



T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ DİN DERSİ
KİTAPLARININ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans

Feride Oya HAKLI

Çorum - 2024

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ DİN DERSİ KİTAPLARININ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Feride Oya HAKLI

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Macid YILMAZ

Çorum 2024

Feride Oya HAKLI tarafından hazırlanan ‘‘Cumhuriyetin İlk Yıllarında Din Dersi Kitaplarının Din Eğitimi Politikaları Açısından Değerlendirilmesi’’ adlı tez çalışması 13/09/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İrfan SEVİNÇ

.....

Başkan

Prof. Dr. Macid YIMAZ

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Elif SOBİ

.....

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile’ın Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Feride Oya HAKLI

TÜRKİYE’DE CUMHURİYETİ’NİN İLK YILLARINDAKİ DİN DERSİ KİTAPLARININ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Feride Oya HAKLI

ORCID: 0009-0001-6166-8819

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans

Eylül 2024

ÖZET

Bu çalışma 1928 yılında devlet eliyle yayınlanan ilköğretim ve köy okullarının belli sınıflarında din dersi kitabı olarak okutulan “Cumhuriyet Çocuğunun Din Kitabı” din eğitimi anlayışı açısından değerlendirilmiştir. Bu amaçla kitapların sahip olduğu içerik, üslub, dil ve yöntem konuları ele alınmıştır. İncelenilen kitaplardaki tercih edilen konularda dönemin ne tür siyasî etkilerinin olduğu araştırılmıştır. Ayrıca konuların işlenişindeki yaklaşım, materyal seçimi, amaçlanan hedefler ve o günün politik tercihlerinin din eğitimine etkisi ele alınmıştır. Cumhuriyet’in ilk dönemi dikkate alınarak din eğitiminin geçirdiği evreler analiz edilmiştir. Geçmişten geleceğe Türkiye Cumhuriyeti din eğitimi serüveninin ilk adımlarını tespit etmek, bugünlere nasıl geldiği hakkında fikir vermektedir. Ek olarak, din eğitimi müfredatının içeriğinin şekillenmesinde devletin o dönemdeki din ve eğitim ilişkisine nasıl yaklaştığı, 3. 4. ve 5. sınıflarında din dersi kitabı olarak okutulan Abdülbaki Gölpınarlı’nın kaleme aldığı kitapların Osmanlıca yayınlanan ilk baskılarının dijital nüshası baz alınarak din eğitimi açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma kapsamında çocukların, içinde bulunduğu savaş sonrası ortamda gelecek yönetimlerini doğru ve anlamlı bir şekilde yapabilmeleri, dönem hükümetlerinin planladığı ve uygulanmaya başladığı inkılapları anlayıp yaşayabilmeleri, arzulanan vatandaş profiline ulaşabilmeleri ve ülkeyi kalkındıracak ekonomik hamleleri ziraatta, zanaatta, ticaretle gerçekleştirebilmeleri amacıyla din eğitimi deslerinin içine rasyonel, laik ve milliyetçi bir zemine oturtulduğu görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında karakter ve kişiliğin iç dinamikler tarafından yönlendirilmesi nedeniyle çocukların mevcut durumlarını ve gelecekte yapacaklarını doğru ve anlamlı bir şekilde

yorumlayabilmelerinin yapı taşlarından birinin din eğitimi olduğu vurgulanmıştır. . Okullarda din eğitiminin erken yaşlarda verilmesi, karakter eğitiminin sistemli, sürekli ve ilerici olmasını sağlamak için önemli bir çaba ve unsurdur. Cumhuriyetin ilk dönemini zihniyet ve tutum açısından daha sonraki yıllara da etki eden irdelemenin amacı, gelecek yıllardaki din eğitimi faaliyetlerine ışık tutmaktır.

Anahtar Kavramlar: Din Eğitimi, Cumhuriyetin İlk Yılları, İlkokul Din Dersleri, Laiklik, Din Eğitimi Politikaları

Bilim Kodu: 60501



EVALUATION OF RELIGIOUS COURSE BOOKS IN THE EARLY YEARS OF TURKISH REPUBLIC IN TERMS OF RELIGIOUS EDUCATION POLICIES

Feride Oya HAKLI

ORCID: 0009-0001-6166-8819

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science

2024

ABSTRACT

This study was shaped by considering of Republic Child's Religious Book which was published by the government in 1928 to be taught as the religious textbook in certain classes of primary and village schools. Techniques, languages, methods and topics were discussed. The political impact of the period on the preferred topics in the examined books was investigated. The approach to teaching the subjects, the selection of materials, the intended goals and the impact of the political preferences on religious education were discussed in the period of time. The phases of religious education were tried to analyze by taking into account the first period of the Republic. It is aimed to recognize the first steps of the religious education adventure of the Republic of Türkiye from past to future and to support the transfer of the cumulative educational heritage to the future. In addition, determining the impact of the political views of the government at that period on shaping the content of the religious education curriculum at that period was aimed. The books written by Abdülbaki Gölpınarlı, which were taught as religion textbooks in the 3rd, 4th and 5th grades, were tried to be examined in terms of religious education, based on the first editions published in Ottoman language.

Within the context of this study, rational education is included in religious education courses in order for children to be able to manage their future correctly and meaningfully in the post-war environment, to understand and experience the reforms planned and implemented by the governments of the period, to reach the desired citizen profile and to make economic moves that will develop the country in agriculture, crafts and trade. It has been seen that it is based on a secular and nationalist basis.

Within the scope of this study, it was emphasized that religious education is one of the building blocks for ability of children to accurately and meaningfully interpret about their current situation, and what they will do in the future because character and personality are guided by internal dynamics. Providing religious education in schools at an early age is an important effort and element to ensure that character education is systematic, continuous and progressive. The aim of examining the first period of the Republic, which affected the later years in terms of mentality and attitude, is to shed light on religious education activities in the coming years.

Key Terms: Religious Education, Early Years of the Republic, Primary School Religious Lessons, Secularism, Religious Education Policies

Science Code: 60501



TEŞEKKÜR

Tamamlayabildiğim bir vazifeyi daha bana lutfeden Rabbim'e hamd ü senalar olsun.

Rasul ü Zîşan'a salat ve selam olsun.

Dua kapım cennet anahtarım muhterem anneciğime ve merhum babacığma,

Bu yola çıkarken manevi kılavuzluğuyla bana güç katan merhum ağabeyciğime,

Birlikte yürüdüğümüz yol boyunca destek, rehberlik, ilgi ve sevgisini esirgemeyen kıymetli eşime,

Gözümün nuru evlatlarıma,

Yetişmemde emeği geçen tüm hoca ve öğrencilerime,

Tezimizin hazırlanmasında bana yol gösteren ve desteklerini sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Macid Yılmaz Beyefendi'ye,

Tezimizin tamamlanmasında zaman ayırıp destek olan kıymetli jüri üyeleri Doç. Dr. İrfan Sevinç Beyefendi'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Elif Sobi Hanımefendi'ye,

Hayatımdaki gizli açık tüm kahramanlarıma teşekkür ederim.

Herbiriniz için Rabbü'l Alemin'e hamd ü senalar olsun...

Feride Oya HAKLI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
RESİMLER DİZİNİ.....	xii
HARİTALAR DİZİNİ	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİN EĞİTİMİ

1.1. Türk - İslam Toplumlarında Din Eğitimine Genel Bakış	6
1.2. Türkiye’ de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Din Eğitimi Politikaları	9
1.3. Türkiye ‘de Din Eğitiminde Laiklik Anlayışının Etkisi	10
1.4. Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Politikalarının Tarihsel Süreci	13
1.5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ahlak Eğitimine Dair Yaklaşımlar	15
1.6. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İlköğretim Müfredatında Din Dersleri	20

2. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİN DERSLERİ KİTAPLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ, (ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI’NIN KALEME ALDIĞI 3. 4. 5. SINIF KİTAPLARI ÖRNEKLİĞİNDE)

2.1. Yapısal Özellikler Açısından Değerlendirme	37
---	----

2.2. İçerik ve Konu Bütünlüğü Açısından Değerlendirme	39
2.2.1. İlk mektep 3. Sınıflar İçin Ders Kitabı Konuları ve İçerikleri	42
2.2.2. İlk mektep 4. Sınıflar İçin Ders Kitabı Konuları ve İçerikleri	47
2.2.3. İlk mektep 5. Sınıflar İçin Ders Kitabı Konuları ve İçerikleri	53
2.3. Dil ve Uslup açısından Açısından Değerlendirme	56
2.4. Görsel Öğeler Açısından Değerlendirme	57
2.5. Ayet ve Hadislerin Kullanımı Açısından Değerlendirme	61
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	72

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. 1924 Öğretim Programı Erkek Öğrenciler İçin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi.....	26
Tablo 1.2. 1924 Öğretim Programı Erkek Öğrenciler İçin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi.....	27
Tablo 1.3. 1924 Öğretim Programı Köy Mektepleri İçin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi.....	28
Tablo 1.4. 1926 İlk Okul Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi	29



RESİMLER DİZİNİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Üçüncü Sınıf 1. Sayfa.....	37
Resim 2.1. Üçüncü Sınıf 12. Sayfa.....	37
Resim 2.3. İstanbul, Süleymaniye Camii.....	57
Resim 2.4. Camii ve Minare	58
Resim 2.5. Medine Peygamber'in Camii ve Kabri	58
Resim2.6. Mihrap ve Minber	59
Resim 2.7. Mekke ve Kabe	59
Resim 2.8. Mekke'de Kabe	60
Resim 2.9. Dünyadaki Müslümanlar	61

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

c:	Cilt
çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
İSAM	İslamî Araştırmalar Merkezi
Ü.	Üniversitesi
s:	Sayı
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
TYB	Türkiye Yazarlar Birliği
v.b.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Dinî muhtevanın öğretilmesi anlamında din ve eğitim ilişkisi oldukça eskidir. Din merkezli yaklaşım bu ilişkiyi ilk insan, ilk peygamber ve ilk eğitim şeklinde “dinî eğitim” olarak başlatır. Özellikle formal eğitimin din merkezliliği de tarihî olarak sabittir. Eğitimde modern, seküler veya laik yaklaşım ve oluşumların gelişimi oldukça yenidir; Türkiye’deki daha doğrusu Osmanlı’daki ilk adımları 18. Yüzyıl sonlarına kadar uzanır. Eskiye uzanan din-eğitim ilişkisi, İslam için de geçerlidir. Büyük oranda dinin ve din merkezli olarak belirlenen içeriğin öğretilmesi üzerine inşa edilerek devam ettirilmiştir. Ne var ki dinin kendisi ile din temelli içeriğin öğretilmesi, aynı paralelde olmamıştır.¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de yeni kurulan devlette, genelde eğitimin ve özelde din eğitiminin toplumda kaynaştırıcı unsur olarak yer aldığı görülmüştür. Aynı şekilde toplumdaki hurafe ve batıl inançların temizlenmesi ve dini bilgilerin doğru zemine kavuşmaları için din eğitimi araç olarak kullanılmıştır. Genelde inkılapların dönüşüm ve değişimdeki bazen katı tedbirlerle bazen kendiliğinden gerçekleştiği ancak çoğu zaman sancılı süreçler olduğu aşîkârdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasetin eğitim üzerindeki etkisi, hazırlanan ders kitaplarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Kitapların içeriği, düzeni, sunum tarzı, kullanılan görseller ve temel kavramlar, eğitim-öğretim sürecini planlayan siyasi iktidarların ideolojilerini ve eğitim anlayışlarını yansıtmaktadır.

Ayrıca bu dönemde devletin kurum ve teşkilatları ile büyük oranda yenilendiği ve toplumun da bu yeni duruma göre yeniden dizayn edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, ideal vatandaşlar yetiştirmek amacıyla tüm olanakları seferber etmiş ve eğitim-öğretim faaliyetlerine büyük bir önem vermiştir. Bu dönemde, Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda milli eğitimin hedefleri belirlenmiş ve müfredat ile ders kitapları üzerinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde okullarda okutulacak ders kitaplarında da köklü değişikliklere gidilmiştir. Ders kitaplarını hazırlayacak komisyonlar, yeni Cumhuriyetin görüşünü yansıtacak kişilerden oluşmuş; kitapların içeriklerinin hazırlanmasında dönemin siyasi görüşünü yansıtmak hep göz önünde tutulmuştur.²

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki din dersi kitaplarının din eğitimi politikaları açısından değerlendirilmesidir. Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri (3. 4. 5. Sınıflar) örnekleri merkezinde Cumhuriyetin ilk yıllarında din eğitimine verilen önem, din eğitiminde ele alınan konular, konuların işleniş şekilleri, örneklendirmeler, dil vb. açılardan incelenmiştir. Konuların işlenişindeki yaklaşım, materyal seçimi, konuların işlenişinde amaçlanan hedefler ve o günün siyasi politikalarının din eğitimine etkisi konu edilmiştir.

¹ Cemal Tosun, “Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye’de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları”, *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* (2/1), (Ankara: 2009), 294.

² Mustafa Adak, *1923-1933 Yılları Arasında İlkokullarda Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi (Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 3-4-5 Örneği)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2019, 4-5.

Araştırmanın amacı; yeni Türkiye'nin dine bakışının ve vatandaşlarında din algısı olarak geliştirmek istediği düşüncenin temellerinin atıldığı bir din eğitiminin din dersi kitapları örneğinde nasıl gerçekleştiğini tespiti çalışmaktır. Geçmişten geleceğe Türkiye Cumhuriyeti din eğitimi serüveninin ilk adımlarını fark etmek, günümüzdeki temel eğitimdeki (üçüncü dördüncü ve beşinci sınıflar kapsamındaki) konularla benzerliği, farklılığı, gelişimi, konuların işleniş şekli, eğitim yöntemleri ve benzerleri açısından ele alınarak geleceğe birikimsel eğitim mirasının aktarımına destek olmak hedeflenmiştir. O dönemdeki din eğitimi müfredatının içeriğinin şekillenmesinde devletin o dönemdeki politik görüşün etkisinin olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki ders kitaplarının içeriğinin araştırılması, din eğitimi alanında daha kapsamlı, daha bilimsel ve daha güncel bir anlayış geliştirmeye yardımcı olur. Bu sayede, din eğitimi müfredatları, bireylerin kendi dinlerini bilinçli bireyler olarak yaşamasını, tarihsel bilince sahip olmasını, müfredat hazırlama konusunda nereden nereye geldiğini ve sürecin iyi anlaşılması ile eleştirel düşünmeye katkı sunabileceği düşünülebilir. Ayrıca bu araştırma sonuçları, din eğitimi alanında politika yapıcılara, eğitimcilere ve araştırmacılara yol gösterici olabilir.

Araştırmanın problemi, Cumhuriyet'in ilk döneminde ilkokullar için yazılan din dersi kitapları içerik, üslup, din dili, eğitim ve politik yaklaşımı açısından nasıldır, şeklinde ifade edilebilir. Çalışmamızın alt başlıkları şunlardır:

1. Cumhuriyetin ilk dönemi din dersi kitaplarında devletin batılılaşma ve modernleşme çabalarının izleri görülmekte midir?
2. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaş profilinde dinin etkisi bilindiği için, hükümetlerin siyasi tercihleri din derslerinin müfredatını etkilemiş midir?
3. İlk dönem din dersi kitapları laiklik çerçevesinde din devlet ilişkisi hakkında ipuçları barındırmakta mıdır?
4. Temel dini konular ağırlıklı değil devatan millet bağlılığı mı öne çıkartılmıştır?

Araştırmanın amacı doğrultusunda, yeterli bilgi ve belgeye ulaşabilmek için nitel araştırma tekniklerinden literatür taraması tercih edilmiştir. Tarama çalışmaları, mevcut literatür hakkında kapsamlı bilgiler sunarak gelecekteki araştırmalar için yönlendirici bilgiler sağlar. Literatürde, meta-analiz, sistematik derleme ve geleneksel derleme olmak üzere üç ana tarama türü bulunmaktadır.³ Bu çalışmada ise geleneksel derleme türü seçilmiştir.

³ Karaçam, Z. (2013). "Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 26.

Bu çalışmamız 1928 yılında devlet eliyle yayınlanan ilköğretim ve köy okullarının belli sınıflarında din dersi kitabı olarak okutulan “Cumhuriyet Çocuğunun Din Kitabı” örneğinde şekillenecek, 3. 4. ve 5. sınıf din dersi kitapları teknik, dil, yöntem ve konuları ele alınacaktır. Din eğitiminin yasal dayanakları ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. İlkokullar dışındaki diğer eğitim basamaklarında okutulan din dersi kitapları çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerine ait Osmanlıca ders kitapları orijinal metnin dijital nüshalarından okunarak incelenmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemi ders kitaplarının araştırılmasına yönelik çeşitli varsayımlar yapılabilir. Bu varsayımlar, araştırmanın amacı, dönemin siyasi ve sosyal durumu, eğitim sisteminin yapısı gibi faktörlere göre değişiklik gösterebilir. Konuya ilişkin gerek dijital ortamda gerekse kütüphanelerde yer alan literatür taranmıştır.

Ortak din dersleri müfredatının, dini inanmaya ve yaşamaya yönelik dindar vatandaşlar yetiştirmek mi yoksa teorik anlamda bilgi sahibi olmaları için mi programa dâhil edildiği anlaşılmaya gayret edilmektedir.

Din eğitimi derslerinde ahlâkı güzelleştirme, vazifeyi tam ve doğru yapma, emanet bilinci, vicdan terbiyesi konularının öne çıkartılması ile dindar toplum oluşturma, ibadetlere düşkün insanlar yetiştirme amacından ziyade ahlâklı insan olma gayretine dikkat çekilmektedir.

3. 4. ve 5. sınıflarında din dersi kitabı olarak okutulan Abdülbaki Gölpınarlı'nın kaleme aldığı kitapların Osmanlıca yayınlanan ilk baskılarının dijital nüshası esas alınarak din eğitimi açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in başlangıcında, ilkokullarda dört ayrı yazar tarafından kaleme alınmış on üç adet din dersi kitabının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kitapların on ikisi, şehir ilkokullarının üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfları için yazılmışken sadece bir tanesi köy ilkokulları için yazılmıştır. Bu kitapların tamamı, Cumhuriyet'ten sonra yazıldığı için Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin onayından geçmiştir. Bu anlayışa göre yazılmış ilkokul din dersi kitapları şunlardır:

İbrahim Hilmi Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin 3. Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.

İbrahim Hilmi Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin 4. Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.

İbrahim Hilmi Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin 5. Sınıfına Mahsustur*, Kitabhâne-i Hilmi, İstanbul 1928.

Yusuf Ziya, *İslam Dini: 3. Sınıf İçin*, Kanaat Kitaphânesi, İstanbul 1927.

Yusuf Ziya, *İslam Dini: 2. Kitap 4. Sınıf İçin*, Kanâat Kitaphânesi, İstanbul 1927.

Yusuf Ziya, *İslam Dini: 3. Kitap 5. Sınıf İçin*, Kanâat Kitaphânesi, İstanbul 1927.

Yusuf Ziya, *Köy Mektepleri İçin Dinimiz*, Kanâat Kitaphânesi, İstanbul 1928.

Ali Rıza, *Din Dersleri: İlk Mektep 3. Sınıf*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1929.

Ali Rıza, *Din Dersleri: İlk Mektep 4. Sınıf*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1929.

Ali Rıza, *Din Dersleri: İlk Mektep 5. Sınıf*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1929.

Muallim Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri: İlk Mektep 3. Sınıf*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1928-1929.

Muallim Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri: İlk Mektep 4. Sınıf*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1928-1929.

1Muallim Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri: İlk Mektep 5. Sınıf*, Fevzi Matbaası, İstanbul 1928-1929.⁴

Bizim de tezimizde ilgilendiğimiz konu bu yeni oluşumuyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ilkokullarda 3. 4. ve 5. sınıflarda ve köy okullarında okutulan din dersi kitaplarında dini konuların işlenişidir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın kaleme aldığı kitapların Osmanlıca yayınlanan ilk baskıları esas alarak din eğitimi açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Bahsi geçen kitaplar, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yazılmıştır. Onun yazdığı kitaplar, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* adı ile basılmıştır. 1928-1929 eğitim öğretim döneminde ilkokullarda okutulan bu kitaplar, Talim ve Terbiye kurulu'nun 23 Nisan 1928 tarih ve 88 numaralı kararıyla 3. 4 ve 5. sınıflarda okutulmak üzere kabul edilmiştir.⁵ O dönemde ilkokul öğretmenleri olmasının yanında İstanbul Üniversitesinde öğrenci olan Gölpınarlı'nın 1920'lerin son yıllarında yazdığı bu kitapların, Cumhuriyetin hakiki İslâmî yönetim şekli olduğunu aşladığı⁶ düşünülmektedir.

⁴ Adak, 1923-1933 Yılları Arasında İlkokullarda Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi, 3-4.

⁵ Muallim Abdülbâkî (Gölpınarlı), *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri, (İlk mektep 3. Sınıf/4. Sınıf/5. Sınıf)*, Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin 23 Nisan 1928 tarih ve 88 numaralı Kararıyla İlk mektepler ve Köy Mektepleri için kabul edilmiştir. Basan ve Yayınlayan Tefiz Kütüphanesi Ahmet Kamil ve Şeriki Matbaası 1928-1929.

⁶ Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişiminin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, 1. basım, (İstanbul: 2013), 157.

1. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİN EĞİTİMİ

Sistematik bir süreç olan eğitim, insanın kazandığı yeni bilgi beceri ve tutumla birey olma ve ait olma farkındalığını artırır, kişiliğini geliştirir ve daha değerli kılar,⁷ kalkınma ile doğrudan ilgilidir ve eğitim kültürle iç içedir.⁸ Eğitimle, bilgi beceri ve ilgiyi artırma yani duygusal yetileri geliştirme, toplumun değer yargılarını benimseme kişisel ve sosyal ilişkilerde olumlu davranış ve uyum gösterme yurttaşlık hak ve görevlerinin bilincinde olma yararlı yapıcı ve sorumlu yurttaş yetiştirme amaçlanır.⁹

Eğitimle, bilgi beceri ve ilgiyi artırma yani duygusal yetileri geliştirme, toplumun değer yargılarını benimseme kişisel ve sosyal ilişkilerde olumlu davranış ve uyum gösterme yurttaşlık hak ve görevlerinin bilincinde olma yararlı yapıcı ve sorumlu yurttaş yetiştirme amaçlanır.¹⁰ Çok boyutlu ve karmaşık olan eğitim süreci kalkınma ile alakalı, kültürle iç içedir.¹¹

Bu sebeptendir ki, devletlerin amaçladıkları vatandaş profilini elde edebilmek için eğitim politikalarına çok önem vermeleri gerekmektedir. Eğitim süreci elbette ne kadar erken başlarsa hedeflenen sonuçlara ulaşılabilirlik oranı artar.

Vatandaşlık eğitimi, insanın ve ulusun iyi yönlerini ön plana çıkartarak temel dinamiğini ulusçuluğa dayandıran modern laik devlet, sekülerleşme rüzgarını da arkasına alarak dinin argümanları yerine ırk ve insaniyet kavramlarını önceleyen bir anlatım oluşturur.¹²

İnsanlık var olalı beri eğitim ve öğretim her toplumda ve her yaşta olagelmıştır. Kimi zaman kasıtsızca, rastgele tesadüfî öğrenme, kimi zaman da bilinçli ve kasıtlı planlanmış öğrenme, bazen bireysel, bazen gruplar halinde, yönetim eliyle örgün ya da yaygın veya talep edenin kendi çabasıyla yakalayıcı verdiği bir öğrenme¹³ insan yaşantısı boyunca devam eder. Olumlu ya da olumsuz devamlı öğrenen insan hep vardı ve ihmale gelmeyeceği aşîkârdır.

Kötü yöndeki bir gidişatın engellenebilmesi olumsuzlukların önlenmesi için, bilinçli sistemli tekniğe uygun bir eğitim öğretim programında din eğitim ve öğretimi de zaruri olarak yer

⁷ İsmet Barutçugil, *Eğitiminin Eğitimi-Eğitim Becerilerinin Geliştirilmesi*, Kariyer Yayınları, (İstanbul: 2002), 17-18; Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 6-7.

⁸ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Geliştirilmiş 4. baskı, Nobel Yayın Dağıtım (Ankara: 2009), 6.

⁹ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 7.

¹⁰ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 7.

¹¹ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Geliştirilmiş 4. baskı, Nobel Yayın Dağıtım (Ankara: 2009), 6.

¹² Bayramali Nazıroğlu, *Vatandaşlık ve Din Eğitimi*, Açılım Kitap, (İstanbul: 2013), 113.

¹³ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 11.

almalıdır. Dinin, kötülükten alıkoyan oto kontrol mekanizması olarak evrensel değerinin¹⁴ dünya barışı için de öneminin bilinmesi çok kıymetlidir.

Eğitim kişinin bireysel özgücüne ve tekil dehasına göre, belirlenmiş bir şablona uydurmadan özgürce varolmasına ve gelişmesine fırsat vermelidir eğitim.¹⁵ Ve eğitim şahsın varoluş düzeyini yükseltmelidir. Vizyon sahibi bir birey eğitimle kendini gerçekleştirebilir.

Anlamlı öğrenmeyi hedefleyen bir din eğitimi ile öğrenci konfor alanından ayrılmalı, sorgulayan, kendi iç dinamikleriyle bilgiye ulaşma gayretinde olan düşünmesi dudurulmayan düşünme kabiliyetini ve çabasını devamlı zinde tutan bir tavır ve üstün nitelikte olmalı din eğitimi diğer her eğitim sahası gibi salt ezbercilikten sıyrılmalıdır.¹⁶ Başarmak için tek gerekenin istemek olduğu başkası anlıyor ve yapabiliyorsa kendisinin de yapabileceğine bunun için sadece istemesi ve çaba sarfetmesi gerektiğinin talebeye benimsetilmesi eğitim de çok kıymetlidir.¹⁷

Dinî inanç ve emirlerin, ulusun ve bütün vatandaşların ruhsal anlamda can damarı olduğu dikkate alınırsa, farklı inançtan kişilere yönelik din eğitimi, başka kan gruplarının uyumluluğu sağlanmadan bir kan naklinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilememesi örneğinde olduğundan daha çok yürütülebilir değildir. Kanın rastgele karıştırılması gibi eğitimde inançların karıştırılması da tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarabilir.¹⁸

1.1. Türk - İslâm Topluluklarında Din Eğitime Genel Bakış

Cumhuriyet öncesinde Türk toplumlarının İslamiyete girişleri ile başlayan din eğitimi, eğitim içinde başköşeye oturtulmuş diğer alanlarla ilişkisi her zaman sağlam ve sıcak tutulmuştur. Cumhuriyetle laiklik anlayışının etkisi süratle bu alana girince Türk halkı miras aldığı din eğitimi hassasiyeti ile yeni inkılaplar arasında sıkışıp bunalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki politik tavrın muhafazakâr aydın çevrelerde ve halk cihetinde yansımaları sonraki yıllarda etkisini devam ettirmiştir.

Türkleri müslümanlarla tanıştıran 751 tarihli Talas Savaşı, kendisini İslamiyet'e yakın gören Türk boylarının, büyük gruplar halinde akın akın bu dine girmesinin ilk adımı olmuştur. 10. Yüzyılda Maveraünnehir'de hassaten Saltuk Han (903-962)'ın saltanatında Karahanlılar İslam Dini'ne dört elle sarıldılar. Çok geçmeden Buhara, Taşkent, Rey, İsfahan, Semerkant gibi dini eğitimin merkezi haline gelen şehirler ilmî hayata da ictimai hayata da yön vermeye başlamışlardı bile.¹⁹

¹⁴ Mustafa Tavukçuoğlu, "Hristiyan Din Dersi Kitaplarında İslam'ın Tanıtımı", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, Değişim Yayınları, (Adapazarı: 2002), 55.

¹⁵ M. Şevki Aydın, "Barış/Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, Değişim Yayınları, (Adapazarı: 2002), 114.

¹⁶ Aydın, "Barış/Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi", 121.

¹⁷ Jacques Ranciere, *Cahil Hoca*, Metis Yayınları, (İstanbul: 2022), 10. "Başarmak için tek gereken istemektir. Demek ki her insan başkalarının yaptığı ve anladığı herşeyi anlamaya potansiyel olarak kâfidir".

¹⁸ Robert Jackson, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, Dem Yayınları, (İstanbul: 2005), 217.

¹⁹ Remzi Kılıç, "Türk Eğitim ve Öğretim Tarihinde Selçuklu Medreselerinin Yeri", *Birinci Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, Erciyes Ü., 27-30 Eylül, (Kayseri: 2010), 113.

Kur'an ve Sünnet ile başlayan İslâmî eğitimde insanın sadece inanması yeterli değildir; aynı zamanda oluşturulacak hayatın dinî ve hayatî bir ruh ile yoğurularak Kuran ve Sünnetin taleplerine uygun bir yaşayışa geçirilmesi öngörülmektedir. İslâmî eğitimde inanç ile hayat birleştirilmiş ve onlar iç içe kaynaştırılmış vaziyettedir.²⁰

Vahyin bilfiil Hz. Peygamber tarafından hem tebliğ edildiği hem örnekliğiyle ve rehberliğiyle sabitlendiği gerek Mekke i Mükerrede de ilk eğitim hanesi diyebileceğimiz Erkam'ın evinde gerek Medine i Münvere'de ilk İslam okulu olan Suffe'de din eğitimi olanca hızıyla kendisine verilen ehemmiyetle başlamıştı. Hulefa i Raşidin döneminde ve sonrasında fethedilen bölgeler kültürel hareketlilik ve üretkenliği olumlu yönde artırmıştır. Medreselerde örgün öğretime geçilinceye kadar cami merkezli yaygın din eğitimi suffice geleneğini canlı tutuyordu. Allah Rasülü'nün yetişkinler kadar önem verdiği diğer grup ise küçüklerdi. Sadece inanç ve ibadet yönüyle değil karakter inşasının yapı taşı²¹ olan ahlâkî duruş da inancın davranışa dönüşen hali olmasıyla talebede görülmek istenen bir durumdur. İlk mekteplerde Kuran-ı Kerim öğrenimi öncelenirken din eğitimi değil dinî eğitim verilirdi.

Onuncu yüzyılda Fârâbî'nin çocuklardaki bireysel farklarla ilgili açıklaması, çocukluk anlayışını derinden etkilemiştir. Onbirinci yüzyıl filozoflarından İbn Sînâ'nın da çocuklardaki ruh ve beden sağlığına dikkat çekmesi ayrıca onların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda çocuklara yaklaşıp bu sayede onların sevgisini kazanılması gerektiğini açıkça belirtmesi; on ikinci asırda da İmam Gazali'nin, çocuk için oyunun önemine dikkat çekmesi ve çocukta davranış eğitimi vurgulaması, günümüz pedagojisine benzerliği açısından son derece çarpıcı bir durumdur.²²

Ortaçağ'da Türk İslam Toplumu'nun Avrupa'dan ayrıştığı nokta, çocuklara ergenlik dönemine ulaşana dek özel bir önem verildiği ve eğitilmeleri gerektiği fikrinin öne çıkmış olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de kıssalar aracılığıyla anlatılan konular her ne kadar yetişkin bireyleri sorumluluklar konusunda muhatap olsa da çocukların yetişkin dünyasına ait kalıp dini düşünce ve davranışlarla tanışmakta ve bunlar üzerinden yetişkin dünyasına zamanla aday olmaya yönlendirilmektedir²³. Bu durum, yazılı metinlerde ve sözlü kültürel miras aktarımı olan Dede Korkut hikâyelerinde ve destanlarda dahi görülmektedir. Temyiz yaşı olan 7 yaşa kadar çocukların her türlü kötü muameleden korunması ve çocuklara değer vererek onlarla olumlu ilişki kurulması gerektiği, çocuk üzerinde hassaten babanın genel olarak ailenin hissedilen otoritesi her zaman fark edilmektedir.²⁴

Çocuk ve çocuk eğitiminde sevgi ve ilgiye vurgu yapan Gazali, bilgi aktarımı, dinç ve zinde kalma, bellek işlekliliği ve yenilenmesi için oyunun önemini vurgular. Yusuf Has Hacı, İbn Tufeyl, Hacı Bektâşî Veli, Yunus Emre, Mevlana, Şeyh Sadi v.b. tarih boyunca Anadolu'da İran'da İslam beldelerinde çocuğu doğru kültür aktarımı sebepleriyle mercek altına almış ve ehemmiyet

²⁰ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Adana: 1998), 19.

²¹ Cemal Tosun-Fatma Çapçioğlu vd., *Din ve Ahlâk Öğretimi*, Ankara Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları, (Ankara: 2016), 13.

²² Mehmet Sağlam-Neriman Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, Aralık sayısı, (Ankara: 2016), 49.

²³ Macid Yılmaz, "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları", *İslami İlimler Dergisi*, yıl: 9, c: 9, s: 1. Bahar Dönemi, (Adıyaman: 2014), 137.

²⁴ Sağlam-Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 48.

göstermişlerdir. Osmanlı Döneminde her ne kadar çocuğun velayeti babanın üzerinde olsa da eğitiminden birinci derecede anne ve büyükannenin sorumlu olduğu bilinmektedir.²⁵

Selçuklu medreselerinde eğitim şekli klasik İslam medrese eğitimine paralel olmuştur. 12. yüzyılda Selçuklular zamanında manevi kültür, zirve noktaya görmüştür. İlkokulların yanı sıra her caminin yanına çocuklara okuma yazma öğretilen medreseler inşa edildi. Padişahların güvenliği, sosyal refah, özellikle Moğol istilası sonucu alimlere sınırsız saygı, bu medreselerin yarattığı güvenlik, sosyal refah vb. Anadolu Elçuklu döneminde seçkinlerin Anadolu'ya göçü medreselerin ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Osmanlı'da ilköğretim seviyesindeki okullara genel olarak Sıbyan Mektebi veya mahalle mektebi denilmekteydi. Sıbyan mekteplerine mektep veya küttab, yoksul çocuklar için açılan Küttab-ı Sebil veya Mekteb-i Sebil deniliyordu bu okullar Selçuklularda ve öteki İslam ülkelerinden devralmıştı. Bu okullara Darü't-Ta'lim, Mektephane Muallimhane veya Dârü'l-İlm deniliyordu. İlkokullar okuma-yazma ile basit matematik ve dini bilgilerin öğretildiği ilköğretim kurumlarıdır. Her mahallede bulunan bu okullar, taştan yapılmış olmaları ve eğitimin ilk adımı olmaları nedeniyle "Taş Mektep" olarak da adlandırılmaktadır.²⁶

Küçük çocukların eğitiminin verildiği sıbyan mekteplerinin varlığı Osmanlı'dan öncede eğitim sahasında görülmüştür. Özellikle Selçuklu döneminde Osmanlı dönemindekine benzer küçük çocukların eğitilmesine yönelik modelleri sıkça gözlenmiştir. İslam âleminde genellikle medrese eğitiminin başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı devletini kendisine uygun bir gelişme sahası bulan vakıf sistemi birçok kurumu etkilemiş ve onları şekillendirmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde sadece yetim ve fakir çocukların alınması şart koşulmuştur. Bu mekteplerin ders programları başlangıçta Kur'anı Kerim okutmak ve namazla ilgili bilgilerin verilmesinden oluşmaktadır. Daha sonra bu programlara yazı dersleri eklendiği görülmüştür. Hoca ve kalfasının yanında temizlik işleri ile meşgul olan (hademe-bevvab), çocukların getirilip götürülmesi ile ve kavga etmemeleri ile ilgilenen(mubassır) insanlar görev almıştır. Hoca ve kalfalar mahallenin en şerefli ve haysiyetli kişilerinden seçilmiştir. Osmanlı Sıbyan mekteplerinin günümüzdeki karşılığı okul olarak değil de ders ünitesi olarak algılanabilir eğitim alanındaki bu sosyalleşme hiçbir dönemde bu kadar olgunlaşmamıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde ve onun emriyle Eyüp ve Ayasofya medreselerinde Fatih, bu medreselerde ve sıbyan mekteplerinde muallim olacakların ayrı bir eğitim görmelerini istemiştir. Bu doğrultuda programa "Adab-ı Mübâhese ve Usûlü Tedrîs/Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemleri" isimli bir ders konulmuştur.²⁷ Fatih Sultan Mehmet ve çağdaşları ve devletin ileri gelenleri esnaf ve eşraftan seçkin kişiler çocukların eğitim öğretimi için çok sayıda mektep açtırmıştır.²⁸ Bu gelenek sonrasında da devam etmiştir.

Tanzimat dönemi ile Modernleşme sürecinde kültürel bölünmeler, pozitif bilimlerle dinî ilimlerin öğretimini güncellerken krizler çıkmıştır. Baltacıoğlu'nun "talim ve terbiyemizin elîm devri" diye

²⁵ Sağlam-Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", 49.

²⁶ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Ü. Muş Eğitim Fakültesi Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, c: 17, s: 1, (Elazığ: 2007), 173-183.

²⁷ Cemal Tosun, *Din ve Ahlâk Öğretimi*, 294.

²⁸ <https://www.siyasalvakfi.org/tarihce/sıbyan>

tarif ettiği dönem, mektepli-medreseli, muallim-hoca, ve sarıklı katagorilerinin kullanıldığđı bir zaman dilimi olmuştur.²⁹

Tevhid –İ Tedrisat öncesinde Tefrik-i Tedrisatın olduğu dönemde geleneksel eğitim müesseseleri Meşihat’a batılı mektepler Maarife bağılı idiler.³⁰iki farklı anlayıştan tek tip öğrenci ve vatandaş geçişin ilk adımları böylelikle atılmış oldu. İlk dönemlerde Atatürk’ün söylemlerinde dinî ve millî eğitim birlikte zikredilmekte idi. Mesela 1920 yılında Atatürk, eğitimde gayenin veriecek eğitimin dini ve milli hassasiyetleri barındırması gerektiğini vurgularken 1922’de de köylülerin öğretim ve öğretiminin önemini anlatırken bütün köylülere okuma-yazmayı öğretmenin önemini ısrarla belirtmiştir..³¹

1.2. Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Din Eğitimi Politikaları

Bireyin değer yargıları, insanın tarih ve kültür varlığı olarak kendini gerçekleştirmesi bakımından olduğu kadar kendisinin ne olduğunu bilmesi ve kendisini keşfetmesi bakımından da büyük önem taşır.³² İşte bu değerler kişilik oluşumunu neye nasıl nerede tepki vermesi gerektiğini de öğreten ve yönlendiren bir yapıdır, temel duruşu sağlar. Her bireyde olması arzulanan karakter, insanın zor ya da özenli davranması gereken zamanlarda bile kendi kendisiyle uyum içinde ve kendisine egemen olabilmesini, düşünüş ve davranışlarında tutarlı, dirençli ve töreli kalabilmesini sağlayan özelliklerinin bütünü ve bütünlüğün sürekliliğidir.³³ Bu iki önemli kavram eğitim sürecinde ulaşılmak istenen model için kilit ifadeler ve belki de yol anahtarlarıdır. Bu nedenledir ki, kişilikli, karakterli, ahlâklı, vatansever iyi yurttaşlar yetiştirmek isteyen Yeni Türk Hükümetinin ilk icraatları eğitimi de kapsıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’ ne gelindiğinde yeni devlet, yeni yönetim, yeni oluşumlar köklü değişikliklerin yanında, TBMM Zabıt Ceridelerine dayanarak şu söylenilebilir ki, TBMM açıldığında ivedilikle muvakkat İcra Encümeni kurulmuştur (25 Nisan 1920). İcra Vekilleri Heyeti seçilmiş ve sosyal, ekonomik ve siyasi konulara ve zorluklara rağmen eğitime öncelikli ehemmiyet verilmiştir. Kendi döneminin içinde bulunduğu toplumun ama özellikle devlet politikalarının değer verdiği görüşlere göre en çok farklılığa ve değişime maruz kalan, el atılan alan eğitim olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşme politikaları tasarlanırken eğitim başlığında din eğitimine de hassaten değinilmiş vatansever, şahsiyetli, milli değerlere bağılı insanların ancak dünyevi ve dini ilimlerin bir arada verilmesi ile mümkün olacağı vurgulanmıştır. Memleketin

²⁹ H. Aliyar Demirci-Enes Özkan, “Abdülhamit Devrinden Milli Şef’li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip’ten Okullar Güneşi’ne”, *Belgi Dergisi*, Yaz 2021/II, (Denizli: 2021), 22.

³⁰ Recai Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, (Ankara: 1999), 229.

³¹ Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, 249.

³² Yılmaz, “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur’an Kıssaları”, 139.

³³ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, (Ankara: 1997), 185; Safiye Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, Maarif Mektepleri, (Ankara: 2018), 49.

devamlılığının eğitim ve öğretim sorunlarının halledilmesiyle sağlanabileceği genel kabul görmüştür.³⁴

Din, ibadet, ahlâk, muamelat ve siyer dersleri, 1922 yılında ilkokul ve ortaokulların müfredatında dengeli bir şekilde bulunuyordu. Bir ilkokul mezununun günlük hayatında gereken yeterli miktarda din bilgisini altı yıllık din dersi müfredatı içermekte idi. Cumhuriyet dönemindeki müfredatla karşılaştırıldığında detaylı ve kapsamlı bir program olduğu görülmektedir. 1926 ile 1968 yılları arasında müfredatta önemli bir değişiklik yapılmamıştır.³⁵

Eğitimin ağırlıklı olarak dine dayalı olduğu Osmanlı dönemi sonrasında, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen reformlar sırasında toplumun din eğitime yönelik taleplerinin ağırlık kazanmaya devam etmesi, kamu görevlilerini bu sorunlara çözüm aramaya zorlamıştır. Aynı zamanda din eğitimi talebine de cevap veren kurumlar vatandaşlar tarafından her zaman memnuniyetle karşılanmıştır. Toplumsal beklentilere göre Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bu konuda ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmış ve tedbirler alınmıştır. Devlet denetiminde eğitimin uygulanması amacıyla 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile okul programlarındaki din dersleri toplumun bu konudaki beklentilerine göre yeniden düzenlendi. Bu düzenlemelerle ilkokul 2., 3., 4. ve 5. sınıf programlarında "Kuran ve Din Eğitimi Dersleri" adı altında ikişer saat, ortaokulun 1. ve 2. sınıflarında "Din bilgileri" başlığı altında birer saat işleniyordu. Ancak laik eğitim sisteminin bazı ideolojik yönleri nedeniyle milli eğitim çevrelerinde "devlet okullarında dinin yeri yoktur" anlayışının önem kazanması üzerine din dersleri 1924'ten sonra lise, 1927'den sonra ise kademeli olarak orta okul ve 1929-1931 arasında kademeli bir şekilde ilkokul ve öğretmen okullarından 1939'dan itibaren de köy okulları müfredatından çıkartılmıştır.³⁶ Din eğitimi ise vicdanlara bırakılmış devletin bir vazifesi olarak o dönemde ele alınmamıştır.³⁷

1.3. Türkiye 'de Din Eğitiminde Laiklik Anlayışı

Bir dine bağlı olma şahsi sorumlulukların yanında hukukî bir yükümlülüğü de kabul etmektir. Siyasî normların da şahıs üzerinde baskın bir kurallar silsilesi ve hukuku vardır. Bir yönüyle, insana, bireysel ve sosyal yaşantısında belirli bir duruşu öğütleyen din, diğer yönü ile siyaseti yönlendiren insanın siyasi tavırlarına değer katan ve ahlâki düzeyde yön veren bir yapıdır. Bu, din ile siyaset ilişkisinin önemli bir yönüne işaret etmektedir. Din ile siyasetin kesişme noktası her iki alanın da vazgeçilmezi birinin muhatabı diğerinin aktörü olan insandır.³⁸ İki alan arasında denge veya değişimler sancılı süreçler olmuştur.

³⁴ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, (İstanbul: 1999), 7-10.

³⁵ Adak, *1923-1933 Yılları Arasında İlkokullarda Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi*, 24-26.

³⁶ İlhan Yıldız, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı", *Tünav Bilim Dergisi*, c: 2, s: 2, (Ankara: 2009), 244; Yusuf Batar, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Toplumsal Beklentiler-Konya Örneği", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s: 4, Nisan-Eylül sayısı, (Yalova: 2012), 122.

³⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, Maarif Vekâleti Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, (İstanbul: 1991), 214-239.

³⁸ İhsan Çapçioğlu, "Din Siyaset Ekseninde Türkiye'de Din Eğitimi", *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (2/1), (Ankara: 2009), 22.

Aslında Hristiyanlıkta ruhban sınıfına mensup olmayan, gerek sadece kilise de gerek halk arasında piskopos, papaz, rahip gibi sıfatları ve vazifeleri olmayan sade hristiyan vatandaşlar için kullanılan "laik" tabiri maalesef bizim toplumumuza geçerken dinle alakası olmayan, ruhanî bir içerik taşımayan anlamına gelen geniş ve değişmiş haliyle anlaşılmış ve o cihetle uygulanmaya çalışılmıştır.³⁹ Uzun ezici zor yıllar sonra esneklik sağlanabilmiştir. 1923'de tek partili dönemden 1945'e çok partili döneme kadar Türkiye'de laiklik modeli olarak Kıta Avrupası modeli benimsenmiştir. Oldukça katı ve baskıcı olarak uygulanan bu model, 1950'de Menderes hükümeti döneminde esnemiş hareket imkanı kazanmıştır. Sebeplerinin içerisinde laiklik ilkesinin de bulunduğu 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası ve 1980 Darbesi gibi olaylarda ve Türkiye'de hafızalara kazılı 28 Şubat 1997' deki ordunun ve bürokrasinin postmodern darbesinde de Kıta Avrupası laiklik modelinin baskıcı yönünü ve tavizsiz tavrı etkilidir. 2002 yılından itibaren iktidara gelen parti, yeni bir laiklik modelini esas almaya çalışmış tercihini Anglosakson modelinden yana yapmıştır. Türkiye'nin yönetim biçiminde son dönemde katı laiklik anlayışından demokratik laikliğe doğru bir manevra yapmıştır. Bu itibarla hukukta bilfiil yer alan laiklik, anayasayla başlamakta ama orada bitmemektedir.⁴⁰

Batı ülkelerinde laiklik, din çatışmalarını ve baskıyı engelleyen eşitlikçi din ve vicdan özgürlüğünü amaçlayan sosyal uzlaşmacı bir yapı iken Türk topluma geçerken anlam karmaşası ile geçmiş lâisizm olarak algılanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır.⁴¹

Lale Devri (1718-1730), Tanzimat Fermanı (1839) ve Meşrutiyetin ilanı ((1876-1878) ve (1908-1920)) süreçlerindeki batılılaşma çabaları teknik ve askerî alanlardan eğitim sahasına kaydığında Tanzimat Dönemi ve sonrasında fen işleri ile din işlerinin ayrı felsefi anlayışlara dayandırılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu buhranlı zamanlarının din ve dünya işlerinin aynı felsefi temelde olmasından kaynaklandığı fikrine mensup kişilerin devlet kadrolarında belirleyici konuma gelmeleri medrese-mektep ayrımını devamında ise kutuplara çekilen ve birbirleriyle zıd gibi davranılan bir anlayışın hakim olmasını sağladı. Devlet, 1838 tarihli layihada din ve bilim eğitimini bir arada ele almayı düşünmüş ve ikisinin de gerekli olduğunu belirtmişti. Ancak Osmanlının son döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında ayrıştırılmış sıkıntılı süreç devam etti.⁴²

Lâiklik, laik alanların dini kurumlardan ve normlardan ayrışması, dini inançlardan ve dini davranışlardan uzaklaşmak, dinin şahsi alanlara hapsedilmesi olarak farklı yorumlamalara sahiptir. Osmanlı ulemasının bir kısmının ruhbanların kendi heva ve hevesleri için bazı ilmi çalışmaları yasakladıkları, engelledikleri için Avrupalıların dünyevi alandan ruhani alanı ayırdıklarını bunun Avrupa'ya has bir durum olduğunu, İslamiyet'in bilime hiçbir zaman karşı çıkmadığı için bilim ve medeniyet alanındaki çalışmalara asla engel olmadığını bu sebeple lâikleşme ile ilgili bir tedbire ihtiyaç duyulmayacağını düşündüğünü ifade edilir. Ancak lâiklikle

³⁹ Çapçioğlu, "Din Siyaset Ekseninde Türkiye'de Din Eğitimi", 23.

⁴⁰ Macid Yılmaz-Tuba Akçay, "2002-2020 Yılları Arası Türkiye'de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Gümüşhane Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Temmuz sayısı, (Gümüşhane: 2021), 162-168.

⁴¹ Kamil Çoştur, *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Gece Akademi, (Ankara: 2018), 36.

⁴² Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 71.

İslamiyet ilişkisini bu şekilde algılamayanlar özellikle İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasında yaygınlaşmıştır. Ulema obskürantist⁴³ olmakla, gericilikle ve analogilerle ruhbanlarla aynı kefeye konularak suçlanır oldular.⁴⁴

Türkiye’de laiklik, Batı taklitçiliği ile benimsenmiş ve kimi zaman dindar kesimleri baskı altında tutmak için hoyratça kullanılmıştır. Baskıcı uygulamalar devlet millet kaynaşmasını olumsuz etkilemiş, toptan kabul veya toptan red ayrışmasına getirmiştir.⁴⁵

Türkiye’de laiklik, genellikle mevcut iktidarın dünya görüşüne göre algılanmış ve uygulanmış bu nedenle her seferinde mesele vatandaşın eğitimine daha farklı bir ifadeyle iktidarın anladığı gibi anlayıp yaşama terbiyesini almasına gelip çatmıştır. Toplum içerisinde sınırların, hareket alanlarının nerede ne ölçüde konumlanacağını bunlara bağlı olarak yaptırım, hak ve görevlerin neler olduğunun öğrenilmesinin gereği eğitimi kilit noktasına taşımıştır. Böylelikle laiklik ve eğitim olguları ideoloji düzleminde kesişirler.⁴⁶ Din ve devlet işlerinin ayrılması anlamına gelen laiklik aynı zamanda devletin din özgürlüğünü tanıması ve din konusunda tarafsız olması anlamına da gelir. Dolayısıyla devlet işlerinde dini saiklerin yerini bilgi, akıl ve pozitif kriterler aldığı devletin dine özel ve özerk bir alan bırakmaktadır. Bu bağlamda dine tanınan bu özel ve özerk alanın kullanımının yasama ve yürütme organları tarafından sağlandığını, devletin din alanında istismarı önleme görevinin bulunduğunu belirtmek gerekir.⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu’nun son günlerinde ülkede ve özellikle hükümeti etkileyen siyasi kadroların zihninde bir laikleşme sürecinin yaşandığı biliniyordu. Bu süreçte Fransa’da yürütülen eğitimin önemli etkisi oldu. Cumhuriyetle birlikte bu sürecin hızlanarak devam ettiği görülmektedir. 27 Mart 1924’te hilafetin kaldırılması ve Şeriiye ve Evkaf Nezareti yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmasıyla ülke, din işlerinin kendi sorumluluğunu üstlenmesi yönünde bir adım daha attı.

Eğitimin birleştirilmesi genel eğitimin uygulanmasının ilk adımıydı. 1928’de kabul edilen bir yasa, anayasadaki "devletin dini İslam’dır" ibaresini kaldırarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin şeriatı uygulama taahhüdünü sona erdirmişti. Laiklik ilkesinin nihayet Cumhuriyetin temel özellikleri arasında yer aldığı dönem 1937 yılı olmuştur. Yeni Türk devletinin siyasi yapısının oluşumuna şapka (25.11.1925) ve kıyafet devrimi (3.11.1934) medeni kanun (17 Şubat 1926) soyadı kanununun kabulü (21 Haziran 1934), ölçü ve tartıda (1 Ocak 1933) getirilen yenilikler, damgasın vurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi yönetiminin ve anayasal yapısının temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesinin uygulanmasında özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ten sonra büyük kesintiler ve sapmalar yaşanmıştır. 1940’lı yıllarda Atatürk’ün vefatından sonra özellikle tek parti döneminde din alanında farklı uygulamalar yaşandı. Öyle ki, Atatürk döneminde devlet din eğitimi ve öğretimiyle ilgili yapılan düzenlemeler sürdürülemedi veya tek parti döneminde laikliğin

⁴³ Obskürantizm, TDK sözlüğüne göre “bilmesinlercilik” anlamına gelmektedir.

⁴⁴ Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişiminin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 35.

⁴⁵ Çoştı, *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitimi Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, 44.

⁴⁶ Yılmaz - Akçay, “2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimi Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, 159.

⁴⁷ Çapçioğlu, “Din Siyaset Ekseninde Türkiye’de Din Eğitimi”, 24.

getirilmesiyle tamamen kaldırılmıştır. Bu uygulamalardan, İmam-Hatip okulları ile İstanbul Üniversitesi Darülfünun İlahiyat Fakültesi' olumsuz etkilenmiştir.⁴⁸

Osmanlı'dan günümüze, din-devlet ilişkisi üç döneme ayrılmaktadır: Birincisi, Osmanlı'nın kuruluşundan 1839'da ilan edilen Gülhane Hattı Hümayun'un ilanına kadar geçen dönem, ikincisi, "yarı dini devlet sistemi" dönemi. (Bu ise 1839 yılından Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin kaldırıldığı 1924 yılına kadar ki süreyi kapsar). Sonuncusu ise "devlet dini sistemi" dönemi. (Son dönem ise 1924 yılında Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması ve yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulduğu dönemi kapsar).⁴⁹

1.4. Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Politikalarının Tarihsel Süreci

1930'lu yıllar bir ideoloji haline gelen laikliğin dinî özgürlüğün güvencesi olması gerekirken siyasal ve toplumsal yaşamda dinin izlerini silmek için baskı aracı haline geldiği, dinin toplumsal hayatın dışında vicdanlara ve evlere çekildiği bir dönem olmuştur.⁵⁰ Din politikaları bağlamında cumhuriyetin bu ilk dönemindeki uygulamalar toplu olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de uygulanan laiklik politikalarının "dışlayıcı laiklik" tanımına uygun olduğu görülmektedir. Bu anlamda devlet dinin kamusal görünürlüğüne mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya ve dinin toplumsal hayattaki etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Alınan katı önlemler karşısında ciddi bir muhalefetin ortaya çıkmasına imkan kalmamış, dışlayıcı laiklik uygulamaları görünüşte başarılı olmuş ve din kamusal hayattan neredeyse bütünüyle çıkarılmıştır. Ancak çok partili siyasi hayata geçişle birlikte dinin kamusal hayattaki görünürlüğü ve etkinliğine yönelik talepler daha fazla gündeme gelmeye başlamış; dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamalarında yumuşamalar görülmeye başlanmıştır.⁵¹

Akyüz, din-devlet ilişkilerinin temel yapısal özelliklerini kazanmaya başladığı 1924 yılından 2014 yılına kadar beş dönem tespit etmiştir. Bu dönemleri 1924-1950 arası "Dini Özgürlükleri Kısıtlama ve Kontrol Etme Dönemi", 1950-1980 arası "Dini Canlanışı Görmezden Gelme Dönemi", 1980-1997 arası "Dini Araçsallaştırma Dönemi", 1997-2002 arası "Dini Özgürlükleri Yeniden Kısıtlama ve Dindarlara Baskı Dönemi", 2002-2014 arası ise "Dinle ve Dindarlarla Barışma Dönemi" olarak adlandırmıştır.⁵²

İnsanın devraldığı kültürel ve tarihî mirası kendi yaşantısında gerçekleştirmesi ve kendini farketmesi hayata karşı duruşunu gözden geçirmesi tavrını doğru olarak ortaya koyabilmesi öz değerini bilebilmesi için değerler eğitimi özel ve önemli bir yere sahiptir. Bu dikkat çeken alan;

⁴⁸ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 7-10; Çapçioğlu, "Din Siyaset Ekseninde Türkiye'de Din Eğitimi", 40.

⁴⁹ İbrahim Turan, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Din Eğitimi Politikaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c: 19, s: 2, (Samsun: 2019), 273.

⁵⁰ Turan, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Din Eğitimi Politikaları", 275.

⁵¹ İsmail Akyüz, "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, c: 5, s: 1, Ocak sayısı, (Sakarya: 2017), 147.

⁵² Akyüz, "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", 144.

eğitimcilerin, sosyologların, sosyal psikologların, antropologların, psikologların ve felsefecilerin insanla içiçe olan her bilim dalının ilgisini çekmiştir.⁵³

1920'lerde Türkiye'de temelde dört farklı eğitim anlayışı görülüyordu. Atatürk'ün ve İnönü'nün de desteklediği dinî ve enternasyonel eğitime karşı tamamiyle Türk milleti inşasına yönelik Cumhuriyetin eğitim felsefesinin temelini de oluşturan bu vatanda yaşayan herkes Türk'tür fikrinin hakim olduğu milli eğitim anlayışı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının savunduğu muhafazakâr-liberal eğitim anlayışı, Ziya Gökalp'in savunduğu liberal-solidarist eğitim anlayışı ve Türkiye Komünist Partisi tarafından savunulan Komünist-eşitlikçi eğitim anlayışı bu yaklaşımları ifade ediyordu.⁵⁴ Bu anlayışlar içinden sadece mevcut hükümetlerin destelediği milli eğitim anlayışı okullarda hakim olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, 15 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada; "Şimdiye kadar sürüp gelen okuma ve yetiştirme yanlışlıklarının ulusumuzun gerilemesinde en önemli nedenlerden biri olduğu kanısındayım. Onun için bir ulusal yetiştirme programından söz açarken, eski çağdaki asılsız uydurmalarından, yaradılışımıza hiç de uymayan yabancı düşüncelerden, Doğu'dan ve Batı'dan aşırma bütün etkilerden büsbütün uzak, ulusal ve tarihsel doğamıza uygun bir kültürü öne sürmüş oluyorum. Çünkü Türk idaresinin gerçek gelişmesi ancak böyle bir kültürle sağlanabilecektir.... Milletimizin saf seciyesi, istidat ile mâlîdir."⁵⁵ ifadeleriyle Misak ı Maarife 'nin altını çizmiştir.

Hükümet politikaları Cumhuriyetin ilk yıllarında, İslamî kurumların rollerini ve işlevlerinin sınırlandırılmasını, din bilginlerinin içtimai ve etkisinin azaltılmasını öngörüyordu. Din bilginlerinin sadece devlet ve topluma dair vizyonları tehlikede değildi, geçimleri de riskliydi. Mart 1924'te Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti kaldırılınca yerine daha az işlevsel Diyanet İşleri Başkanlığı başbakanlığa doğrudan bağlı olarak kuruldu. Aynı dönemde medreselerin yanında şer'iyeye mahkemeleri de ilga edildi. Böylece dini hukuk tamamen ortadan kalkmış oldu. Bunu resmi din eğitiminin bitişi ve 1930'ların başlarında birçok ibadet yerlerinin kapatılması izledi.⁵⁶

Osmanlı'nın son dönemlerinde din eğitiminin de kendine düşen payı aldığı ilerleme, devrim ve değişim kavramları, geleneği aktarma vazifesinin yanında değişime açık zihinlerin inşasında da kullanılıyordu. Eğitimle kazandırılabilen yeni tutum ve davranışlar ancak zihniyet değişimi ile hedefine ulaşabilir. Ruhları etkileyen din bu zihniyet değişimi için önemli bir etkidir. Ayrıca din, toplumsal kontrol ve meşrulaştırma işlevi ile toplumsal yapılaşma ve düzenleme işleviyle takipçilerine olaylarla karşılaşacakları tutum ve davranış modelleri sağlar. Böyle bir ihtiyaç neticesinde 3 Mart 1924'te Şeriat ve Evkaf Nezareti'nin kaldırılmasından bir gün sonra ülkemizde din hizmetlerini düzenlemekle görevli Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Aynı yıl önceki birkaç yılda da çeşitli vesilelerle dillendirilen hutbe meselesi, bütçe görüşmeleri esnasında yaygın din eğitimi olan hutbelerin Türkçe okunması ve konularının neye göre tercih edilmesi gerektiği de görüşülmüştür. Öte yandan bu dönemde "dine tanınan yaşam hakkı" sınırlandırılmaya çalışılmış,

⁵³ Yılmaz, "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları", 138-139.

⁵⁴ Bayramali Nazıroğlu, *Vatandaşlık ve Din Eğitimi*, Açılım Kitap, (İstanbul: 2013), 130-131.

⁵⁵ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: 2014), 416-418.

⁵⁶ İftar B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum, Lâik Devlet, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*, AFA Yayınları, (İstanbul: 1993), 20-42.

devlet dini, reform gerektiren bir olgu olarak görmüş, insanların din algısını kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu bağlamda devlet, diyanetin eğitim işlevi olan hutbelere dilinden içeriğine kadar müdahale etmiş, "Allah'a itaat ve cumhuriyet yönetimi" talep eden hutbeler hazırlamıştır. Yani hutbelerin bir "yaygın eğitim" modeli olmasından yararlanılarak devrimlerin halka anlatacak söylemler oluşturulmuş, böylece laik bir modelin, dinsel bir araç kullanılarak uygulanmasına çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ülkede yürürlüğe giren yeni düzenlemeler toplumun sosyal ve kültürel yapısını etkiler niteliktedir. Dini reform hareketi kapsamında birçok dini sembol, söylem, uygulama müessesenin etkilendiği dönüşümden camilerde verilen hutbeler de nasibini almıştır. Latin alfabesinin kullanılmaya başlanmasıyla Türkleştirme hareketi yeniden canlanmış ve hutbe, Türkçe ibadet projesinin bir parçası haline gelmiş ve İstanbul Üniversitesi ilahiyat fakültesi uzmanlar dinin reformu için bazı öneriler sunmuştur. Öneride "hutbe ve duanın Arapça olmaması, ulusal dilde okunması" öngörülüyor. Hutbelerin Türkçe okunması konusunda ilk teklif (1920) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yapıldı. Hutbe probleminin geleceği büyük ölçüde Atatürk'ün "halkın anlayabileceği bir dille" okunması gerektiği yaklaşımıyla şekillendi.⁵⁷

Hasan Ali Yücel *"Tevhid-i Tedrisat kararı, 1839 Tanzimat hareketinden beri sürüp gelen kültür ikiliğini kaldırmak itibarıyla tarihimizin en büyük vakıalarından biridir... İsmet İnönü'nün ifade ettiği gibi Tevhid-i Tedrisat, maziye bağlanan düşünüş tarzının yıkılıp, modern kültürün kurulması hareketidir. Bu bakımdan tarihimizin ve istikbâlimiz için en büyük inkılâplardan biridir."*⁵⁸

Hasan Ali Yücel, Milli Eğitimin prensiplerini kaleme aldığı makalesinde *"Cumhuriyet Maarifinin birinci vasfı laiklik olmuştur. Hususî itikatlar bir vicdan meselesi olduğuna göre, hayatın yaratıcılığı içinde serbest ve tabii bir tarzda olgunlaşan ferdin vicdanını muayyen bir dinî inanç şekline uydurmak devletin işi değildir."* cümlelerini kullanır sonra "milliyetçi ruh", ulusal duygu ve hümanist yaklaşıma değinir.⁵⁹

Tek partili dönemde son Milli Eğitim Bakanlığını yapan Tahsin Banguoğlu; *"Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun manası, ruhu şudur: Türkiye'de bundan sona tek bir umumî tahsil müessesesi, bir tek mektep yaratmak, bir tek terbiye vermek ve bir tek zihniyet sahibi insanlar yetiştirmek, bu sayede bir tek bütün millet meydana getirmek"* ifadeleri ile bu kanunu açıklamıştır.⁶⁰ Bu bilinç ve ona dair uygulamalar din derslerinde hem yaygın hem örgün öğretimde tatbik edilmiştir. Yönetim de olan bazı kişilerin laiklik anlayışlarındaki ayrıştırıcılığın öne çıkması sonucu, ilk dönem Türkiye Hükümetleri devlet kadrolarında çalışanları ya teslimiyete ve marjinalleştirme veya periferileştirerek susturma yolunu tutmuşlar bilge dindarların etkisini ve hareket alanını kısıtlamışlardı. Çünkü Osmanlı'nın son dönemleride de bazı çevrelerce dillendirildiği gibi geri kalmışlığı ulemanın gerici olmasına bağlıyorlar ve bu bağlardan kurtulmak istiyorlardı.⁶¹

Mehmet Akif Ersoy, Hamdi Akseki, Muhammed Hamdi Yazır, Ahmet Naim, Rıfat Börekçi gibi İslâmî milliyetçi diyebileceğimiz dini hassasiyetleri yüksek şahsiyetler, hem dönem hükümetinin alfabe

⁵⁷ Şeref Göküş, Mehmet Şahin, Zahide Yılmaz, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hutbe Tartışmaları ve Ali Vahid Üryanizade'nin "Türkçe Hutbeler" Adlı Kitabı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *TYB Akademi*, (Ankara:2021), 136-138.

⁵⁸ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 31.

⁵⁹ Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 539-540.

⁶⁰ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 31.

⁶¹ Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 153.

değişikliği, Türkçenin sadeleştirilmesi özellikle Farsça ve Arapça kelimelerden uzaklaştırılmasının ardından ibadetlerin Türkçe yapılması yönündeki pek çok girişiminde dönemin bürokratlarının, halkın onlara olan güveni nedeniyle başvurduğu kimselerdi. Öte yandan bu şahıslar, sünnî gelenek içinde Hanefî mezhebine uygun sağlam bir dini inancın korunması ve ibadetlerin aslî şeklinin muhafazası için sistem içinde mücadeleye devam eden dengeyi koruyarak hiç dini eğitim almamış olan hatta bu konuda hassasiyeti olmayan kişilerin elinde dini yapı ve değerlerimizin örselenmemesi için çaba sarfeden özel insanlardı. 1924 den sonra hızlıca Kuran tercümesi girişimleri oldu. Bu girişimlerde bulunan kişilerin dini ilimlerde yetkin bir eğitimleri yoktu. Hatta Cemil Said Dikel'in aslında tercümesini orijinal Arapça metin yerine eski bir Fransızca metin üzerine bina ettiği ortaya çıktı. Eserin en cüretkâr ismi de o verdi. "Türkçe Kuran-ı Kerim" gelen tepkiler ve itirazlar üzerine 1925 Şubatında Başvekil Ali Fethi Okyar 'Kuran-ı Kerim ve diğer İslamî eserlerin Türkçe' ye çevrilmesi için verilen önergeyi kabul etti.⁶²

1925'te basın yoluyla dillendirilen dini hayatın tüm yönleriyle Türkçeleştirilmesi fiili olarak 1926 yılında Göztepe Camiinde imamlık yapan eski müderrislerden Mehmet Celâleddin Seven hutbeyi Türkçe okumanın yanında namazları da kendi tercümesiyle Türkçe kıldırma devam etti. Hutbenin Türkçe okunmasında bir problem yoktu ancak tepkiler namazın Türkçe kılınmasına ve kıldırılmasına idi. Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi tarafından görevden alındı ancak Maarif Vekaletinde emekli oluncaya kadar öğretmenlik yaptı. Haziran 1928 de anayasadan devletin resmi dininin İslam olduğu ifadesi kaldırıldı. Darülfünun İlahiyat Fakültesi hocalarından oluşan bir heyet namazda dahi Türkçe ifadeler kullanılmalı Arapça kullanılmamalı, camilerde sıralar olmalı, müzik aletleri kullanılmalı, kişiler ayakkabılarını çıkarmadan camilere girmeli gibi maddeler sıraladılar. Ve bunların ibadet mekanlarını daha seçkin ve daha cazibeli yapacağını iddia ettiler.⁶³

Hükümetin dini eğitimin Maarif Vekâleti'nin himayesinde ıslah edeceği ve canlandıracağına dair 1924' te verdiği vaatlere rağmen 1933'e gelindiğinde hem çok sayıda imam hatip okulu hem de ilahiyat fakültesi işlevsiz hale gelmişlerdi. Üstelik yaklaşık on yıl süren faaliyeti sırasında fakültede görev alan hocaların önemli bir kısmı modern okulların mezunlarıydı ve ne herhangi bir medreseye gitmişler ne de herhangi bir dini formal eğitim almışlardı."⁶⁴

1926'da tekil bir hareketmiş gibi görünen dini ibadetlerde Türkçeleştirme 1932 de resmi olarak Hafız Yaşar Okur'un Yerebatan Camii'ndeki hutbe ile ve aynı yıl Ramazan ayında Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde Türkçe ifadeler Arapça metinlerin yerine okunmaya başlandı. Sonra İstanbul'daki camiiler de ve bir yıl sonra bütün Türkiye'de bu uygulama mecbur tutulup esas alındı. 1932' de tekbir, ezan ve kamet Türkçe okunmaya başlandı.⁶⁵ 1941'de ezanı Arapça okumak

⁶² Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 170.

⁶³ Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 179.

⁶⁴ Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 152.

⁶⁵ Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: 7, s: 7, (Bursa: 1998), 547.

suç teşkil ediyordu.⁶⁶ Her nerede olursa olsun Arapça olarak ezan, tekbir salavat okuyanların, Türk Ceza Kanununun 526. Maddesi gereği 3 ay hapisle cezalandırılması kabul edildi.⁶⁷

Hutbelerin “yaygın eğitim” modeli olmasından faydalanılarak, devrimlerin halka izah edildiği, bu yolla “seküler” bir modelin, “dinsel” bir araç kullanılarak oluşturulmaya çalışıldığı söylemler üretilmiştir.⁶⁸

1924’de bir heyetle hazırlanacağı belirtilen Kuran-ı Kerim’in tercemesi 1926’ da Mehmet Akif Ersoy’a vazife olarak verilmişti. Ancak kendi edebi ve şiirsel metninin namazda kullanılacağı endişesi ve ihtimali nedeniyle Mehmet Akif, bu metni asla teslim etmedi hatta vefatından sonra yakılması için bir arkadaşına emanet etti. Mehmet Akif Ersoy’un ve Rıfat Börekçi’den sonra vazifeye karar merciine gelen Hamdi Akseki’nin kritik dönemlerdeki müdahale ve zaman kazanmaları Türkçeleştirme politikalarının ivmesini düşürdü. 1938’de Atatürk’ün vefatı, sonrasında çıkan İkinci Dünya Savaşı ve içinde bulunulan şartların değişmesi bu girişimleri farklı bir noktaya taşıdı. Ahmet Hamdi Akseki 1947’ de Diyanet İşleri Reisliğine getirildi. Ocak 1951’ de vefatına kadar bu vazifede kaldı. 1949’ da Mehmet Şerafeddin Günaltay CHP içinde radikal lâik imajın yumuşatılması için başbakan olarak görevlendirildi. 1947 kurultayında CHP o güne kadar izlediği din politikasında köklü reformlar yapmak zorunda kaldı. Bu kapsamda ilkokullarda din derslerinin seçmeli ders olarak okutulması, İmam Hatip okullarının ve Ankara İlahiyat Fakültesi’nin açılması, hacılara döviz verilmesi, Türkiye’nin en eski sanatsal türbe ve türbelerinin ziyaretçilere açılması gibi kararlar alındı.⁶⁹ O dönemin muhalefet partisi olan DP ile uyum içinde çalışan başbakan din derslerinin devlet okullarının programına tekrar konulmasını sağladı. İslamî Yüksekokulların açılması mesleki dini okulların yeniden açılması girişimlerinden bahsetti.” Osmanlı İslâmcılarının son nesli, Osmanlı’dan kalan mirasları Cumhuriyetin gerçeklikleri ile harmanlayıp bir entelektüel ve siyasî gelenek için güçlü temeller bırakmıştır.⁷⁰

Cumhuriyet tarihi boyunca devletin dinle ilişkisi, dönemsel değişmelere sahne olmakla birlikte sağlıklı bir zeminde ele alınmaktan uzak kalmıştır. Dine yüklenen anlam, onun anlaşılma biçimi, siyasal ve toplumsal hayatta dinin konumlandırılmasını etkilemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yönetici elitin dine yüklediği anlam ile “din” denilince halkın zihninde beliren anlam birbirinden farklı yorum ve değerlendirmeleri ortaya çıkarmıştır. Kurucu iradenin dine karşı tavrı, daha çok “batılı” bir mantıkla “modern” bir fikir yoğrulmasıyla ve “çağdaş” bir düşünce biçimiyle şekillenmiştir. O nedenle din kimi zaman siyasi otoritenin meşruiyet aracı olmuş, kimi zaman geçmişe ait köhnemiş bir kültürel miras olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda din hürriyeti ise, dinin vicdanlara ve mabetlere sıkışması anlamından başka bir şey ifade etmez olmuştur. Tabiatıyla sosyal ve kültürel hayatın ayrılmaz parçası olan din (İslam) bu dar alana hapsolmayı kabullenmemiş, toplum eliyle bir direnç gösterme ve bir başkaldırı aracı olarak siyasi mücadele alanındaki yerini almıştır. Devletin okullardan din eğitimi ve öğretimini kaldırmasının yanında

⁶⁶ Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 186.

⁶⁷ Gündüz, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”, 548.

⁶⁸ Göküş, Şahin, Yılmaz, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hutbe Tartışmaları ve Ali Vahid Üryanizade’nin “Türkçe Hutbeler” Adlı Kitabı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 136-138.

⁶⁹ Akyüz, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi”, 148.

⁷⁰ Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, 200-216.

Tekke ve Zaviyeler Kanunu (1925) ile tekke ve dergâhların da kapatılması, merdiven altı din eğitiminin önünü açarken, dini bilgiden yoksun kalan toplumun “din adına” bulduğu her bilgiyi din kabul etmesinin ve bunun pazarlamasını yapan yapı ve/veya grupların da popüler hale gelmesinin zeminini hazırlamıştır.⁷¹ Kişinin sıkıntı ve yokluklarda elinden tutup kaldıran, her yer ve şartta erdemli olmasını temin eden, ruhunu doyuran kişinin kendini ve hayatını anlamlandırmasıdır. Bu anlamlandırmanın en sağlam ayağı din ve buna bağlı olarak din eğitimidir.⁷² Din eğitimi başıboş bırakılamayacak bir alandır. Bu nedenle devlet eliyle konunun uzmanı ve hassasiyetini bilen kurum ve kişilerce verilmesi gerekmektedir.

1.5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ahlak Eğitime Dair Yaklaşımlar

İnsanın manevi yapısını ifade eden “hulk”⁷³ kelimesi ahlâkı bize tanımlar. Ahlâkın bir tanımı da insanda yerleşik bulunan davranışlara yön veren karakter alışkanlıklardır. Sosyal bir varlık olan insanın diğer varlıklarla olan ilişkisinde saadet huzur ve selamet içinde olması için benimseyip uygulanması gereken kurallardır. Temeli din, örf veya toplumsal değerler olabilir. “Devletler ise eğitim politikaları ve istediği vatandaş ideali doğrultusunda bir nesil yetiştirme görevini okullara vermiştir. Okullar bu görevi yerine getirmek için belirlenen eğitim ve kültür politikaları ve anlayışları doğrultusunda bir ahlâk eğitimi gerçekleştirmektedir.”⁷⁴

Tutum özel bir hal, değerler ise genel prensipler olarak değerlendirilebilir. Ahlâk ile değer arasındaki ilişki ise ikisinin de iyinin peşinden koşmasındandır.⁷⁵ Bütün ahlâk hükümleri aynı zamanda bir değer hükmüdür. ‘Demokrasi iyi bir rejimdir’. ‘Çalışkanlık iyi bir vasıftır.’ ‘Vatansever olmak fazilettir.’ ‘Cahillik kötüdür.’ İfadelerinde olduğu gibi ahlâki olan bu davranışlar bir değer bildirir. Eğitim kurumları da dönemlerinde kabul gören iyi vatandaş olmanın gereklerini öğreten vatandaşlık bilgisi dersleri verir ve ahlâkın temellerinden olan dini ve onun eğitimini de istediği modele uygun düzenler. Ahlâkî tutumlar, bilgi duygu ve düşüncenin davranışa dönüşmüş yaşam tarzı haline gelmiş şekli gibidir. Ahlâk belli bir seviyeye geldiğinde kişinin yaptıkları veya yapmadıkları, ne başkalarından korktuğu için ne çıkarları için ne sosyal düzenin korunması için değildir. Artık yetişkin ve yetkin bireyin davranışı vicdanîdir. Vicdan eğitimi evde okulda ve sosyal çevrede oluşur. Bu vicdan şahsı evrensel ahlâkî ilkelere götürecektir.

Din ahlakın en müstesnâ ve güçlü müeyyidesi lakayıt kalınamayacak bir keyfiyettir. Genç ruhları hurafelerden koruyacak olan da budur. Görüşünü taşıyanların yanında laik devlette dinin yeri olmadığını savunan ⁷⁶bir grup ilk dönem Türkiye Cumhuriyeti içinde çatışma halinde idi.

Değer eğitimi, ahlâk eğitiminin ve karakter eğitiminin şemsiyesi konumundadır. Bazı araştırmacılar bu kavramın altına vatandaşlık eğitimi, din eğitimi, hukuk eğitimi, madde

⁷¹ Turan, “Cumhuriyet Türkiye’nde Din Eğitimi Politikaları”, 271.

⁷² Adem Akıncı, “Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, (Sakarya: 2005), 7-10.

⁷³ Mustafa Çağrı, “Ahlâk” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c: 2, (İstanbul: 1989), 10-14.

⁷⁴ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 9.

⁷⁵ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 23.

⁷⁶ Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, 253.

bağımlılığı eğitimi gibi farklı alanları da dahil etmişlerdir.⁷⁷ Bu cihetten bakınca yeni Türkiye’de 1920 sonrasında yeni bir değer eğitimi devlet eliyle okullarda verilmeye çalışılmıştır. Örneğin bayramlaşmanın yardımlaşmanın önemi bayramların buna vesile oluşu anlatılan bölümde dikkat çekici bir şekilde tek tek ferdi yardımlardan toplumca yapılacak yardımların daha etkili olduğu bu nedenle kurban kesileceğine kurban paralarının ve sadakaların devletin desteklediği Kızılay, Yeşilay, Darulacize, Çocukları Koruma Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti gibi kurumlara verilmesi gerektiği izah edilir. Böylece yılın birkaç günü değil yılın her günü ihtiyaç sahiplerine destek olunabileceği böylelikle Allah’ın daha razı olacağı belirtilir.⁷⁸

Beden hareketleri maddî olarak belirler, akıl ona yön vererek bilgileri alır, fikirleri oluşturur, ahlâk ise onları ayıklar seçer, son kararı belirler.”⁷⁹ Ahlâk eğitimi şartlar ne olursa olsun ve her yerde gözetlenme ve cezalandırılma ihtimali olmasa bile doğru, dürüst, tutarlı ve iyi olma karakterine sahip olma eğitimidir. Vicdanını kullanarak karar verip hareket eden insanlar yetiştirme gayretidir.⁸⁰ Vicdan, iç denetim savunan veya suçlayan içsel uyarı, niyetlerimizi bile denetler ve değerlendirir. Vicdan ahlâk eğitiminde en etkili araçlardandır. Cumhuriyetin ilk yıllarında din ile ilgili vazifeler, tutum ve tavırların vicdanlarda kalması dinin davranışa dökülen kısmının eve özel hayata çekilmesi arzulanmış, zaman zaman kişisel alanlarda da baskı uygulanmıştır.

Kişilik, bireyin, hayata bakışındaki özgünlükleri meydana getiren ve temel bilgi, dürtü, yetenek ile duygusal eğilimlerini de içeren belli bir süreklilik gösteren davranış ve özelliklerinin birleşimi; kişinin tüm çevresiyle ilişkilerini belirleyen, onu başkalarından ayırt etmeye yarayan huy, alışkanlık, savunma mekanizmaları ve davranış şekilleri gibi özelliklerinin oluşturduğu bütün olarak tanımlanabilir. Dünya görüşüne ve bakış açısına sahip olmaktır. Davranış psikologlarına göre kişilik insanın gözlenebilen davranış ve alışkanlıklarıdır. Sosyal açıdan, ferdin diğer insanlar üzerinde bıraktığı etkiler ve izlenimlerdir. kişilik bireyin kendine özgü ve ayırt edici davranışlarının bir bütünüdür. Karakter, insanın zor ya da özenli davranması gereken zamanlarda bile kendi kendisiyle uyum içinde ve kendisine egemen olabilmesini, düşünüş ve davranışlarında tutarlı, dirençli ve töreli kalabilmesini sağlayan özelliklerinin bütünü ve bütünlüğün sürekliliğidir.⁸¹ Aslında her ülke vicdanlı, karakterli ve kişilik sahibi vatandaşları olsun ister eğitim kurumları da bunun içindir. Amaca ulaşmak için tercih edilen felsefi görüş toplumun iç dinamikleriyle uyuşmalıdır. Kant’ın Ödev Ahlâkı, insanı merkeze alan bir temellendirme çabası olarak karşımıza çıkar. Ona göre ahlâki bilgi a priori (deneyimden gelmeyen/önsel) bilgi türüdür. Hümanist ve lâik ahlâk da buna dayanır. Durkheim, toplumsal bir olgu olarak ele aldığı ahlâki dini temellerden uzak sadece akılla doğrulanabilen düşünce ve uygulamalar üzerine inşa eder. Rasyonalist bir ahlâk ve eğitim süreci belirler. Hümanist ve lâik ahlâk da bunlar ve benzeri akılcı ve bazen sadece faydacı (Epikür, Hume, Mill) bir duruşa dayanır. Ülkemizde de bir dönem uygulanmaya çalışılan lâik ahlâk eğitimi toplumsal dinamik ve toplum hafızamızla örtüşemediği

⁷⁷ Yakup Keskin, "Değer Eğitimi Yaklaşımları", *OMÜ İlahiyat Fakültesi*, 73-78.

⁷⁸ Gölpınarlı, 3. *Sınıf Ders Kitabı*, 14-17.

⁷⁹ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 33.

⁸⁰ Keskin, "Değer Eğitimi Yaklaşımları", 75-76.

⁸¹ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 49.

için cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmak istenmiş olsa da bu görüşü ahlâk eğitime aktarmak isteyenlerin beklediği sonuca ulaşamamıştır. Sonrasında din temelli ahlâk eğitimi yeniden benimsenmiştir.⁸²İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde eğitimde de kendine yer bulan özgürlükçü ve rasyonalist duruş cumhuriyetin eğitim politikalarına da aksetmiş ve yön vermiştir⁸³

Atatürk, eğitim alanında bilim ve aklın öncelenmesini, bununla birlikte din ve ahlâk eğitiminin de okullarda fen bilimleri ile birlikte verilmesini bu yönde eğitim politikası uygulanmasını düşünüyordu. Lâik bir eğitim derken din ve dine dair her şeyin kaldırılmasını istememişti ve kastetmemiştir. Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi, temel bazı kaynakların hadis kitaplarının yeni Türk alfabesi ile basılması, İslam Dini 'ni anlatan kaynak kitap yazılmasını istemesi temelinde de bu fikir yatıyordu. Bunun için eğitim materyallerini de bu minvalde hazırlatmış ve uygulanmasını temin etmişti. Atatürk, manevi değerlerin milli sınırlar içinde donanımlı bireyler için ihtiyaç olduğunu biliyordu. Din ve ahlâk eğitiminin bireyin milli değerlerine ulaşması için bir araç olduğuna inanmıştı.⁸⁴

1.6. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İlköğretim Müfredatında Din Dersleri

Eğitim şekillendirme ve değiştirme özelliği ile hükümetlerin "iyi insan", "iyi vatandaş" amaçlarına ulaşmak⁸⁵ için el attıkları ilk alan olmuştur. Bu sebebledir ki, ilköğretim tanzimat döneminden beri zorunlu hale getirilmiştir. Hükümetler bu alana ehemmiyet vermişlerdir. 1920'de eğitim bakanı Rıza Nur, bilinçlendirici çağın fenine uygun sağlık kurallarına riayet edilen bir eğitim programının uygulanacağını belirtmişti. 1921'de Ankara'da Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey başkanlığında Maarif Vekâletinin toplanması da bu amaca yönelikti. Müdür ve öğretmenlerin de katıldığı kongrede köylü ve şehirli yurttaşların ihtiyaçlarının farklılığı sebebi ile iki ayrı müfredat hazırlanması uygun görüldü. Kır-kent hayatına uygun iki ayrı eğitim programı uygulaması ikinci meşrutiyet ile başlamıştı. Konu ile ilgili tartışmalar İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresinde yine gündeme gelmişti. Köyde yaşayan çocukların ziraat ve maarif konusundaki farklılık beklentileri ifade edildi. Gelişmiş ülkelerde sanayi ve ziraat tekniklerinin uygulamalı olarak ilkokul ve ortaokullarda verilmesi, köyde olanlara okul bahçesinde modern tekniklerle ziraat ve hayvancılık yapılarak, modern çiftçiliğin öğretilmesi karara bağlandı. 15 Temmuz 1923 tarihinde ülkenin gerçeklerine uygun ve beklentilerini karşılayacak bir eğitim politikası oluşturmak amacı ile saygın bilim insanlarından ve eğitimcilerden oluşturulan Heyet-i İlmiye toplantılarına karar verildi. Heyet-i İlmiye 1923, 1924 ve 1925 yılında üç toplantı yapmıştır. Altı yıl olarak plânlanan ilköğretimde okutulacak dersler arasında "Kur'ân-ı Kerim ve Dinî Bilgiler" ile "İlâhiler" ve "Güzel Manzumeler" adıyla dört derse yer verilmiştir. 2. Ve 3. Heyet-i İlmiyelerde ise din dersi konu bile edilmemiştir ⁸⁶. Temel eğitim, zorunlu ve ücretsiz olarak 23 Eylül 1913 tarih ve 305 sayılı "Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatı"(Geçici İlk Okul Kanunu)'na göre yürütülmekteydi. 3

⁸² Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 64-69.

⁸³ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 74.

⁸⁴ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 90.

⁸⁵ Selahattin Parlador, "Genel Öğretim Din Öğretimi İlişkisi", Türk Yurdu Yayınları,(Ankara: 1999), 63.

⁸⁶ Ayhan Öz, "Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi", *Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: 14, s: 29, (Sakarya: 2014), 130-131.

Mart 1924 tarihinde TBMM’de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim sahasında yapılan dönüm noktası niteliğinde önemli bir gelişmedir. Bu kanun ile ülkede faaliyet gösteren tüm eğitim kurumları Eğitim Bakanlığına bağlanmış, yasanın gerekçesi “milletin düşünce ve duygu bakımından birliği” olarak belirtilmiştir.⁸⁷

İlköğretimi 5 yıl olarak belirlenmesi ve ders programının tekrar elden geçirilmesi, 1923-1924 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapan Vasıf (Çınar) Bey döneminde yapılan İkinci Heyet-i İlmiyenin dikkat çeken yönüdür. Vasıf Bey’e göre, yetişmekte olan Türk çocuklarında istenen davranış değişiklikleri ve bunların hangi yöntemlerle sağlanacağı eğitim programında belirlenmeliydi. Bu amacı gerçekleştirebilmek için 1924 yılında 43 kişilik bir program heyeti ilk ve ortaöğretim ders programlarında derslerin içeriklerini hafifletildiği ve kitaplardan Osmanlı dönemini hatırlatan ifadelerin çıkartıldığı yeni bir program düzenlemesi yapılmıştır. İkinci Heyet-i İlmiye, Cumhuriyet döneminin ilk değişiklik projesinde ilkokulda sınıfları ilk üç ve dört- beş olarak ayıran devreler ortadan kaldırılmış, beş sınıf bir bütün olarak ele alınmıştır. 1924 programı olarak anılan bu programda Hayat Bilgisi Dersi olmayıp, yerine Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzısıhha Dersleri 1 ve 2. sınıflarda 3 saat, 3. 4. ve 5. sınıflarda ise ikişer saat olarak verilmiştir. Okullar, iki farklı müfredatın uygulandığı şehir ve köy okulları olarak ayrılmıştır. Köy okullarında eğitim ve öğretimin köye yönelik ve köy hayatına gereksinim ve koşullarına aykırı olmayacak bir biçimde olması kararlaştırılmış, her vatandaşın zorunlu ilköğretimden geçmesi anayasanın gereği olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde toplanan Üçüncü Heyet-i İlmiye, başka ülkelerdeki öğretim programlarını inceleyerek yeni bir program yapmayı uygun görmüş düzenlenen programı eğitim müfettişlerinin ve bazı öğretmenlerin incelemesine ve fikirlerine sunmuştur. Bu şekilde geliştirilen 1926 İlkokul Programı 1926-1927 döneminden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 1926 İlk Mektep Programında temel noktası toplum olan Birinci Devre derslerinde hayat ve cemiyet merkezinde bir müfredat benimsenmiştir. 1926 programı, önceki müfredat programlarında yer alan bilgi ve iyi alışkanlıkları yeterli görmemekte, bireyin çevresine etkin uyumu ile Cumhuriyet ilkelerine sahip çıkacak bireyleri yetiştirmeyi de amaçlamaktadır. İlgili programda derslerin isimlerinin yanı sıra derslerden beklenen amaçlar da yeniden belirlenmiştir. Derslerin sayısı azaltılarak amaçları somutlaştırılmış ve dersler hedefleri itibariyle hayata bağlanmıştır. Hayata, milli ekonomiye ilişkin konular, batıdan alınacak eğitim bilimleri alanındaki ilkeler çerçevesinde öğrenciye aktarılacaktır. Derslerde “faaliyet ve iş”, “kendi kendine idare veya demokratik eğitim” gibi öğrencinin iş başarmasına önem veren ve kişisel beceriyi artırmayı amaçlayan hedeflere vurgu yapılması istenmiştir. Programa göre; öğrencinin içinde yaşadığı çevrenin ve toplumun şartlarına aşina olmasına gayret edilmeliydi. Hesap (Matematik) dersinde konu edinilen uygulamalarda bile Hayat Bilgisi Dersi ile ilişki kurulması ve irtibatın korunması istenerek, okulda çocuklara öğretilen tüm bilimlerin amacının günlük yaşamı kolaylaştırmak olduğu belirtilmiştir. 1926 tarihli İlk Mektep Müfredat Programının mukaddemesinde ifadesini bulan “çocukların dağınık malumattan ziyade işe yarar bilgi kazanmasını temin için derslerin imkân derecesinde hayat ve muhit ile münasebettar” bir tarzda verilmesi istenmiştir. Öğrencinin hayata dair somut ve gerçek olayları, günlük meseleleri çözüme kavuşturacak fikir ve davranış

⁸⁷ Fatih Tuğluoğlu, Tuncay Tunç, “1926 İlkmektep Müfredatı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Ekonomik Hedefleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ocak sayısı, c: 26, s: 76, (Ankara: 2010), 64-69.

donanımında olması hedeflenmiştir. Üretken ve sorun çözücü bir öğrenci profili amaçlanmıştır. Öğrencinin içinde bulunduğu mahallî koşullar, karşılaşma ihtimali yüksek örneklendirmeler ders faaliyetlerinde tercih edilmesi istenen önemle vurgulanan unsurlardandır. Yeni programın en belirgin özelliklerinden biri de derslerin öğrenci merkezli işlenmesini sağlamaktır. Derslerin “şahsi mesai”yi teşvik edecek amaca sahip olduğu ve öğrencinin ilgisinin derslerin hareket noktası olması gerektiği belirtilmiştir. Hayallerini gerçekleştirecek imkanların oluşturulmasının, derse bizzat katılarak işlenmesinin ve aktif olmasının öğrencinin yetiştirilmesindeki önemine ilişkin tavsiyeler bu programda yer almıştır. “Genç nesli muhitine faal bir şekilde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek” olduğu ifade edilmiştir. 1926 İlk Mektep Müfredat Programını hazırlayan Talim ve Terbiye Dairesi üyelerinden Haydar Bey Yeni Türkiye’nin yetiştireceği insanların ülkenin siyasi ve ekonomik beklentilerine uygun olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “Bir milletin siyasi, iktisadi ve içtimai hayatında husule gelen tahavvülâtın mekteplerin terbiye gayesine ve tedris usullerine tesir etmemesi mümkün değildir...”. Türk Eğitimine yeni bir usul getirmeyi amaçlayan 1926 İlk Mektep Programı, her şeyden önce okulun bünyesinde değişim istemiştir. Okul binalarının, sınıfların, laboratuvarların ve diğer ders araç ve gereçlerinin yeni programı uygulayabilecek seviyede fizikî donanımına sahip olmasının gerekliliğini dile getirmiştir.⁸⁸

İlki 15 Temmuz 1923 te toplanan ve bir ay süren heyet-i ilmiye Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin ilk aşamalarını düzenleyen resmî bir organdı. Dönemin Maarif vekili İsmail Safa Özler idi. Alanında liyakat sahibi olan kişilerden oluşan heyet Atatürk’e bağlılıklarını bildiren bir telgrafı İsmail Safa bey eliyle gönderdi. Heyet Tevhid-i Tedrisat kanununun da ilk çalışmalarını bu toplantı da yapmıştır. İlköğretim altı yıl ve zorunlu eğitim yaşı 7-14 arası olarak karar verilmiştir. Leylî Köy Mektepleri, orta okula devam edemeyecekler için hayatî ve meslekî eğitim için iki yıllık ihzarî mektepler açılması karara bağlanmıştır. Din dersi öğretmenlerinin seçimi diğer ders öğretmenleri ile aynı şartlarda olacağı din dersi programları din ve eğitim adamlarınca hazırlanması maddesi de heyet layihasında yer aldı. Ortaöğretim, lise, öğretmenlerin şartları atanmaları öğrenci ve öğretmenlerin eğitim süre ve şartları vb. pek önemli konular branşlarında seçkin âlim ve mütefekkirlerce incelenip karara bağlandı. 14 Ağustos’taki kapanış çayına teşrif eden Atatürk, “Şimdiye kadar askerlik ve siyaset sahasında vücuda getirilen zaferin irfan sahasında da temin edileceğini ümit ederim” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁹

Nisan 1925’de İkinci Heyet-i İlmiye toplantısı yapıldığında ilkokul eğitimi beş yıl, ortaokul eğitimi üç yıl, lise eğitimi üç yıl olması, öğretmen okullarının ise dört yıldan beş yıla çıkartılması, kız ve erkek liselerinde düzenlemeler ve sosyoloji dersinin müfredata eklenmesi, ders kitaplarının yazdırılması gibi yeni kararların ve değişikliklerin⁹⁰ yanı sıra eğitimin gidişatı ile ilgili raporlarda gözden geçirildi. ⁹¹

⁸⁸ Tuğluoğlu - Tunç, “1926 İlkmektep Müfredatı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Ekonomik Hedefleri”, 64-69.

⁸⁹ Kemal Şenoğlu, “Heyet-i İlmiye” maddesi, Atatürk Ansiklopedisi.gov.tr.

⁹⁰ Kemal Şenoğlu, “Heyet-i İlmiye” maddesi, Atatürk Ansiklopedisi.gov.tr.

⁹¹ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 105.

Cumhuriyet döneminin ilk programı 1924 yılında İkinci Heyet-i İlmiye tarafından hazırlandı. İlkokullar altı yıldan beş yıla indirildi. Yeni programda ilkokul 1. sınıflar dışındaki tüm sınıflarda din dersleri ikişer saat olarak yer aldı. Bu programın amacı vatandaşları yeni oluşturulan devletin temel felsefesine göre yetiştirmektir. Bu programla dünya ve ahiret korkusuna dayalı bir ahlak anlayışı, özgürlük ve barışa dayalı hakikati kontrol etmeyi amaçlayan bir biçime dönüştürülmüştür. İlkokul programı (1924), 1926 yılında yerini yeni bir programa bıraktı. Yaygın eğitim ilkesi ve çocuğun gelişim aşamaları dikkate alınarak tasarlanan bu programda, ilkokulun amacı; "Gençleri aktif olarak çevrelerine adapte ederek iyi vatandaşlar olarak yetiştirmek" şeklinde ortaya konmuştur. Yeni programla birlikte din eğitiminin üçüncü sınıfa kadar Hayat Bilgisi dersi çatısı altında okutulmasına, üçüncü sınıfta ise ayrı bir ders olarak okutulmasına karar verildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçiliğin temel bir görüş olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Atatürk dönemi eğitim politikasında temel amaç çağın yapısına uygun insan yetiştirmek, Cumhuriyet'i sahiplenen ve koruyan bir nesil oluşturmaktır. 19 Aralık 1923 tarihli genelgede "...okulların Cumhuriyet ilkelerine sadık kalacaklarını beyan etmeleri gerekmektedir". "..Çocuklarımız, Cumhuriyet için fedakarlık idealini yüreklerinde ve ruhlarında taşıyınlar." sözü ise 8 Eylül 1924 tarihinde yayımlanan genelgede ifadesini bulmuştur.⁹²

İkinci Heyet-i İlmiye' de ele alınan bir layihada din eğitimindeki başarısızlığın sebeplerinden birisi, eğitimcilerin ve öğretmenlerin dinî konulardaki lakayt tavırları diğeri ise, din eğitimi verenlerin bilgi ve yöntemler açısından donanım eksiklikleri öğretmenlik yetersizlikleri olarak belirtilmiştir.⁹³

Çeşitli kongre ve toplantılarda dindar ifadesine karşı koymalar görülmeye başlandı. Örneğin Sadrettin Celal, "Dindar kelimesi fazla ve tehlikelidir. Lâik bir Cumhuriyet vatandaşlarının dini hissiyat ve itikatlarıyla meşgul olmaz. Dini devletin müdahalesi haricinde emri vicdanî olarak kabul ve telakki eder. (...) Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını icap ettirir. Din derslerini mekteplerden kaldırmak, dinî terbiyeyi tamamen aileye bırakmak, lâik Cumhuriyet'in zarurî bir neticesidir."⁹⁴ Tarzında bir söylem ve yayınlarda bulunuyordu. Hatta Sadrettin Celal, "Devletin dini İslam'dır." ifadesinin istemeye istemeye verilmiş bir taviz olduğunu söylemekten, dindar öğretmenleri mürteci olarak yaftalamaktan çekinmiyordu. Fakat 1938 sonrası İsmet İnönü döneminde tamamen rasyonalist ve hümanist bir eğitim ve yönetim uygulandı. Hümanizmdeki insanlığın öne çıkarılışı ve insanın özgürlüğüne yapılan vurguların benimsendiğini söyleyen idareler, din ve dinî olan her şey ve onu çağrıştıran ortam ve durumları yoğun bir baskı altına almalarıyla katı pozitivist bir tavır sergilediler. Eğitim de bu konuda değişimin lokomotifi olarak görüldüğü için nasibini aldı. Din ve ahlâk dersleri müfredattan kaldırıldı. ⁹⁵Hümanist anlayışın dine ve dinî sofuluğa mesafesinin yanında lâikliğin, dinden uzaklaşma ve dinî her şeyi kötü sayma gibi aşırı bir sertlikte yorumlanması 1940'larda ahlâkî duruşu; milli ve dinî temellerinden ayırıp iş eğitimi akımının etkisinde sadece iş ahlâkı, işi iyi yapma ve işi tamamlayabilme sınırında

⁹² Hakan Öztürk, "1923-1938 Yılları Arasında Din Derslerinde Okutulan Kitaplarımızda Hz. Muhammed Tasvvuru", *Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Elazığ: 2012), 85-86.

⁹³ Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayıncılık, (Ankara: 1999), 15-18.

⁹⁴ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 90-91.

⁹⁵ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 96-103.

birakmıştı. Osmanlı devrinden çok az değişiklikle Cumhuriyete geçiş programı olarak uygulanan 1924 programından sonra Cumhuriyet döneminin ilk kapsamlı programı olan 1926 İlkmekektep Müfredat Programı hazırlanmıştır. 1925-1926 öğretim yılında, bazı ilk mekteplerde denenen bazı düzeltmelerin ardından, 1927 yılında tüm ilkokullarda uygulanmaya başlanan 1926 programı, öğretim ilkelerinde önemli değişiklikler getirmiş olmanın yanında ders konuları itibariyle köye yönelik olarak hazırlanmıştır. Birinci ve ikinci devre şeklinde plânlanmıştır. Programda daha önce ayrı ayrı verilen “Tabiat Tetkiki”, “Musahabat”, “Tarih” ve “Coğrafya” dersleri hayat ve toplum merkeze alınarak toplu olarak okutulması amacıyla birinci devrede “Hayat Bilgisi” adı altında verilmiş, ikinci devrede ise “Tabiat Dersleri” adıyla 4 ve 5. sınıflarda ikişer saat olarak müfredata konmuştur.⁹⁶ Köy okullarında din dersleri de haftada 1 saat olarak programlanmıştır. 1936 ile 1948 yılları arasında müfredatta bir değişim yapılmamıştır. Ayrıca Eğitim-öğretim programlarında eğitimin; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı özellikleri açıkça dile getirilmiştir.⁹⁷

1924 ve 1926 ilkokul programlarında yer alan din derslerine, 1936 ilkokul programında şehir ilkokullarında isteğe bağlı olarak dahi yer verilmemiştir. ⁹⁸ Böylelikle aşamalı olarak önce şehir okullarından sonra da köylerdeki okullardan zamanla din dersi müfredattan çıkarılmıştır.

17-29 Temmuz 1939’da gerçekleştirilen Birinci Şura’da, din eğitim ve öğretimini ilişkin herhangi bir konu, doğrudan ele alınmamakla birlikte disiplin ve ahak konularında küçük çaplı da olsa açıklamalar olmuştur. Tek parti dönemindeki geçerli olan salt milli eğitim politikalarından, 1946’ya geldiğinde kısmen vaz geçilmiş, din eğitimi, örgün ve yaygın din eğitim sistemi içerisinde yerini almaya başlamıştır. Beşinci Şura’da (4-15 Şubat 1953) genel müfredatta uygun olması koşuluyla sınıf geçmede etkili olmayan seçmeli derslerin açılması ve bu derslerde;

-İslâm tarihinden, başta Peygamberimiz olmak üzere büyük din alimlerinin çocuklara örnek olabilecek ahlak içerikli hikayeleri,

-Ahiret, ölüm, kader gibi çocukların anlamakta güçlük çekeceği konulara müfredatta yer verilmemesi,

-Din eğitim ve öğretiminde tutuculuktan uzak durulup yumuşak, tatlı, sıcak telkinler yapılması kararı alınmıştır.

İsmail Hakkı Ülgen’in bu bağlamda laiklikle ilgili şu değerlendirmesi son derece önemlidir. “... Laiklik ma’bed ile devlet hayatını ayırmak, ikisi arasına memleket menfaatlerine en uygun bir şekilde ahenkli bir sınır koymaktır. Bu sınır sert ve katı olamaz. Her makul siyaset gibi memleket hayatının gereklerine göre bunun da yumuşak ve hoş görülmesi gerekir”.

⁹⁶ Tuğluoğlu - Tunç, “1926 İlkmekektep Müfredatı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Ekonomik Hedefleri”, 91-92.

⁹⁷ Mehmet Arslan, “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri”, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/arslan.htm

⁹⁸ Recai Doğan, “1980 ‘e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, Milli Eğitim Basımevi, (Ankara: 2003), 616.

5-15 Şubat 1962’de yapılan Yedinci Şura’ya kadar çoğunlukla ahlâk eğitimi çerçevesinde yer verilen din eğitimi, bu Şura’da açıkça ilk kez “din ile ilgili eğitim ve öğretim” şeklinde yer almıştır.

Türkiye’nin birincil sorununun “din eğitimi” olduğu, Onuncu Şûra’da (23-26 Haziran 1981) dile getirilmiştir. Bu Şura’da din eğitiminin okullarda verilmemesinin, hem laikliği hem de inkılâpları tehlikeye attığın, dinin doğru anlatılması konusunda Bakanlığın inisiyatif alıp bunun, zorunlu dersler listesine alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Din dersinin zorunlu olmasının laiklik ilkesiyle çelişmeyeceği de belirtilmiştir.⁹⁹



⁹⁹ Öz, “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi”, 129-150.

Tablo 1.1. 1924 Öğretim Programı Erkek Öğrenciler İçin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi¹⁰⁰

DERSLER (ERKEK ÖĞRENCİLER İÇİN)		1. SINIF	2. SINIF	3. SINIF	4. SINIF	5. SINIF
TÜRKÇE	ALFABE	12	-	-	-	-
	KIRAAT İnşad ve Temsil	-	4	3	2	2
	İMLA	-	2	2	1	1
	TAHRİR	-	1	-	1	1
	SARF	-	-	-	1	1
	YAZI Sülüs-Rika	-	2	1	1	1
KURAN-I KERİM VE DİN DERSLERİ		-	2	2	2	2
HESAP		2	3	3	3	2
HENDESE		-	-	-	1	2
TARİH		-	-	1	2	2
COĞRAFYA		-	-	1	2	2
TABİAT TETKİKİ, ZİRAAT, HIFZISIHHA		3	3	2	2	2
EV İDARESİ		-	-	-	-	-
MUHASABATI AHLAKİYE VE MALUMATI VATANİYYE		1	1	1	1	1
RESİM		2	2	2	2	2
EL İŞLERİ		2	2	2	2	-
MUSİKİ		2	2	2	1	1
TERBİYEYİ BEDENİYYE		2	2	2	1	1
NAKIŞ, BİÇKİ VE DİKİŞ		-	-	-	-	-
YEKÜN		26	26	26	26	26

¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, (İstanbul: 1924/1340), 3; Erdal Aslan, “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı”, İlköğretim Online, 10(2), 725; Hızır Dilek, Cumhuriyet Döneminde Kesintisiz Eğitim: 1924 İlkokullar, Ortaokul, Lise Müfredat Programları.

Tablo 1.2. 1924 Öğretim Programı Kız Öğrenciler İçin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi¹⁰¹

DERSLER (KIZ ÖĞRENCİLER İÇİN)		1. SINIF	2. SINIF	3. SINIF	4. SINIF	5. SINIF
TÜRKÇE	ALFABE	12	-	-	-	-
	KIRAAT İnşad ve Temsil	-	4	3	2	2
	İMLA	-	2	2	1	1
	TAHRİR	-	1	-	1	1
	SARF	-	-	-	1	1
	YAZI Sülüs-Rika	-	2	1	1	1
KURAN-I KERİM VE DİN DERSLERİ		-	2	2	2	2
HESAP		2	3	3	3	2
HENDESE		-	-	-	1	2
TARİH		-	-	1	2	2
COĞRAFYA		-	-	1	2	2
TABİAT TETKİKİ, ZİRAAT, HIFZISIHHA		3	3	2	2	2
EV İDARESİ		-	-	-	-	1
MUHASABATI AHLAKİYE VE MALUMATI VATANİYYE		1	1	1	1	1
RESİM		2	2	2	2	2
EL İŞLERİ		2	2	-	-	-
MUSİKİ		2	2	2	1	1
TERBİYEYİ BEDENİYYE		2	2	2	1	1
NAKIŞ, BİÇKİ VE DİKİŞ		-	-	2	2	2
YEKÜN		26	26	26	26	26

¹⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 4; Aslan, “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı”, 725; Dilek, Cumhuriyet Döneminde Kesintisiz Eğitim: 1924 İlkokullar, Ortaokul, Lise Müfredat Programları.

Tablo 1.3. 1924 Öğretim Programı Köy Mektepleri İçin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi¹⁰²

DERSLER (Üç Sınıflı Köy Okulları İçin)		SINIFLAR				
		1. SINIF	2. SINIF	3. SINIF		
TÜRKÇE	ALFABE	12	-	-		
	KIRAAT İnşad ve Temsil	-	4	4		
	İMLA	-	3	2		
	TAHRİR	-	2	2		
	SARF	-	-	-		
	YAZI Sülüs-Rika	-	4	3		
KAVAYİT TATBİKATI		-	-	1		
HAYAT BİLGİSİ		4	4	3		
YURT BİLGİSİ		-	-	3		
HESAP- HENDESE		4	3	3		
RESİM ELİŞİ (ERKEKLERE)		4	4	4		
RESİM , ELİŞİ, EVİŞİ		-	3	3		
YEKÜN		24	24	24		

¹⁰² Dilek, Cumhuriyet Döneminde Kesintisiz Eğitim: 1924 İlkokullar, Ortaokul, Lise Müfredat Programları.

Tablo 1.4. 1926 İlkokul Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi¹⁰³

DERSLER 1926 İlkokul Haftalık Ders Dağılımı		BİRİNCİ DEVRE			İKİNCİ DEVRE	
		1. SINIF	2. SINIF	3. SINIF	4. SINIF	5. SINIF
TÜRKÇE	ALFABE	10	-	-	-	-
	KIRAAT	-	4	4	3	3
	İMLA	-	2	2	2	1
	TAHRİR	-	2	2	2	2
	GRAMER	-	-	-	1	1
	EL YAZISI	-	2	2	1	1
DİN DERSİ		-	3	2	1	1
HAYAT BİLGİSİ		4	4	4	-	-
HESAP HENDESE		4	4	5	5	5
TARİH		-	-	-	2	2
COĞRAFYA		-	-	-	2	2
TABİAT DERSLERİ		-	-	-	2	2
EŞYA DERSLERİ		-	-	-	-	2
YURT BİLGİSİ		-	-	-	2	1
RESİM ELİŞİ		4	4	4	2	2
MUSİKİ		2	2	1	1	1
CİMNASTİK		2	2	2	2	2
TOPLAM		26	26	26	26	26
EV İDARESİ					1	1
DİKİŞ					1	1

¹⁰³ Mehmet Sait Korkmaz- Hatice Güler, “1926 Yılından Günümüze İlköğretim Okullarının Programları ve Sosyal Bilgiler”, *Asia Minor Studies*, c: 8 s: 2, 503.

II. Heyet-i İlmiye toplantısında Cumhuriyetin eğitim sistemi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda belirlenen esaslara göre yeniden düzenlendi. II. Heyet-i İlmiye Kurulu'nda zorunlu temel eğitimin süresi ikişer yıllık üç dönemden oluşan altı yıldan toplam beş yıla kısaltıldı ve derslerin müfredatları yeniden yapılandırıldı. Temel eğitim kamulaştırıldı ve özel sektöre kapatıldı. Toplumun en yoksul kesimlerine ücretsiz sağlanması gereken bir kamu hizmeti olarak görülüyordu. İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının devlet tarafından ödenmesi gerektiği, okul kurma masrafları ve diğer masrafların ise bir süreliğine kamu tarafından karşılanması gerektiği belirlendi. Ortaöğretimin süresi yedi yıldan altı yıla indirildi, Orta Mektep ve Lise adı verilen üç yıllık iki aşamaya bölündü. Haftalık saat sayısı ilkokulda 26, ortaokulda 30'dur. Hem erkek hem de kız öğrencilere aynı program uygulandı. Ancak, birinci kademe ortaöğretim okullarında (ortaokullar) erkekler için işletme ve ekonomi alanında meslek dersleri, kızlar için ise işletme alanında meslek dersleri verilmektedir. Lise programlarının onları çalışma hayatına hazırlayacak bilgileri içermesi gerektiği vurgulanmış, hukuk ve iktisat dersleri birleştirilerek "içtimaiyat" sosyoloji dersinin uygulamaya konması, lise eğitiminin parasız olması ancak paranın verilmesi uygun görülmüştür. Öğretmen okullarının öğretim süresi ve bu programlardaki dersler beş yıla çıkarıldı. Köylerde "İçtimaiyat" dersini veren öğretmenlere hukuk bilgisi kazandırmayı amaçlayan üst sınıflara "hukuk dersi" eklendi. Bu kararlar II. Heyet-i İlmiye toplantısında eğitim konularının tüm boyutlarıyla tartışıldığını göstermektedir. II. Heyet-i İlmiye Kurulu'nda ilkokul ve ortaokul müfredatlarının değiştirilmesi ve güncellenmesi kararlaştırıldı. Bu toplantıda temel eğitim müfredatları geliştirilmiş olmasına rağmen, ortaöğretim müfredatları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından önceden geliştirilerek toplantıya getirilerek karara bağlanmıştır. Ortaöğretimin eğitim süresini 6 yıl olarak belirleyen ve üçer yıllık iki dönemden (ortaokul ve lise) oluşan bu program II. Heyet-i İlmiye bunu, aynen kabul etti.¹⁰⁴

"II. Heyet-i İlmiye toplantısında onaylanan 1924 (1340) ilkokul müfredat programı, beş yıllık kesintisiz eğitim süresine göre düzenlenmiştir. Program, ders ve konuların çıkarılmasıyla oluşturulmuş bir programdır. Mekatib-i İptidaiye programları, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleriyle bağdaşmayan, Cumhuriyetin eğitim anlayışını temsil eden yeni ders ve konuların eklenmesiyle, 1924 ilkokul müfredatı, yetişkin-çocuk ayrımı yapılmadan bütünleşik bir program olarak tasarlandı. Ancak yayınlanan programda ders programı kız ve erkek öğrenciler için ayrıdır. Bunun nedeni programlarda okutulan derslerin bir kısmının sadece kızlara, bir kısmının ise sadece erkeklere yönelik olması veya ders saatlerinin farklı olmasıdır. Programa göre, "kız ve erkek okullarında üçü sabah, ikisi öğleden sonra olmak üzere her gün beş saat ders bulunmaktadır." Pazartesi öğleden sonraları çalışma araları ve muhazarlar düzenlenmektedir. Perşembe öğleden sonraları kurslar iptal edilmiştir. "Derslerin süresi 40 dakika, aralar 10 dakika, öğle yemeği arası ise 2 saattir."¹⁰⁵

Programın dersleri müfredatın başında kız ve erkek öğrencilere ayrı bir programda verilmektedir. Müfredatta değinilen bir diğer önemli nokta ise ders programlarının hemen ardından ders kitaplarının çocuklara hangi derslerde dağıtılacağına ayrı ayrı belirtilmesidir. Diğer derslerde

¹⁰⁴ Aslan, "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı", 721-724.

¹⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 3.

öğrencilerine kitap verilmemektedir. Bilindiği üzere II. Heyet-i İlmiye toplantısında kitapsız gerçekleşen derslerde öğretmenlere yardımcı olacak kılavuzların hazırlanmasına karar verildi.¹⁰⁶

"İlköğretim ders kitapları" bölümünde çocuklara hangi konu ve sınıflarda ders kitaplarının dağıtıldığı da anlatılmaktadır. Bu nedenle programda çocuklara ders kitabı dağıtılan şu dersler bulunmaktadır:

Elifba: 1. sınıfta Kur'an-ı Kerim Elifba: 2. sınıfta Eczacılık ve Kur'an: 2. sınıftan itibaren tüm sınıflarında Kıraat: 1. sınıftan itibaren tüm sınıflarda Sarf: 4. ve 5. sınıf Muhasebe: 3., 4. ve 5. sınıflarda Geometri: 5. sınıf: Tarih: 3., 4. ve 5. sınıflarda Coğrafya: 3. 4. ve 5. sınıflarda Fizik, Tarım ve Sağlık: 4. ve 5. sınıflarda Ahlak ve Vatandaşlık Bilgisi.

Dönemin eğitim amaçlarının yanı sıra eğitimin akademik düzeyi, bilim ve bilim hakkında da fikir vermektedir. Kuran ve dini dersler; Bu kurs programın 2. ve 3. adımlarında yer almaktadır. 4. ve 5. sınıflarda haftada iki saat: 2. sınıfta; "Kuran-ı Kerim, alfabenin öğretilmesi başlar ve halka açık kısmı devam eder. Öğretmen bu derslerde uygun zamanlarda, Peygamber hayatını anlatır ve İslam'ı çocukların kalplerinde sevdirebilir".¹⁰⁷

3. sınıfta; "Dini dersler de Kur'an-ı Kerim. Bu süre zarfında 4. sınıfta Büyük Öğretici Peygamberimiz ve sahabeleri hakkındaki yüce menkibeler anlatılır." "Kuran-ı Kerim tilavetine devam edilir ve öğretmen uygun gördüğü ölçüde İslam'ın şartlarını ve inanılması gereken dini konuları anlatır, Hz. Fahr-i Alem ve diğer peygamberlerle ilgili rivayetler anlatır. Derste Bazı sureler ezberlenip abdest ve namaz öğretiliyor". 5. sınıfta ise "Kuran-ı Kerim tilavetine devam edilir, öğrencinin abdest ve namaz bilgisi güçlenir. Nasıl oruç tutulacağını ve nasıl hac yapılacağını açıklanır".¹⁰⁸

1924 temel okul müfredatının hazırlanmasında dikkate alınan bazı ilkeler, aynı zamanda geçerli temel eğitim programlarının tanımlanmasına yönelik öneriler olarak da değerlendirilebilir. Bu ilkeler, 1926 ve 1936 temel okul programlarının da önemli temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Programın temel ilkesi, çocukların gerçek hayata hazırlanması ve uyarlanmasıdır. "Yaşam için gerçek yaşam eğitimi" ilkesi getirildi. Bu prensip 1926 programına çok daha olgun ve kapsamlı bir şekilde yansımıştır. Teorik ve kuru anlatımlar yerine, gerçek örnekler ve ilgili araçlarla desteklenen deney, gözlem ve gezilerle beceri geliştirmeye dayalı bir öğretim yöntemine geçildi. Monarşik ve teokratik dönemlere mahsus aidiyet bağı ve bunu güçlendirmeye yönelik gelenek ve hurafelerini içeren bir hikaye yerine, milliyetçilik ve demokratik cumhuriyetle motive olmuş vatandaşların yetiştirilmesini mümkün kılan laik ve bilimsel düşünceye dayalı içerik başlangıç noktasıdır. Herhangi bir dine, mezhebe, hanedana veya aileye bağlılık yerine, çağdaş insani ve toplumsal değerlere dayalı, çağdaş bilimsel anlayışla motive edilen bireysel ve toplumsal kimlik duygusu oluşturmak, tüm müfredat içeriklerinin olmazsa olmazı olarak kabul edilmektedir. Temel ve sosyal bilimler dersleri müfredat ve ders kitaplarının günümüz dünyasında fen ve eğitim alanındaki son gelişmeleri yansıtabilecek şekilde güncellenmesi, yenilenmesi ve geliştirilmesi temel

¹⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 5.

¹⁰⁷ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 13.

¹⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 14.

prensiptir. Çocukların zihinsel, fiziksel, entelektüel, sanatsal, kültürel ve sosyal gelişimleri bir bütün olarak gözetilir. Bu nedenle "Sanat", "Müzik", "Beden Eğitimi" ve "El Sanatları" derslerine diğer derslerle eşit önem verilmiş ve programları çok detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Tüm derslerin içeriği, çocukların düşünen, sorgulayan, eleştiren, yorumlayan, tartışan ve yaratıcı becerilerini geliştiren bireyler olarak gelişimlerini teşvik etmek ve desteklemek amacıyla tasarlanmıştır. Çocukların ulusal bağımsızlık düşüncesine ve demokratik devlet anlayışına dayalı, eşit hak ve sorumluluklara sahip bir cumhuriyet rejiminin vatandaşları olarak yetişmeleri önemlidir. Program, bu hazırlık döneminin şartlarında oluşturulmuş olup, akademisyenlerden öğretim elemanlarına, bakanlık bürokratlarından müfettişlerine kadar her düzeydeki tüm paydaşların katılımı ve katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Programların belirli bir süre sonra veya uygulamada karşılaşılan zorluklar ve eksiklikler nedeniyle ihtiyaçları karşılayacak şekilde güncellenmesi ve güncellenmesi gerektiği kabul edilmektedir. Bu nedenle programların hazırlanmasına ilişkin çalışmalar, araştırmalar ve uygulamalar, alanın uluslararası gelişimi ışığında kesintisiz olarak sürdürülmesi gereken bir yatırım olarak değerlendirilmiştir. Müfredat (1926) bu anlayışın sonucudur. "1924 İlkokul Müfredatı", Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk program olmasının yanı sıra amaç ve içerik bakımından öncekilerden önemli ölçüde farklı olan ilk programdır. Bu özelliği, ulusal, laik ve demokratik bir toplumsal yapıyı oluşturan ilk program olmasıdır¹⁰⁹

Bundan başka 2287 sayılı kanunla (1933) Hey'eti İlmiyye, Milli Eğitim Şurası'nın yernini almıştır.

Birinci Maarif Şurası dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel 'in açılış konuşması ile başlayarak 17-29 Temmuz 1939' da yapıldı.¹¹⁰

Türk çocuğunun zararlı her türlü madde ve alışkanlıktan uzak olması ve tutulması hatta zararlı şeylerin isimlerinin kitaplarında bulunmaması gerektiği belirtilmiş bu konuda derin müzakereler yapılmıştır. Sosyalleşirken bile milli ve kültürel manevi değerlerine bağlı topluma örnek ve rehber ahlâklı ve terbiyeli davranışlar göstermesi önemsenmiş bu nedenle terbiye evi, ahlâk evi, kültür evi gibi kurumlar oluşturulması teklif edilmiştir. Türk çocuğunun doğru, dürüst soğukkanlı olması, hakikati sevmesi, eleştiriye açık olması, işbirliği yapmayı bilmesi hem okulda hem diğer alanlarda bir bütünlük içinde karakterli vakur, ciddi ve disiplinli bir vatandaş olmayı benimsemesi önemsenmiş ve amaçlar arasına eklenmiştir. Hür, bağımsız, vazifesinas vatandaş olma ahlâkı disipline edilmiştir. Müstakil bir ahlâk ve din eğitiminden bu şurada bahsedilmemiştir. Ahlâk eğitimi vatanseverlik duygusu önemsenmiştir. Din eğitimi ise vicdanlara bırakılmış devletin bir vazifesi olarak o dönemde ele alınmamıştır.¹¹¹

15-21 Şubat 1943 de İkinci Maarif Şurası yapılmıştır. Din dersleri ve ahlâk dersleri aynı çerçevede ele alınmış milli duyguların aktarımı vazifesinas bir vatandaş olmanın ehemmiyeti, hürriyet ve istiklalin doğru sözlü doğru davranışlı olmakla mümkün olacağı, kin haset ve dedikodunun topluma zarar verdiği, iyilik ruhunun yüceliği, hileye tenezzül etmemek gerektiği, yanlış kabul

¹⁰⁹ Aslan, "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı", 732.

¹¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, Maarif Vekâleti Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, (İstanbul: 1991), 18-20.

¹¹¹ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, 214-239.

etmemek uyarmak buna güç yetiremiyorsak en azından yüreğimizle taşlamak gerektiğini edilgen bir ahlâk yerine etkin bir ahlâkı koymanın ve yaymanın ilk vazifelerden olduğu dile getirildi.¹¹²

Halis Ayhan Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerini atıf yapmadan konuşmasında kullanan Yücel'in bu hareketini manidar olarak addeder.¹¹³ İkinci şurada ahlâktan bahsederken din ile ilgisinden hiç bahsedilmemesine dikkat çeker ve din ahlâkın birbirinden ayrı düşünülemediğini tekrar belirtir.¹¹⁴

"İlk mekteplerin müfredatında 1924'de "Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri "2. 3. 4. ve 5. sınıflarında haftalık 2 'şer saat bulunmakta idi. Kuran-ı Kerim elifbası gösterildikten sonra Amme Cüzü'ne devam edilir, muallim gerek gördükçe siyer ahlâk derslerini anlatır İslam muhabbetini talebelerin kalbine aşıldı. Kuran okuma eğitimi verilirdi.¹¹⁵ 1926' da ders süresi 3. 4. 5. sınıflarda 1 saat olarak belirlendi. Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyetinin 30.11.1929 tarihli kararında, "Müfredat programındaki din derslerinin okutulacağı ancak öğrencilerin imtihana tabi tutulmayacağı" 1930' da ise sadece 5. sınıf talebelerine Perşembe öğleden sonra ailesinin arzusuna göre yarım saat konferans tarzında din dersi verildiği görülmüştür. Köy okullarında ise 1930' da din derslerine yer verilmemiş 3. sınıftakiler için Perşembe öğleden sonra yarım saat olarak belirlenmiştir. Şehir okullarında 1926'daki müfredatın 4. ve 5. sınıf konuları, köy okulları için 3. ve 4. sınıf konuları birleştirilerek köy hayatına çevre ve sosyal şartlara göre taassuptan uzak, temiz ve saf yürekli, güzel ahlâklı, çalışkan, üretken vatandaşlar olmaları için gereken konuların anlatılması kararlaştırılmıştır. Genellikle emir kipi kullanılıyor davranışçı yaklaşım sergileniyordu. Bazen kullanılan biz ifadeleri ise otoriter ve dışa bağımlı bir ahlâk anlayışının eseri idi. Miliyetçi bir söylem ve milli ahlâk dini değerlerle süsleniyordu. Vatanseverlik, iyi yurttaş olma, vatan için birlikte gayretle çalışmak her fırsatta üzerinde durulan ortak amaçtı. İnönü Dönemi'nde hem şehir hem köy okullarında din temelli ahlâk anlayışının yerine toplumsal temelli lâik bir ahlâk anlayışı tesis edilmeye çalışılmış iş ahlâkı vurgulanmıştır. Toplumun benimseyemediği dinden ve din eğitiminden uzaklaşma politikaları hem halk hem de aydın kesimlerce eleştirilerek maruz kaldı böylece 1948' deki program değişikliği ile din dersleri seçmeli de olsa 4. ve 5. sınıfların müfredatına eklenmiştir.¹¹⁶

Bu dönem din dersi kitaplarının en dikkat çekici yanı, Diyanet İşleri Reisliği tarafından kurulan bir komisyon tarafından hazırlanmış olması idi. Konular ayrıntılı idi ve bir ilmihal mantığıyla hazırlanmışlardı. İman, ibadet ve ahlâk konuları anlatılıyordu.¹¹⁷ Milli duygular vatan sevgisi ahlâkî konular mezcedilerek ve ben diliyle çocuğun duyguları somutlaştırılıp örneklerle anlatılıyordu. Sıcak ve içten bir anlatım tercih edilmişti.

¹¹² Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası, 2-8; Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 107-111.

¹¹³ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 10.

¹¹⁴ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 81.

¹¹⁵ Doğan, "1980 'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", 611.

¹¹⁶ Kesgin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi, Maarif Mektepleri*, s.143.

¹¹⁷ Keskin, *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, 136-145.

TBMM Zabıt Ceridelerine dayanarak şu söylenilebilir ki, TBMM açıldığında ivedilikle muvakkat İcra Encümeni kurulmuştur (25 Nisan 1920). İcra Vekilleri Heyeti seçilmiş ve sosyal, ekonomik ve siyasi konulara ve zorluklara rağmen eğitime öncelikli ehemmiyet verilmiştir.

Maarif Vekaleti'ne bağlı okulların (ilkokul, ortaokul, lise) yanı sıra Şer'îye Vekaleti'ne bağlı Medaris-i İlmiyeler de kuruldu. 8 Mayıs 1921'de heyet reisi olarak Mareşal Fevzi Çakmak ve TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasıyla Medaris-i İlmiye Nizamnamesi kabul edildi. Bu medreselerde ulum ve fünun dersleri tedris edilecekti. Sarf ve nahiv derslerinin yanısıra tarih coğrafya hesap hıfzısa yazı ve imla dersleri de programa dahil edilmişti.¹¹⁸ Ancak 1923'te Şer'îye Vekaletinin ilgası ve medreselerin kapatıldı.

Örgün öğretim kurumlarından din öğretimi, 1933'de ilahiyat fakültesinin de kapatılması ile kaldırılmıştı. Ancak millet bünyesinde din eğitiminin okullardan kaldırılması itibar görmedi hatta tepkilere neden oldu. Okullarda eğitim gören çocuklarla aileleri arasında çığ gibi büyüyen bir anlayış ve yaşayış tarzı oluştu. Halk kendi imkanlarıyla çözüm üretme çabalarına dönüştü. Bazen istismar edenler olsa da genel olarak iyi bir niyetle dini bilgisi olduğunu düşündükleri kişilerden gizlice din dersleri almaya ve çocuklarına aldirmaya devam ettiler. 1946' ya gelindiğinde ahlâk ve din derslerinin tekrar resmi kurumlar eliyle programlı bir şekilde müfredata konulması gündeme geldi. Çünkü yetişmekte olan neslin okullarda doğru ve yeterli din eğitimi alamamalarından doğan manevi boşluk zararlı ve yabancı yanlış bilgilerle doldurulmaya başlanmış herkesin doğrusu farklılaşma yolunu tutmuştu. Durumun vehameti karşısında tedbirler alınmak üzere heyetler toplanıp şuralarda ahlâk eğitimi ve din eğitimi programları ve nasıl uygulanacağı görüşülmeye başlandı. 40'lı yıllarda din eğitimi henüz gündeme alınmazken ahlâk eğitimi konusunda arayışlara girildi.¹¹⁹

Milli Eğitim Şurası ilk toplantısını 1939'da yapmıştır. 1943'teki ikinci toplantısında ağırlıklı görüşme konular ahlâk eğitiminin geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi üzerine idi. TBMM Tutanak Dergisinde "Şimdi asıl mesele, ahlâk meselesidir. Saygısızlık, lüks, sefahat buhranıdır." sözlerinin meclis kürsüsünde dile getirilmiş gençlerin içinde bulunduğu buhran ve sarsıntı gün yüzüne çıkmıştır.¹²⁰

1947 de Bursa millet vekili Muhittin Baha Pars, "Arkadaşlar yeni solcu dinler belirdi. (başka bir tutanakta Trabzon milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu açıkça bu zehirli fikirlerin komünizm olduğunu ifade eder).¹²¹ Onun ifadesine göre bu dinler, boş vicdanlara girerler. Vicdan ve kalp, bu dinlerin vatanı gibidir. Eğer bunlar doldurulmaz boş bırakılırsa düşman onları işgal eder. Bizim korkumuz, yeni dinler değil tam aksine kendi dinimizdir, yaklaşımı ile ahlâki değerlerin dini değerlere dayanmasının gerektiği açıkça savunuyordu. Böylece hem kendisinin hem millet vicdanının hem kendisi gibi düşünen vekillerin fikir ve isteklerini dile getiriyordu.¹²² 1948-1949 öğretim yılından itibaren okullara din dersi tekrar konuldu.¹²³ 19 Şubat 1948'de TBMM,

¹¹⁸ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 11.

¹¹⁹ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 66.

¹²⁰ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 67.

¹²¹ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 113.

¹²² Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 112; *TBMM Tutanak Dergisi*, cilt:3, 428.

¹²³ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 112.

ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında tercihe bağılı olarak okutulmak üzere din bilgisi derslerinin konulmasına karar verildi.¹²⁴

Öncelikle millet vicdanında sonra Kurultay'da mecliste ve basında yapılan din ve ahlâk dersleri tartışmaları sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı 1.2.1949 tarih ve 2414 sayılı Özel Kalem Müdürlüğü çıkışlı, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu imzasıyla ilkokullardaki din eğitimi hakkında valiliklere gönderilen genelgede "15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokullarımızda ihtiyarî olarak din dersi gösterilecektir" ifadesi yer aldı.¹²⁵

İhtiyari olarak konulan din dersine katılmak istemeyenlerin velilerinin yazılı olarak istemediklerini bildirmeleri gerekiyordu. Banguoğlu'nun hatıratında belirttiğine göre sadece Ankara'dan bir profesörün böyle bir talebi olduğu ders programı dahilinde olmasa da milletin evlatlarının din derslerine devamı konusunda ki iştiağı ve çabası dikkat çekici idi.

Örgün öğretimde zorlu süreçlerden geçen din eğitimi ve öğretimi yaygın din eğitiminde de Cumhuriyetin ilk yıllarında sancılı dönemler geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nde Kur'an-ı Kerim ve malumatı diniyye veya Kur'an-ı Kerim mana ve tecvit dersleri veriliyordu. 1924'te Tevhid-i Tedrisat' la bu dersler kaldırılırken 1 Kasım 1928'de Harf İnkılabı ile aslında Osmanlıca eğitim öğretim engellenmek istenirken bu bahaneyle Kur'an eğitimi veren Kur'an kursları da kapatılmıştır. 1930'da sınırlı sayıda açılan Kur'an kurslarında büyük sıkıntılar yaşanmıştır Hatta 2 Haziran 1941'de Ceza Kanunu'nun 526 maddesi gereği ezanın Türkçe okumayanlar Tekbiri, salavat-ı şerifeyi arapça metni ile okuyanlar görev dışında dahi olsalar 3 ay hapis cezasına çarptırılmışlardır. Ta ki 14 Haziran 1950 yılına kadar 9 yıl bu durum devam etmiştir Elbette bu yaygın din eğitime vurulan büyük bir darbedir. din eğitime derinden gizlice özveriyle ve İnançtan gelen kuvvetle adı bilinmeyen pek çok alim tarafından devam ettirilmiştir. Maalesef halkın dini duygularını suistimal eden çıkarıcılar da türemiştir. 1949-1950 yılında ancak 127 tane Kur'an kursuna ulaşılabilmişti.1951 'de imam hatip okulları 1973'te İmam Hatip Liseleri tekrar açıldı.¹²⁶

Toplumun beklentilerine rağmen din eğitiminin milli müfredattan çıkarılması huzursuzluk yaratmanın yanı sıra insanların din eğitimi ihtiyaçlarını karşılamak için farklı yollar aramasına da neden oldu. Bu arayışlar sonucunda kullanılan eğitim yollarının devletin kontrolü dışında ve çok dağınık olması daha büyük sorunlara yol açtı. Sorunun göz ardı edilmesi ve konunun toplumsal gerçekliğinin inkar edilmesi, konu üzerinde 1939'dan bu yana neredeyse yarım asır süren tartışma ve tartışmanın ardından, din eğitiminin bu toplumun vazgeçilmez bir ihtiyacı olduğunu acı tecrübeyle doğrulamıştır. Böylece kanun, din eğitiminin devlet denetimi altında ve resmi kurumlarda verilmesinin gerekliliğini öngördü. Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte din eğitimi ve öğretimi ile ilgili düzenlemeler, alınan kararlar, çıkarılan kanunlar vb. bulunmaktadır..¹²⁷

¹²⁴ Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", 548.

¹²⁵ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, 118.

¹²⁶ Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", 547-548.

¹²⁷ Yusuf Batar, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Toplumsal Beklentiler-Konya Örneği", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s: 4, (Yalova: 2012), 123.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK YILLARINDA DİN DERSLERİ KİTAPLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

(ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI'NIN KALEME ALDIĞI 3. 4. 5. SINIF KİTAPLARI ÖRNEKLİĞİNDE)

Abdülbaki Gölpınarlı' nın ders kitabı olarak okutulan, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* adlı eserine baktığımızda ele alınan hususların, temel konularla sınırlı tutulduğu görülmektedir.¹²⁸ Bu eser ilk defa Osmanlı Türkçesiyle 1927-1928 Osmanlı Türkçesiyle basılmış; 1929-1931 yılları arasında ise Latin alfabesiyle basılmıştır. 1931'den sonra uzun süre basılmayan bu kitap, 3, 4 ve 5. sınıf kitapları birleştirilerek 2005 yılında Kaynak Yayınları tarafından "Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri: Atatürk Dönemi Ders Kitabı" adıyla yeniden yayımlandı. Son baskısı ise yine aynı yayınevi tarafından 2012 yılında palmıştır.¹²⁹ Kitabın 2005 baskısının giriş bölümünde şu ifadeler yer almıştır:

"Büyük Devrimci Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye'de, 1927-1931 yıllarında, ilkokulların 3., 4. ve 5. sınıflarında okutulan Din Dersleri kitaplarını, tek bir kitapta toplayarak sunuyoruz. Kitapların başlığında, "Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri" yazıyor. Bu başlık şöyle de okunabilir: Kemalist Cumhuriyet'in çocuklarına öğrettiği din dersleri.. Örneğin 3. sınıf kitabının başında yer alan, Din Dersleri Programında, şu talimat yer almaktadır: "Yalnız tarihi hakikatler söylenecek, mucizelerden ve harikulade menkıbelerden bahsolunmayacaktır." 5. sınıf kitabının "Din İşleri Dünya İşlerinden Ayrıdır" başlıklı bölümü ise, Cumhuriyet Devrimi'nin laiklik anlayışını, çok güzel anlatmaktadır. İslamiyette ruhban sınıfının bulunmadığı sürekli vurgulanmaktadır. Din Dersleri, dini imanla birlikte, milli imanı ve Cumhuriyet Devrimi'ne bağlılığı işlemektedir. Vatan vemillet sevgisi, bilimin yol göstericiliği, akılcılık, bağnazlığınve hurafenin reddi, kardeşlik, eşitlik, hoşgörü, elbirliği, kamuculuk, dayanışma, temizlik gibi Cumhuriyet değerleriaşılanmaktadır. Kaynak Yayınları olarak, bu kitabı yayımlarken, aynı zamanda bir kampanya da başlatıyoruz: Din dersleri kitapları değiştirilmeli ve ilkokullarda Atatürk döneminin din dersi olan elinizdeki kitap okutulmalıdır."¹³⁰

Bahsi geçen kitaplar, yapısal özellikler, içerik ve konu, dil ve üslup, görsel materyal kullanımı, konularla ilişkilendirilen ayet ve hadisler açısından şu şekilde değerlendirilmiştir:

¹²⁸ Gölpınarlı, 3. Sınıf /4. Sınıf / 5. Sınıf, Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin 23 Nisan 1928 tarih ve 88 numaralı Kararıyla İlk mekteplerin ve Köy Mektepleri için kabul edilmiştir. Basan ve Yayınlayan Tefiz Kütüphanesi Ahmet Kamil ve Şeriki Matbaası 1928-1929.

¹²⁹ Adak, 1923-1933 Yılları Arasında İlkokullarda Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi, 56.

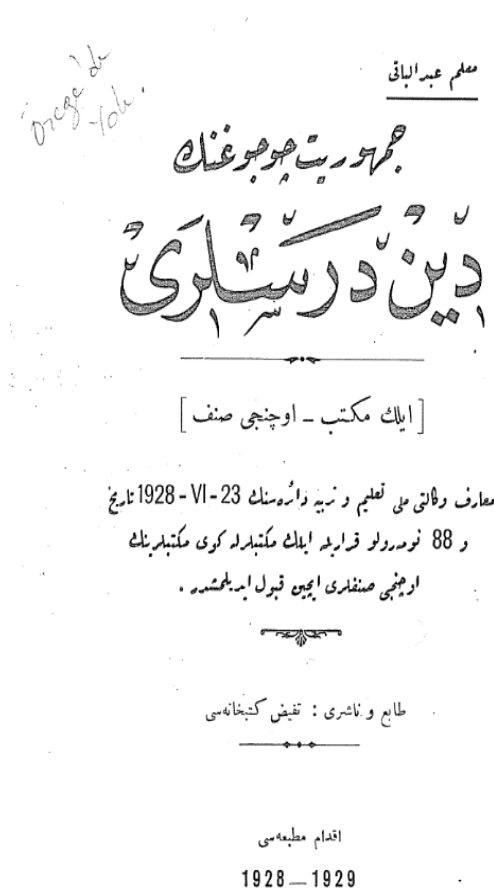
¹³⁰ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*, Analiz Basın Yayın, (Ankara: 2005), 2.

2.1. Yapısal Özellikler Açısından Değerlendirme

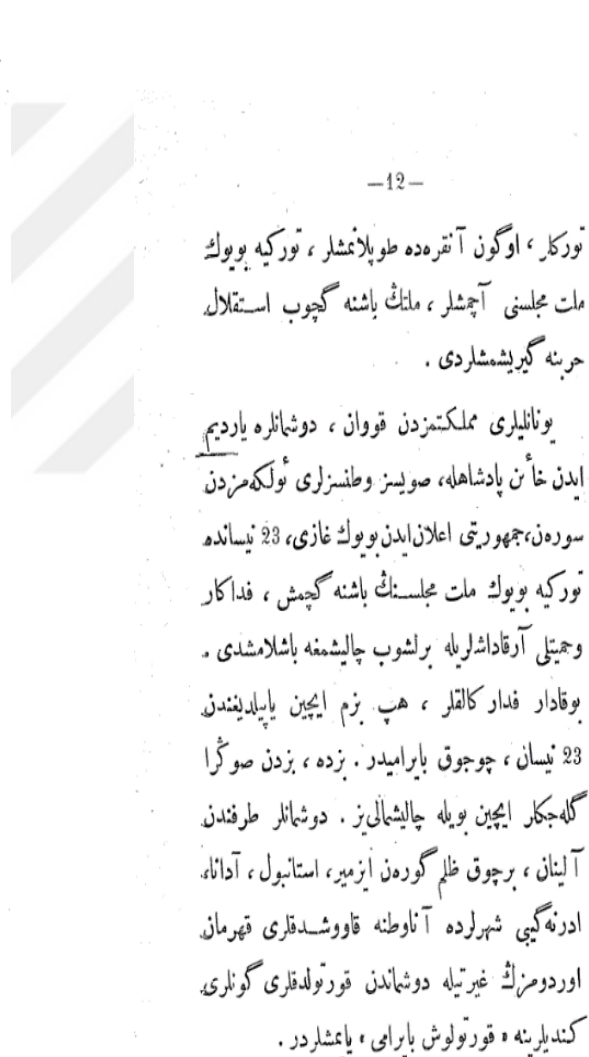
Gölpınarlı'nın incelenen din dersi kitapları dijital ortama aktarılmış Osmanlıca nüshasından çalışılmıştır. Araştırılan kitapların ilk sayfasında yazarın adı, kitabın adı, hangi sınıf için olduğu, hangi resmi karara göre hazırlandığı, onay tarihi, hangi matbaadan çıktığı ve yıl yazılıdır.

Kitap sayfaları en fazla 15 satırdan oluşmaktadır. Üniteler numaralandırılmıştır. Sayfa numaraları üstte verilmiştir. Ünite başlıkları koyu renkli ve büyük puntolarla yazılmıştır. Ayet ve hadisler tırnak içinde gösterilmiştir ancak kaynakları belirtilmemiştir. Anlatımlarda didaktik öğretici davranışçı yaklaşım görülür.

Resim 2.1. Üçüncü Sınıf 1. Sayfa



Resim 2.2. Üçüncü Sınıf 12. Sayfa



3. sınıflar için hazırlanan ders kitabı 54 sayfadan müteşekkildir. Son sayfadaki bilgi notuna göre 11 kuruş fiyat belirlenmiştir. Kitabın ilk sayfasında haftada bir ders işleneceği belirtilmiştir.

Kısaca yıl boyunca işlenecek konular hakkında bilgi verilmiş başlıklar sıralanmıştır.¹³¹ Bu başlıklar şunlardır:

1. Camii
2. Müezzin
3. Bayramlar
4. Bayramlarda Ne Yapılır?
5. İman
6. Bugünkü Türklerin Dini
7. Hz. Muhammed (s. a.v.)
8. Muhammed (s. a.v.)'in Peygamberliği
9. Hicret
10. Müslümanlığın Etrafa Yayılması
11. Hz. Muhammed (s. a.v.)'in Veda Haccı ve Vefatı
12. Peygamberin Ahlâkı
13. Allah'a İman
14. Allah Sevgisi

73 sayfadan müteşekkil olan, üzerindeki yazıdan anlaşıldığına göre 14 kuruş fiyat belirlenen 4. sınıflar için hazırlanan kitabın sonunda; 28. Sayfanın başında, 33. Sayfanın 13. Satırında, 62. Sayfanın 2. Satırında birer harf eksiği ile yazılmış olan kelimelerin doğru yazılışları verilmiş ve öğrencilerden okurken düzeltmeleri istenmiştir.¹³² Günün şartlarında yeniden dizgi yapılmasının zorluğu bu bir notla farkedilir.

4. sınıf din dersi kitabında şu konu başlıkları yer almaktadır:

1. Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak
2. Hayırlı insan olmak
3. İslam Dini ve Ahlâkı
4. Çalışmak
5. Tevekkül
6. Şükür

¹³¹ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 3.

¹³² Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 72.

7. İslamlık İnsanlarla İyi Geçinmek Hayırlı Olmaktır

8. İslam Taassubu Men Eder

9. Din Sahtekârlığı Riya

10. Hz. Muhammed Aleyhisselam

11. Ehl-i Beyt, Ashap

12. Hz. Hatice

5. sınıflar için hazırlanan ders kitabı 54 sayfadan oluşmaktadır. Kitap son sayfasındaki tabloda 9.5 Kuruş olarak fiyatlandırılmıştır. 5. sınıf kitabı, "Din Dersi Müfredatı Programı" başlığı altındaki ilk iki sayfada yıl içinde işlenecek konular kısaca özetlenir. Haftada 1 ders işleneceği açıkça yazılmıştır. Dersler için 10 ana başlık seçilmiştir. Bunlar:

1. İslâm Dininde Akıl, Her Şeyden Önemlidir

2. Müslümanlıkta Saçma Şeylere İtikat Yoktur

3. Cumhuriyet Devrinde Müslümanlık

4. Din İşleriyle Dünya İşleri Ayrıdır

5. Müslümanlıkta Allah ile Kul Arasına Kimse Giremez

6. Dünyadaki Müslümanlar

7. Müslüman Milletlerin İçinde En Kuvvetli Millet Türklerdir

8. Her Millet Allah'a Kendi Diliyle Hitap Eder

9. Kur'an-I Kerim'deki Sözlerden

10. Müslümanlar Allah'ı Nasıl Tanır

Kitaplarda kullanılan bilgiler için genellikle dipnot kullanılmamıştır. Sadece 5. sınıf kitabında "Kur'an ı Kerimdeki Sözlerden" başlığı altında yer verilen Fatiha Suresi'nin sonunda yazılan "Âmin" ifadesinde "Sözü Kur'an'dan değildir" dipnotu yer almıştır.¹³³

2.2. İçerik ve Konu Açısından Değerlendirme

Cumhuriyetin ilk kitap çalışmaları diğer ders kitaplarında olduğu gibi din ders kitaplarında da iyi vatandaş yetiştirmeye yönelik konular dikkat çekmektedir.

Ders kitabında ele alınan konulara bakıldığında öğretimde tedricilik, zihinsel ve ruhsal kapasitesine göre ihtiyacı kadar aşamalı vermek, eski alışkanlıklarından uzaklaştırıp yeni

¹³³ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 39.

sorumluluklara alıştırmak¹³⁴ gibi öğretim ilkelerine yer verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda 3. sınıf kitaplarında cami ve cami içi mekânların tanıtımı, iman, Türklerin dini ve yüzeysel olarak siyeri nebi anlatılırken; 4. sınıflarda şükür tevekkül riya daha soyut kavramlar ehl-i beyt ve ashab gibi kavramlar konu edilmiştir. 5. sınıf konuları ise dünya Müslümanları, din ve dünya işlerinin ayrı olması, kendi dilinde dua gibi dönemin siyasal ve toplumsal değişimine zemin hazırlar nitelikte tasarlanmıştır.

Tekrarlamanın, pekiştirmenin, hatırlat çünkü hatırlatmak insana fayda verir, düsturuyla sınıflar arasında ve aynı sınıfın konuları arasında bağ kurmak adına kullanıldığı görülür. Yerli malı kullanılmasının önemi, yardımların ferdi değil devlet eliyle devlet yardımlaşma kurumları aracılığıyla yapılmasının önemi, taassubun kötülüğü bu konulardandır.

Ders kitaplarında düşündürme ve duygulandırma düşünme araştırma hissettirme ile canlı ve uyanık tutma amacıyla şeklinde didaktik yaklaşımların yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda “aklınız ermiyor mu, görmüyor musunuz, bakın, görün, duyun...”¹³⁵ “Görüyorsunuz ya çocuklar”¹³⁶, “ Evvelce görmüştünüz ya”¹³⁷, “Muhakkak sizin de aklınız yetiyor ki”¹³⁸, “ Münevver Türk Evlatları”¹³⁹ ve “Siz ne mesut bir devirde yaşıyorsunuz çocuklar”¹⁴⁰ ifadeler ve hitaplar kullanılır.

Hikâyeli anlatım ve açıklamalar yapıldığı kıssadan hisse örnekler verildiği görülür. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarındaki savaşımlardan ve Kurtuluş Savaşı’ndan yeni çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti’nde zor günler geçiren ve içlerinden anne babasını kaybetmiş evlatlara, Hz. Peygamber’in de anne babasız olarak çeşitli sıkıntılar içinde büyüdüğü yılmadan çalıştığı örnek gösterilir. Hem annesi babası olmayan çocuklara hem onlarla ilgilenmesi gereken kişilere Hz. Peygamber’in hayatından ibret alınmasının önemi izah edilir.¹⁴¹ İslâm büyüklerinin hayatlarından kısa örnekler dikkat çeker.

Soru cevap yöntemi ile dikkat çekme, merak uyandırma, benimsemesine ve zihnine yerleştirmesine yardımcı olmak için önce soruların sorulduğu sonra istenilen cevapların verildiği¹⁴² öğrenciyi düşünmeye sevk eden, düşünme melekelerini geliştiren¹⁴³ bu yöntem nadiren kullanılmıştır.

İlmihal yaklaşımı olarak ifade edilen, sorunun öğretmen tarafından sorulması, cevabın da kendisi tarafından verilmesi sorunun da cevabında kalıp halinde verildiği¹⁴⁴ örneğin “İslamın şartı kaçtır?

¹³⁴ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Adana: 1998), 95.

¹³⁵ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Adana: 1998), 98.

¹³⁶ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

¹³⁷ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 27.

¹³⁸ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 16.

¹³⁹ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 45.

¹⁴⁰ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 46.

¹⁴¹ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 24-27.

¹⁴² Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Adana: 1998), 101.

¹⁴³ Mustafa Öcal, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yayınları, (Ankara: 1991), 249-250.

¹⁴⁴ Mustafa Öcal, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 256.

Beştir. Nelerdir? Kelime-i Şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmektir” şeklinde medrese usulü geleneksel bir anlatım bu kitaplarda yer almaktadır.

Kitap konularının ele alışında bireysel özellikler, bedenî, zihinsel ve ruhsal durumun dikkate alınması ve öğrencinin hazırbulunuşluğuna da¹⁴⁵ dikkat edilmektedir. Ayrıca yeni savaştan çıkmış ağır kayıplar vermiş pek çoğu yetim ve öksüz talebelere hitap ederken “yavrularım”, “Cumhuriyet Çocukları”, “Münevver Türk Evlatları” ifadeleri kullanılmış hem durumlarının hassasiyeti dikkate alınmış hem bir millete mensup olduklarının altı çizilerek aidiyet duygusu hissettirilmiş ve vazifeleri hatırlatılmıştır.

Öte yandan din dersi kitaplarının youn bir bilgi içerdiği gözlenmektedir. Konular amaca yönelik, birbiriyle bağlantılı ve düzen içinde işlenmektedir. Bu amaçla yer yer ta

nımların yapıldığı, yönlendirmelerin yapıldığı görülmektedir¹⁴⁶. Bunun için bazen yaşanmış olaylar üzerinden anlatım yapılmaktadır.

Gözlem ve tasvir, geçmişte cereyan etmiş veya etmekte olan olayları müşahade iyi kötü faydalı zararlı değer ölçülerine göre algılaması ve düşündürülmesi yöntemi sık olmamakla birlikte, öz bakımın anlatıldığı bölümde, tekkelerin durumu tasvir edilirken ve tevekkülün anlatıldığı başlıkta vapur seyahati betimlemesiyle uygulanmıştır.¹⁴⁷

Ayrıca örneklendirme ve açıklamaların sonunda “çocuklar sizde doğru Müslüman olmak isterseniz daha mektep sıralarında iken çalışmaya ve vazifelerinizi yapmaya çalışın” cümlesiyle çocuklara hedefleri gösterilir ve odaklanmaları sağlanır.¹⁴⁸ Bu tür içeriklerin yeni kurulan devletin “iyi vatandaş” yetiştirme amacının müfredata yansması olarak değerlendirilebilir.

Eğitimde özel durumlardan ve örneklerden soyut ve genel bir sonuca gitme şeklinde akıl yürütmelerle şekillenen tümevarım yönteminin¹⁴⁹ özellikle cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerin zeminini hazırlama ve bu değişim anlayışını kavratma çabalarında sıkça kullanıldığı görülür. Taassubun köyülüğünden bahseden bölümde mabaanın Türk topraklarına gelişi Hz.Peygamber’in giyim kuşamda özenli ve temiz olunmasını tenbihine oradan da kılık kıyafet devriminin yanlış olmadığına bağlanır. Devamında gelen konuda aynı yöntemle heykel dikmenin dinin özüne aykırı olmadığını belirtilir.¹⁵⁰ Tevekkül anlatılırken de nasıl ki bir işi yapılırken gerekli araştırmayı yapıyorsa, fırtınalı bir havada vapur seyahati nin güvenli olmadığı biliniyorsa tevekkülünde bu bakışla anlaşılacağı izah edilir. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasının gerekçesi de aynı yöntemle anlatılmıştır.

¹⁴⁵ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Adana: 1998), 103.

¹⁴⁶ Öcal, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 242-243.

¹⁴⁷ Gölpınarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 32.

¹⁴⁸ Gölpınarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 30.

¹⁴⁹ Öcal, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 256.

¹⁵⁰ Gölpınarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 49-59.

Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri, Muallim Abdülbaki (Gölpınarlı), İlk mektep 3.sınıflar İçin Ders Kitabı'nda da "Görüyorsunuz ya çocuklar"¹⁵¹, " Evvelce görmüştünüz ya"¹⁵², " Yavrularım"¹⁵³ ifadesi ile öğrencilerle karşılıklı sohbet ediliyor tarzında samimi bir dil kullanılmıştır. "Bizim Peygamberimiz"¹⁵⁴ şeklindeki cümlelerle konu benimsetilmeye çalışılmıştır.

"Görüyorsunuz ya çocuklar"¹⁵⁵, "Evvelce görmüştünüz ya"¹⁵⁶, "Geçen derslerde söylediğim gibi"¹⁵⁷ ifadelerle önceki ders ve konuların hatırlatılması ile konu tekrarının ve pekiştirilmesinin sağlandığı, zihinsel örgüyü doğru şekillendirecek olan ilintilerin kurulduğu görülür.

Cumhuriyet döneminde; "Ahlâk ilkelerini" "ahlak"tan (felsefe) alan, millî, dünyaya ilişkin kural ve düzenlemeleri olmayan, yalnızca vicdan olarak kabul edilen bir "din"in portresini çizilerek; zekât, fitre, kurban ve sadaka gibi İhtiyaç sahiplerine yönelik uygulamaları, yeni oluşturulan cumhuriyetin sosyal kurumlarının finansmanı için değerlendirildi. Mesele şu ki, yapılacak tek "doğru" şey aklın ve bilimin dikte ettiği şeydir ve yapmanız gereken şey bilimi kabul etmektir. Pozitivist yaklaşımda akıl, doğruluğun tek ölçüsü olarak kabul edilmekte ve dinin bilim ve akılla uzlaşması gerektiği, bilim ve akılla bağdaşmayan şeylerin batıl olduğu ilkesi kabul edilmektedir ki bu yeni sistemde kaleme alınmış olan *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* kitabı bunun en açık göstergesidir.¹⁵⁸

3. sınıflar için hazırlanan kitapta camiinin ve önem ve özelliğinin anlatıldığı bahiste İstanbul'daki Süleymaniye Camii'nin bir fotoğrafına¹⁵⁹ yine aynı konu kapsamında "camii ve minare" notuyla başka bir fotoğrafa da¹⁶⁰ yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin anlatıldığı konu dâhilinde Medine, Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerifi 'nin yer aldığı bir resim yer almaktadır.¹⁶¹

Camii, camii görevlileri ve camii özel mekânları içerikli konu içeriğine Süleymaniye Camii'nin mihrap ve minberinin fotoğrafları konuya görsel olarak ilave edilmiştir.¹⁶²

2.2.1. İlk mektep 3. sınıflar için ders kitabı konuları ve içerikleri

3. sınıflar için hazırlanan kitabın 14 ünite vardır. Konu dizilimi ve genel içeriği şöyledir:

Camii.

¹⁵¹ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

¹⁵² Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 27.

¹⁵³ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 27-28.

¹⁵⁴ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

¹⁵⁵ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

¹⁵⁶ Gölpınarlı, ektep 3. Sınıf Ders Kitabı, 27.

¹⁵⁷ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 28.

¹⁵⁸ Hikmetullah Ertas, "Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)", *Şırnak Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Şırnak: 2017), 191.

¹⁵⁹ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 5.

¹⁶⁰ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 7.

¹⁶¹ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 31.

¹⁶² Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 9.

“Müslümanların Allah’a ibadet için toplandıkları yerlere camii denir” tanımıyla başlanılmıştır. Camiilerin mektepler gibi içindeki eşyalarla beraber bütün millete ait olduğu vurgulanır. Camilerdeki ibadetin daha sevgili olduğunu çünkü insanlar, oradaki âlimlerden din işlerini öğrendiği, birbirlerini tanıdığı, sevdiği ve birbirinin halini anladığı mekânlar olduğu ve Müslümanlığın birleştirici ve ayrışmayı sevmeyen özelliği dile getirilir.¹⁶³ Camiye girerken temiz olmak ve adaba uygun hareket etmek gerektiği izah edilir.

-Müezzin, İmam, Cemaat.

İmam, müezzin ve cemaat kavramlarının tanımı ile konuya başlanır ve camii minarelerinden namaza davet için yükselen güzel sesler hatırlatılır. Varolan bilgilerin üzerine yeni bilgiler inşa edilir. Müezzinlerin camii içinde ‘Mahfel’ denilen özel alanda iç ezan, dua ve tesbihat vazifelerini de ifa ettikleri, imamın “Mihrap”da namaza önderlik ettiği ve ‘mihrab”ın Cuma ve bayram günlerinde kullanılan, merdivenli yüksekçe, cemaatin rahatça görebildiği hutbenin okunduğu özel mekânlar olduğu eklenir.¹⁶⁴

Hristiyanlıktaki ruhban sınıfı ve onlara tanınan ayrıcalığın Müslümanlıkta olmadığı belirtilir. Namaz kılmayı ve namaz kıldırmanın bilen her Müslümanın hem imamlık hem müezzinlik yapabileceği bu vazifeler için özel ayrıcalıklı bir statü gerekmediği belirtilir.

Cuma günlerinin Müslümanlar için tatil günü olduğu, Cuma namazından sonra herkesin gezdiği eğlendiği bir haftalık yorgunluğu attığı özel anlamlar taşıyan bir gün olduğu anlatılır.¹⁶⁵

-Bayramlar.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ile 23 Nisan Çocuk Bayramlarında genellikle ülkenin düşman işgalinden kurtuluşu konuları işlenerek bu bayramların önemi dile getirilir. Kurtuluş savaşında yer alan illerden ve orada yapılan kahramanlıklardan bahsedilir. Konu tamamlanırken dinî bayramlardan Şeker Bayramı ve Kurban Bayramı isimleriyle bahsedilir.¹⁶⁶

Bayramla bahsinde ağırlıklı anlatım millî duyguların coştığı millî bayramlara verilmiştir.

-Bayramlarda Ne Yapılır?

Millî bayramlarda toplar atıldığı, okulların tatil edildiği, tertemiz güzel elbiseler giyinildiği, sevinçli olunduğu ayrıca dini bayramların ilk gününde bayram namazı kılındığı, bayram hutbesi okunduğu, bayramlarda tekbir getirildiği anlatılır. Konunun devamında nasıl tekbir getirileceği tekbirin hem Arapça metninin hem Türkçe anlamının yer aldığı bir bahse de yer verilir. Bayramlaşmanın yardımlaşmanın önemi bayramların buna vesile oluşu anlatılan bölümde dikkat çekici bir şekilde tek tek ferdi yardımlardan toplumca yapılacak yardımların daha etkili olduğu bu nedenle kurban kesileceğine kurban paralarının ve sadakaların devletin desteklediği Kızılay, Yeşilay, Darulacize, Çocukları Koruma Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti gibi kurumlara verilmesi

¹⁶³ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 4.

¹⁶⁴ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 8-10.

¹⁶⁵ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 10.

¹⁶⁶ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 11-13.

gerektiği izah edilir. Böylece yılın birkaç günü değil yılın her günü ihtiyaç sahiplerine destek olunabileceği böylelikle Allah'ın daha razı olacağı belirtilir.¹⁶⁷

Bayramlarda daha çok hissedilen yardımlaşmanın devlet eline aktarılması ve devletin uygun gördüğü yerlerde kullanılmasının daha faydalı olacağı tekraren anlatılır. Milliyetçi yaklaşım görülür.

-İman.

Daha önce anlatılan konulara atıfta bulunularak camilerde toplanan bayramlarda birbirlerinin bayramını kutlayan bu farklı farklı insanları bir araya getirenin Müslümanlık olduğu vurgulanır.

İman, "Allah'a ve Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek için gönderdiği peygamberlerine ve onların getirdiklerine inanmaktır." diye tanımlanır. Her peygambere inanmak ve hürmet göstermenin gerekliliği ancak en büyük olanın son peygamberin bizim peygamberimiz "Hz. Muhammed" olduğu belirtilir. Mümin kişinin, güzel ahlaklı olması ve vatanına milletine faydalı birey olması onun imanının bir gereğidir. Bu durum "İslam dini millet-vatan sevgisi ve güzel ahlak üzerine inşa edilmiştir" sözüyle dile getirilir.¹⁶⁸ Hz. Peygamber'in "Din güzel ahlaktır." hadisi şerifi ile konu desteklenir.

İmanla ilgili cümlelerin, vatana fayda ve ahlak güzelliği çerçevesine çekildiği iman esaslarından sadece Allah'a iman, çok cüzî olarak peygamberlere iman bahislerinin anlatıldığı ve çok kısa izahlarla yetinildiği görülür. Daha önceki yıllarda iman esasları, İslâmın şartları bahisleri ilmiyal sıralanışı gözönüne alınarak işlenirken incelediğimiz kitaplarda böylesi başlık ve anlatımlar görülmemektedir. İmanın vicdanî ve şahsî bağlar nitelikte olduğu imajı verir. İmanın davranışa dönüşen hali olan ibadetler ise, daha çok ahlakî güzellik, vazife bilinci ve vatana adanmışlık olarak görülür.

Sonrasında gelen izahlarda iki farklı imandan bahsedilir. Birincisi, Allah'a Peygamberlerine ve Allah'tan getirdiklerine inanmak olan "Dinî İman"; İkincisi, "Millî İman" şeklinde bir izah yapılır. Milli iman ise şöyle açıklanır:

Milli iman; "Görüyorsunuz çocuklar, inanç insanları birleştirir, güç ve neşe verir. Allah'a, Peygamber'e ve İslam dinine inanmak "dini inanç"tır. Bizim de bir "milli inancımız" var: "Biz Türküz, Türkler medenidir. Milletimiz daima ileri gider, düşmanları yener. Ne zaman Türkiye denilse göğsüm gururla şişer, başım kalkar. Milletime ve ülkeme iyilik yapanları severim, mübarek ülkeme kötülük yapanları sevmem. Bu milli iman, bizi ayakta tutan, ilerleten imandır. Bu iman, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti altında bulunan herkesi bir araya getirmektedir. Bu imanı, büyük cumhurbaşkanımız Gazi Mustafa Kemal ve onun vatansever dostları ve cumhuriyetin emekleri sayesinde elde ettik. Artık hepimiz mutluyuz, yüreklerimiz güçlü, bize bu imanı veren cumhuriyete sahip çıkıyor, onu yaşatacağız. Bu, biz "cumhuriyet çocukları"nın en büyük milli görevidir. "Yaşasın Cumhuriyet ve Gazi Cumhurbaşkanımız".¹⁶⁹

Millî iman fakındalığı oluşturulmak istenmiş dinî iman kalpte saklı tutulurken uygulama ve davranışta millî iman gereğinin yapılması temele konulmuştur.

¹⁶⁷ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 14-17.

¹⁶⁸ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 19.

¹⁶⁹ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20-21.

-Bugünkü Türklerin Dini.

Ecdadın İslam Dini'ne uyduğu, benimsediği ve İslam Dininin özünün kelime i tevhid olduğu belirtilir. Kelime i tevhid, Arapça metni ve Türkçe manasıyla verilir. Kur'an-ı Kerim'in de içinde Allah'ın emirlerinin ve bütün ahlâk güzelliklerinin öğreten mukaddes kitabımız olduğu vurgulanır.¹⁷⁰

-Hz. Muhammed.

Hz. Peygamber'in aile fertlerinden, çocukluğundan ve yaşadığı Arap toplumunun sosyal ve ahlâk bahsedilir.

Siyer-i Nebî'nin işlenişinde konu tercihi daha çok yetim ve öksüz oluşu, değişime açık olması, akla verdiği önem bağlamındadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki savaşlardan ve Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nde zor günler geçiren ve içlerinden anne babasını kaybetmiş evlatlara, Hz. Peygamber'in de anne babasız olarak çeşitli sıkıntılar içinde büyüdüğü yılmadan çalıştığı örnek gösterilir. "Herkes analı babalı büyümeyiz ya... Onlar da Peygamberimiz gibi yılmadan çalışmalıdır".¹⁷¹ Hem annesi babası olmayan çocuklara hem onlarla ilgilenmesi gereken kişilere Hz. Peygamber'in hayatından ibret alınmasının önemi izah edilir. Yardımların resmi kurumlara yönlendirilmesi tekrar hatırlatılır.

Ulus olma, milletle bağ kurma ve sosyal devlet politikası görülür.

-(Hz.) Muhammed'in Peygamberliği.

Konu dâhilinde bi'setin ilk yıllarından, Hz. Muhammed'in doğru sözlü oluşundan emin olan müşrik kabilelerin ona inananları caydırmak için aklını yitirdi hastalandı bahanelerini ileri sürmelerinden, ilk Müslümanlardan, Hz. Peygamber'e daima destek veren kıymetli eşi ve amcasından onların vefatından sonra iyice artan eziyetlerden kısaca bahsedilir.¹⁷²

Konu başlığında bir önceki başlıkta kullanılan "hazret" ifadesinin kullanılmadığı "Muhammed'in Peygamberliği" ifadesinin tercih edildiği görülür. Konu anlatılırken yine isim yalın kullanılmıştır.

Hicret.

Bu başlık altında Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara eziyetleri artıran Hz. Peygamber'e suikat düzenleyen Mekkeli müşrikler İslam davetinden rahatsız olduklarından, panayırlar için Mekke'ye Kâbe'yi ziyarete gelenlere tebliğ faaliyetinde bulunulmasından, Medineliler ilk Müslümanlardan ve Medine'de Müslümanlık yaygınlaşınca Hz. Peygamber'i Medine'ye davetlerinden, hicretten Hz. Ebubekir'le yol arkadaşlığından, Hz. Ali'nin fedakârlığından, Mescidi Nebvî'nin inşasından, kurulan İslâm şehrinde, İslâmiyet'in yayılmaya başlamasından bahsedilmektedir.

Konu anlatılırken bazen "Muhammed" bazen Hazret Muhammed" ifalari kullanılmıştır. Hz. Ali'den ve (Hz.) Ebubekir'den bahsedilirken, '... Fedakârlığa bakın çocuklar, son derece tehlikeli bir

¹⁷⁰ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 22-23.

¹⁷¹ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 24-27.

¹⁷² Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 29.

ortamda imanı uğruna ölümü bile göze alabiliyor” sözü ile öğrencilere zaman zaman bahsedilen milli değerler uğruna fedakârlık yapılması gerektiği hatırlatılmıştır.

Konunun son kısmında “vatansız din olmaz.” cümlesi ile dini yaşayabilmek için millet olabilmek için özgür bir vatanın ne kadar önemli olduğu ifade edilir.¹⁷³ Hz. Muhammed’in peygamberliği ve hicret konularında zorluklara katlanma, yılmadan çalışma ve doğru olmanın ehemmiyeti aktarılırken Yeni Türkiye için vatan için çalışmanın imanı korumak olduğu vurgusuyla milliyetçilik ilkesi desteklenir.

Konuyla ilgili Medine, Mescid-i Nebvî, Hz. Peygamber’in Kabr-i Şerifi’nin yer aldığı bir resim yer almaktadır.¹⁷⁴

-Müslümanlığın Etrafa Yayılması.

Mekke’den Medine’ye hicret edildikten sonra Mekkeli müşriklerle mücadeleler devam edildiği, aralarında zaman zaman muharebeler olduğu anlatılır. Özellikle Hz. Peygamber’in arkadaşlarının bilgisine fikrine görüşüne önem verdiği, yeni fikirlere açık olduğu vurgusuyla Hendek Harbi’nden bahsedilir. Mekke’nin Fethi’nden ve Hz. Peygamber’in putlardan Kâbe’yi temizlemesinden, müşriklere karşı sert ve kaba davranmayışından, civara elçiler gönderilmesinden, İslâmiyet’in bütün Arabistan’a yayılmasından söz edilir.¹⁷⁵

-Hz. Peygamber’in Son Haccı ve Ölümü.

Hz. Peygamber’in veda haccı anlatılır ve veda hutbesinden kardeşlik, hanımların hakları, faizin yasak olması, yanında çalışanlara ikram etmek ve değer vermekle ilgili bölümler aktarılır. Hz. Peygamber’in vefatı ve vefatından sonra ki dört halife dönemi anlatılır.

Bu dönem aktarılırken “cumhuriyet dönemi başladı.” ifadesi kullanılır ve bu seçkin dört şahsiyetten “reis i cumhur”¹⁷⁶ diye bahsedilir.

-Hz. Peygamber’in Ahlâkı.

“Yüzü güzel, kendi güzel, huyu güzel Peygamberimiz” sözleriyle konuya başlanır. Peygamber’in güzel ahlâkından, insanların fena huylarını iyi ve güzele çeviren örnekliğinden, öğrenmeye ve ilme verdiği değerden, ticaret sanat ziraat alanlarında gelişmeye üretmeye verilen ehemmiyetten bahsedilir. Hz. Peygamber’e tâbi olmanın ne kadar kıymetli olduğu dile getirilir ve konu Gazi Mustafa Kemal’in emirlerine ve değiştirdiği yeniliklere de uymanın önemi vurgulanarak¹⁷⁷ konu tamamlanır.

-Allah’a İman.

Allah’ın yücelik kudret ve kuvveti, zaman ve mekândan münezzeh olduğu, başka varlıklara benzemediği, Allah’la kul arasına hiç birşeyin ve hiç kimsenin giremeyeceği aklımızın ermeyeceği

¹⁷³ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 30-34.

¹⁷⁴ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 31.

¹⁷⁵ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 35-38.

¹⁷⁶ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 39-41.

¹⁷⁷ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 42-45.

yüceliğine Kuran-ı Kerim'in ve Peygamberin bildirdiği şekliyle inanılması gerektiği, Allah sevgisinin asıl ibadet olduğu Allah'ı düşünmenin ve bilmenin ibadetin özü olduğu, kâinatın da Allah'ın bir kitabı olduğu, Peygamber sevgisinin de Allah'a olan sevgiden ve Allah'ın emirlerini bize anlatmasından kaynaklı olduğu dile getirilir.¹⁷⁸ Allah ile bağın fikir ve sevgi olduğu davranışa dönüşmeyen dünya işlerine karışmayan bir ibadet tarzı vurgulanılarak laik düşünce farkedilir.

-Allah Sevgisi.

"Bir vazife menfaat beklemeden yalnız vazife olduğu için yapılmalıdır. Vazife karşılığında bir şey beklemek adeta onu satmak gibidir. Allah'tan korktuğumuzdan yahut O'ndan bir menfaat beklediğimizden ibadet etmemeliyiz Allah'ı sevdiğimiz için ibadet etmeliyiz. Allah bizi kalbimizin içinden, aklımızdan daima hayra doğruya sevk eden her taraftan iyilik eden O'dur. Allah'a en büyük ibadet Allah'ı sevmektir. Hayırlı bir insan olmak milletimize vatanımıza hükümetimize ve bütün insanlara faydalı olmaktır. Bir köşeye çekilip sadece namaz kılmakla oruç tutmakla hiç kimseye iyilik etmiş olunmaz." İfadeleri kullanılır. Akla ve medeniyete en uygun dinin Müslümanlık olduğu tekraren belirtilirken en iyi ibadetin Allah'ı sevmek olduğunun altı çizilir. Akılcı pozitivist tavır görülür.

3. sınıflar için hazırlanan kitabın son paragrafı bir ant, bir yemin gibidir. Ve şöyledir:

"Ben bir Türk'üm ve Müslümanım, Allah'ımı severim, hükümete, millete yardım etmek, büyüyünce verilen işe dikkat benim vazifemdir. Herkese hayırlı olacağım; milletimi cehaletten, taassuptan kurtaran medeniyetin nuruna kavuşturan cumhuriyeti yaşatacağım. Millî ve dinî imanım ile yaşayacağım..."

Yaşasın Türklük ve Cumhuriyet! ..."¹⁷⁹

3. sınıflar için hazırlanan ders kitabı 54 sayfadan müteşekkildir. Son sayfadaki bilgi notuna göre 11 kuruş fiyat belirlenmiştir. Kitabın ilk sayfasında haftada bir ders işleneceği belirtilmiştir.

2.2.2. İlk mektep 4. sınıflar için ders kitabı konuları ve içerikleri

Kitapta 12 ünite bulunmaktadır, başlıkları şunlardır:

-Kimsenin Dinine, İtikadına, İşine Karışmamak.

"Müslümanlığın birçok esasları vardır. Bu esasları yerine getirmeyenlerin müslümanlıktan hakkı yoktur." cümleleriyle başlayan konu "Müslüman, başkalarının elinden ve dilinden emin olduğu kişidir" hadisi şerifi ile kaynak verilmeden devam edilir.¹⁸⁰ Sonrasında hadisin açıklaması yapılır. Eliyle diliyle başkalarına zarar veren, yaramazlık yapan, gönül kıran, yalan söyleyen, iftira atanın müslüman olmadığı vurgulanır. Müslüman çocuğun da okul eşyalarına, arkadaşlarına ve onların eşyalarına zarar vermemesini, büyüyünce de kendisine emanet edilenlere ve vazifelerinde

¹⁷⁸ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 46-49.

¹⁷⁹ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 53.

¹⁸⁰ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 6.

dikkatli olması, arkadaşlarına hürmetkâr ve nazik davranmasını, başkalarının fikirlerine ve itikatlarına saygı duymasını bu esasa bağlar.¹⁸¹

“Kimsenim yaptığı kimseden sorulmaz.” ayeti kimsenin namazına vazifesini ihmal etmiyorsa karışılmaz kılana da kılmayana da bir şey söylenmez ifadesine destek olarak zikredilir.

“İman fikirden doğar. Milletimizin menfaatine zarar vermeyen her fikir serbesttir.” görüşünü “dinde zorlama olmaz.” ayeti kerimesi ve İslam tarihinden örneklerle (Hz. Peygamber’in ve İslam Devleti ikinci cumhur reisi ifadesi kullanılarak Hz. Ömer’in başkalarının inancına saygı göstermeleri) ile destelenir.¹⁸²

Şunun bunun itikadına giyinmesine kuşanmasına karışanların, kendilerine müslüman diyen yalancılar olduğuna Hz. Peygamberin “İman ile yalan bir arada bulunmaz.” hadisi dayanak gösterilmiştir.’ Böyle adamlar kara kuvvet dediğimiz kör taassubun kara suratlı çığırtkanlarıdır.” şeklinde çok sert bir ifade kullanılmıştır.¹⁸³ “Cumhuriyet devri hakiki Müslümanlık zamanıdır. Herkes düşüncesinde hürdür” İbaresine ile konu tamamlanmıştır.

İslam Dini esaslarının klasik anlatımda ilmihal dizilimi ile kelime i şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hac etmek olarak sıralanışının muhalifine bu eserde ahlâkî bir kural olan başkalarına zarar vermemek ilk sırada yer almıştır. Emanet edilene zarar vermemek, vatanî vazifeleri tam ve eksiksiz yapmak birinci sıraya konulur. Müslümanın doğru düşünce ve hareketinin, namaz kılan da kılmayana da karışmamak, fikre saygı göstermek, kimsenin kılık kıyafetine karışmamak olduğu aktarılıp “iman fikirden doğar.” izahı yer bulur. Değişen Yeni Türkiye’de sekülerleşmenin ve laikleşmenin gereği görülen kılık kıyafet inkılâbına zihni hazırlık görülür. Sonraki konularda da namaz haram değil demedikçe dinden çıkılmaz ibarelerinin de yer aldığı dine mesafeli bir duruş gösterenlerin de iyi insan oldukları vurgusu manidardır.

-Hayırlı İnsan Olmak.

Konuya Hz. Peygamberin “Müslümanlıkta ne zarar görmek ne de zarar vermek yoktur. İnsanların hayırlısı insanlara menfaati dokunan, fenası da zararı dokunan kimsedir.”¹⁸⁴ Hadisi Şerifi ile başlandığı görülür. Bir köşeye çekilip sadece ibadetle meşgul olmanın yeterli olmadığı evvel ki zamanlarda böyle yapıldığı bunun yanlış olduğu dile getirilir. Allah’a karşı ibadetlerimize ilaveten bizi yetiştirip büyüten ailemize, güvenli bir hayat sürmemize neden olan devletimize ve bizi bağrına basan yurdumuza karşı da görevlerimizi oduğı dile getirilir. İslam’ın dördüncü reisi cumhuru tabiri ile Hz. Ali’nin ailesine bakmayıp bir köşede ibadete çekilen birisine “Ey kendisine düşman olan adam, sende iyâlinin, milletin, hükümetinin, birçok hakları vardır. Fazla ibadet etme de onlara karşı olan vazifelerini de yap” dediğini nakleder. Hz. Peygamberin dul ve yetimler yardım ettiği, evinde kendi işini kendisinin yaptığı, eşine yardım ettiğinden bahseder. Hz.

¹⁸¹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 7-8.

¹⁸² Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 9.

¹⁸³ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 10.

¹⁸⁴ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 11.

Ebubekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın vatani, milleti ve insanlar için yaptıkları hayırlı işlere örnekler verilerek konunun anlaşılması sağlanır.¹⁸⁵

Ahlâkın emrettiğini emreden, ahlâkın fena gördüğünü fena gören İslam Dinimde herkesin hayır işlemekle mükellef olduğunu belirtir. "İslamlık" tabirinin kullanıldığı eserde, İslamlığın kişinin kendisine, başkalarına memleketine vatanına hayırlı olmayı kabih gördüğü üzerinde durulur.¹⁸⁶

"Nasıl Hayır İşlemeliyiz" alt başlığında ferdî olarak yapılan yardımların kısıtlı faydalar sağladığı bu nedenle cemiyetler aracılığıyla toplanan yardımların daha uzun süre ve etkili olarak ihtiyaç sahiplerine destek olduğu anlatılır. Himayeyi Etfal (Çocukları Koruma), Hilâli Ahmer (Kırmızı Ay), Hilâli Ahdar (Yeşil Ay), Daru'l Acîze (Acizler Yurdu), Tayyâre Cemiyeti isimleri anılan bahsedilen cemiyetlerdendir.

Dikkat çeken husus "Kurban Bayramı'nda kurban kesip kendiniz ve karnı tok komşularınıza yedireceğinize parasını bu cemiyetlere vermeliyiz."¹⁸⁷ sözünün İslam esaslarına uymayıdır. "Şeker Bayramı'nda ve Ramazanlarda yapacağınız yardımları da bu cemiyetlere verdiğimizde asıl o zaman dinimizin dediğini yapmış oluruz." denilerek konu tamamlanır.

-İslam Dini Ve Ahlâkı.

Hiz. Peygamber'in " Ben huyları tamamlamak için gönderildim." ve "Din huy güzelliğidir."¹⁸⁸ hadisleri ışığında kişinin kendisi ailesi ve milleti için güzel huylu ve ahlâklı olmasının değeri anlatılır. Bu esnada Hiz. Peygamber'in bi'setinden önceki toplum halinden bahsedilir ve İslam ile değişen toplum yargıları kısaca anlatılır.¹⁸⁹

-Çalışmak.

"İnsan ancak çalıştığı şeyi kazanır." ayeti ile başlanılan konu Hiz. Peygamberin İslam Dini için ne kadar çok çalıştığı bunu yaparken ki iyi sözleri ve nazik davranışları anlatılır. Sadece köşeye çekilip dua etmekle istenilen neticeye ulaşamayacağı anlatılır.

"Kazancın onda dokuzu ticarettedir. Kazancınızı toprak içlerinde arayın. Ziraat edin. Allah sanat sahibini Müslümanı sever."

"Az kaldı ki fakirlik imansızlık oluyordu." hadis-i şeriflerinden sonra "Müslümanlık öyle kuru kuru namaz kılmak, oruç tutmak, ibadet etmek değildir." tesbitinden sonra İslam büyüklerinden örnekler verilir. Hiz. Ali'nin çarşıda hurma satarak geçimini sağlaması, Hiz. Ebubekir'in daima camide gördüğü bir adama böyle olmasından çalışmasının daha hayırlı olduğunu söylemesi verilen örneklerdendir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 12-14.

¹⁸⁶ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 3.

¹⁸⁷ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 20.

¹⁸⁸ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 22.

¹⁸⁹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 21-24.

¹⁹⁰ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 25-28.

“Bir milletin ruhu ticaret ve ziraattır.” Böylece başka memleketlerden az ürün alır çok satarız, başka yabancı milletlere muhtaç olmayız. Güçlü ve zengin oluruz. Zenginlik fabrikalarla, sanatla, ticaretle olur.

Örneklendirme ve açıklamaların sonunda “çocuklar sizde doğru Müslüman olmak isterseniz daha mektep sıralarında iken çalışmaya ve vazifelerinizi yapmaya çalışın.” cümlesiyle çocuklara hedefleri gösterilir ve odaklanmaları sağlanır.¹⁹¹ İnsan ancak sa’yı ile insan olur tembellik yasaklanmıştır. Bu maddede, çalışmanın sa’yın öneminin ve tevekkülün her türlü akli tedbirin alındıktan sonra ancak caiz olduğu aksi takdirde tevekkülün mahrumiyete uğratacağı ve uygun olmadığı vurgulanır.

Evvelden Müslümanlığı yanlış anlamışlar, devamlı namaz kılmışlar dünyadan geçip miskin miskin tekke köşelerinde camii bucaklarında sürünmüşler. Allah onları mı çalışanları mı sever sorusundan sonra bu açıklama, cumhuriyet döneminde hükümet politikası olarak tekkelerin kapatılmasının gerekçesi olarak ifade edilir. Tembel yatağı bu yerlerin kapatıldığını, Müslümanlığı yanlış anlatanların böylece susturulduğu anlatılır. Müslümanlığın istediği “çalışmak devri”nin geldiği belirtilir.

-Tevekkül.

Tevekkül doğru anlaşılması gerektiği, tevekkülün bir işe başlanılacağı vakit iyice düşünmek, akli erenlerle konuşmak, o işe ne lazımsa bir bir elde etmek, sonra da o işin her halde iyi olacağına sonunun hayır geleceğine iman etmek, kalbi tam tutmak, vesvese etmemek olduğu vapur seyahati ve başarılı olmak için çalışmak gerektiği örnekleriyle detaylı anlatılır.

Hz. Peygamber’in tevekkülü anlatan hadisi ve ondan mülhem olan “Deveni sağlam bağla sonra tevekkül et.” atasözü¹⁹² örnek verilir.

Devlet politikası olan yerli malı kullanılmasının öncelenmesi fiili, tevekkül bahsinde vapur örneği anlatılırken “vapur seyahati yapacağız evvelâ paramızın yabancılara gitmemesi için bir Türk vapuru ararız.” Tevekkül anlatılırken bile ulusçuluk ilkesi gereği yerli malı kullanımı ara not olarak verilir.

-Şükür.

“Elinize geçen nimetlere şükrederseniz daha çok veririm.” ayet i kerimesi ile konuya giriş yapılır. Nice fedakârlıklarla evlatlarını okutmaya çalışan, adam olsunlar diye uğraşan aileye karşı şükürün çok çalışıp başarılı olarak ödenebileceği izah edilir. Alnı açık yüzü ak yaşamak için meslek sahibi olmanın önemi ve bunun şükürü için vazifeleri fazlasıyla seve seve yapmak vatan ve milletin menfaatini düşünmek gerektiği vurgulanır. İşler yapılırken doğruluktan ayrılmamanın da şükür göstergesi olduğu belirtilir. Modern aletleri kullanmak da modern tarıma geçmek de bu kapsamda anlatılır ve “Yoksa bir köşede çok şükür çok şükür diye tesbih çekmek şükür değildir. Şükür çalışmaktır, yapılan iyiliği unutmamaktır.” vurgusu yapılır. Bu kapsamda “Gazi’nin iyiliklerini

¹⁹¹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 30.

¹⁹² Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 34-35.

unutmamalıyız. Bize o Cumhuriyeti bahsetti ve cumhuriyet mutluluğunu yaşattı. Bunun şükrü millet hâkimiyetini cumhuriyeti yaşatmak ona dört elle sarılmakla olur.”¹⁹³ denilir. Her türlü tedbire sarılan ve neticede muvaffakiyete vasıl olan kişiye düşenin şükretmek olduğu, İslam şiarının tembel tembel oturup dua etmek değil çalışıp gayret etmek olduğu belirtilir.

-İslamlık İnsanlarla İyi Geçinmek Hayırlı Olmaktır.

Bu bahse “Allah’ın emrettiği şeylerden sonra en iyisi, bir iman sahibinin kalbine sevinç vermek, onu sevindirmektir.” Hadis-i Şerifi ile başlanmıştır. Müslümanların yalnız kendileriyle değil bütün insanlarla da hoş geçinmesinin önemi vurgulanır. Başkalarını gücendirmemek darıltmamak için fikirlere, itikatlara, kimseye zarar vermeden yaptıklarına, söylediklerine karışmamak gerektiği açıkça ifade edilir ve ilk derslerde anlatılan fikir özgürlüğü dersi hatırlatılıp pekiştirilir. Birlikte hareket etmenin de İslamın emri olduğu belirtilir. Cuma ve bayram namazlarının birlik ruhuna olan katkısı, birlikten doğan kuvvet dile getirilir. Toplumsal kalkınma ve bilgi alışverişine zemin hazırlamasının kıymeti sergilenir. Dini elinde kazanç vasıtası yapan, toplum yararına ve refahına haiz olan zekâtı ve fitreyi kendi menfaatleri için alan cahil ve sefillerin yuvası olan yerlerden camilerden Münnevver Türklerin çekildiği ve sadece hiçbir şeyden anlamayan cahillerin devam ettiği öne sürülür. Hiç anlamadıkları “Arapça lafları” bülbül gibi ezberler hocaların kendi dillerinden olmayan bu laflarını uyuklayarak dinlerler¹⁹⁴ denilerek sonra ki yıllarda ezanın Türkçe okunması Arapça salat, salavat, kelime i tevhid gibi ifadelerin yasaklanacağı yıllar için sanki zihinsel bir alt yapı oluşturulur.

Çocuklar, size ne mutlu Cumhuriyet, millet için yararlı ne varsa yaptı. Milleti uyuşturan yararsız her şeyi yıktı, din adına artık saçma sapan her türlü konuşmalar yasaklandı vs. denilerek cumhuriyet benimsetilmeye çalışıldı.”¹⁹⁵ Tekke ve zaviyelerin kapatılması, kılık kıyafet inkılabı gibi radikal değişikliklerin nedenleri talebelere böyle aktarılmıştır.

Cumhuriyet devrinde camilerde görevlendirilen hocaların millet menfaatine çalışan, millete kendi diliyle nasihat eden âlim insanlar olduğu belirtilir. Zekât ve kurban paralarının daha önceki derslerde detaylı anlatılan cemiyetlere verilmesi tembihlenir. Yardımlaşmanın hem İslâm’ın hem insanlığın bir emri olduğu dile getirilir. Hata yapınca özür dilemenin de affetmenin de erdeminden bahsedilir.¹⁹⁶ İslamlık, hüsnü muaşeret demektir. İslamların teâvün ve tesânüd içinde olmaları gerektiği ifade edilir. Yardımlaşmada ki nakit aktarımının devletin kontrolünde olması ve onun istediği yere verilmesi önemsenir ve defaatle dile getirilir.

-İslam Taassubu Men Eder.

Körü körüne adetlere bağlanmak olan taassup terakkiye manidir ve İslam’ın bunu yasakladığı üstüne basa basa yinelenir”. Hayatın ve medeniyetin en büyük düşmanı taassubtur.” denilir sonra meseleyi Peygamber Aleyhisselam’ın temizlikle ve tertipli düzenli bakımlı olmakla ilgili hadislerinden örnekler getirerek farklı bir tarafa yönlendirir. jimlastiğe voleybola futbola tenise

¹⁹³ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 36-40.

¹⁹⁴ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 43-45.

¹⁹⁵ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 46.

¹⁹⁶ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 48.

dinin karşı olmadığı güzel ve asrî elbiseler giyinmenin, şapka kullanmanın dini açıdan yasaklanmadığı bahsinin sonunda ise “kara kuvvet” tabirini kullandığı mutaassıpların artık baştan atıldıkları ve hortlamalarına müsaade edilmeyeceği belirtilir.¹⁹⁷ Laiklik ilkesinin uygulanışı ve nedeni görülür.

-Din Sahtekârlığı Riyâ.

“Yazık o namaz kılanlara ki namazlarından haberleri yoktur, onlar namazlarını gösteriş için kırlar ve insanlardan hayrı men ederler.” ayetiyle konuya giriş yapılmıştır. Riyanın ne olduğu anlatılmış Cumhuriyetten sonra riyâkar dini suistimal eden kendi menfaatine göre mali bir kaynak akışı oluşturanlara müsaade edilmediği anlatılır. Böyle yapanların ibadetlerinin doğru olmadığı, “Doğru namaz insanları kötülükten ve fenalıktan men eder.” ayeti delil gösterilerek Din sahtekârlığının en büyük ahlâksızlık olduğu ve riyakâr olanların Müslüman olmadığı vurgulanır. Yeniliklere karşı olan mutaassıp kitlenin heykel ve resim ile ilgili sanatlara karşı olmasının temelsizliği ve bu yasakların putperestliğe dönmek için olduğu belirtilir.” hükümlerin zamana göre değişebileceği” üzerinde durulur. Aklın ve medeniyetin kabul etmediğini dinin de kabul etmediği ve men ettiği izah edilir.” Büyük Gazimiz ve arkadaşları çok yaşasınlar ki bizi bu cahillerin elinden kurtardılar ve bize doğru yolu gösterdiler.” Denildikten çocuklara sonra son söz olarak “Din, güzel ahlaktır. Milletine, ülkesine ve devletine faydalı olan kişi, gerçek anlamda dini bütün kişidir. Aksi halde Yüce Allah’ın, kimsenin kuru ibadetine muhtaç değildir”¹⁹⁸ ifadesi yer alır. Kendi özel alanında ibadet eden ve dinini vicdanında yaşayan bir profil tercih edilir.

-Hz. Muhammed.

Eski müteassıp din sahtekârlarının Hz. Peygamberi giyim kuşamıyla kendilerine benzeterek halka anlattıkları gerçeği sakladıkları dile getirilir. Hz. Peygamber’in giyim kuşamındaki ve öz bakımındaki davranışlarındaki titizlikten bahsedilir örnekler verilir.¹⁹⁹ “Peygamberimizin yüzü, sözü, giyinişi güzel olduğu gibi ahlâkı da son derece güzeldi.” Açıklamasının ardından güzel ahlâkını örneklendirmelere devam edilir. Hz. Peygamber’in bazen namaz kıldığı bazen oruç tuttuğu, savaş ve yolculuklarda ibadetlerdeki bazı özel durumlara örnekler verilir. Ancak hiç beş vakit eda edilecek namazlardan bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Zekâtı Kur’an’da belirlenen yerlere özenle ve tamamıyla paylaştırdığı kendi geçimini ise, bi’setten önce de sonra da ticaretten kendi emeğiyle sağladığı, İslam ordusunun başında komutan olmasının yanında mütevazı bir Müslüman olduğu, soru soranlara ve diğer insanlara karşı nazik ve anlayışlı davrandığı vurgulanır.²⁰⁰

Hz. Peygamber’in anlatıldığı bölümde Mekke i Mükerrreme’nin²⁰¹ ve Kâbe i Muazzama’nın²⁰² ve Medine i Münevvere’nin²⁰³ fotoğrafına yer verilmiştir.

¹⁹⁷ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 49-54.

¹⁹⁸ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 55-59.

¹⁹⁹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 62.

²⁰⁰ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 67.

²⁰¹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 61.

²⁰² Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 66.

²⁰³ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 68.

-Ehl i Beyt, Ashap.

Hız. Peygamberin zamanında Müslüman olanlara "Ashap/Sahabe", akrabasına da "Ehl-i Beyt" denildiğı izah edilerek bu iki tanımla konuya giriş yapılmıştır. Hız. Fatıma ve evlatları olan Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'den Hız. Ali merkezli kısaca bahsedilmiş, Hız. Ali'nin Ehl-i Beyt'in en büyüğü olduğı, cesaretli, âlim, doğruluğı seven, yardımsever, güzel sözlü bir hatip ve şair olduğı, aynı zamanda İslam Devleti'nin dördüncü reis-i cumhuru olduğı belirtilmiştir.²⁰⁴

-Hız. Hatice.

Hız. Peygamberin eşi, Hız. Fatıma'nın annesi, Müslüman hanımların ilki, ticaret kervanları olan zengin bir tüccar, malını mülkünü Müslümanlık uğrunda sarf eden bir yardımsever, âlim, zeki ve sabırlı bir hanım olan Hız. Hatice'nin bu güzel hasletlerine dikkat çekilmiştir.²⁰⁵

73 sayfadan müteşekkil olan, üzerindeki yazıdan anlaşıldığına göre 14 kuruş fiyat belirlenen 4. sınıflar için hazırlanan kitabın sonunda; 28. Sayfanın başında, 33. Sayfanın 13. Satırında, 62. Sayfanın2. Satırında birer harf eksiğı ile yazılmış olan kelimelerin doğru yazılışları verilmiş ve öğrencilerden okurken düzeltmeleri istenmiştir.²⁰⁶

2.2.3. İlk mektep 5. sınıflar için ders kitabı ve konuları

5. sınıflar için hazırlanan ders kitabında 10 ünite bulunmaktadır. Konuları şöyledir:

-İslâm Dininde Akıl, Her Şeyden Önemlidir.

"Din akıldır. Aklı olmayanın dini yoktur." hadis-i şerifi ile konuya başlanır. Müslümanlıkta akla uygun olmayan hiçbir şey olmadığı, Kur'an'ın Hız. Peygamber'in kalbine doğan Allah sözü olduğu belirtilir. Herkesin yalnız kendi yaptığından sorumlu olduğu, uydurma abartılı sözlerden uzak durmanın gerekliliğı, fennin güvenilirliğı, Allah'ın gökte olmadığı, mekândan münezzeh olduğu, her kuvvet ve kudretin Allah'a ait olduğu ve Allah'ın her yerde her vakitte bizimle beraber olduğu dikkatle anlatılır. Allah'a ulaşmak için araçlara gerek olmadığı, bir kişinin fikren âlemleri Yaratan O Yüce Kudret'e ve Peygamber'ine inanırsa Müslüman olduğu, sonrasında namaz kılmaya oruç tutmaya da namaz yok oruç yok demedikçe dinden çıkmış olmadığı, İslâm Dini'nin akla ne kadar uygun bir yol olduğu vurgulanır.²⁰⁷

Bir adam dünyaları yaratan güce aklen inandığında; Allah (c.c) ve Peygamberi (sav), hemen Müslüman sayılır. Bunun dışındakiler kolaydır. Örneğin böyle bir kimse, namaz kılmıyor ve oruç tutmuyorsa, "İslam'da namaz ve oruç yoktur" demedikçe dinden çıkmaz. Bakın akla ne kadar

²⁰⁴ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 69-70.

²⁰⁵ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 71-72.

²⁰⁶ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 72.

²⁰⁷ Gölpinarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 6-7.

uygun bir yol. Böylece bir yandan dinin akıl için ne kadar önemli olduğu belirtilirken, dinin vicdandan ibaret sayıldığı ve dinî davranışların ise uygulamaları açısından tatbik edilip edilmediğinin önemsenmediği görülmektedir.

-Müslümanlıkta Saçma Şeylere İtikat Yoktur.

İnsanların dinî hassasiyetlerini kendi çıkarları için kullanan hatta akıl almaz şeyleri dinin bir parçası Peygamber sözüymüş gibi meşrulaştırmak isteyen düzenbazlara kanmamak gerektiği dile getirilir. Hz. Peygamber'in "Size benim sözüm diye bir söz iletildi mi o söze bakın; şayet Kur'an'a ve aklınıza uygunsa kabul edin, aksi halde o benim sözüm olamaz."²⁰⁸ hadisi, konuya ışık tutması için beyan edilir. Dini kendi menfaatlerine alet edenlere para kaptırılacağına o paraları vatanın ve milletin yararına kullanmanın ne gibi faydalar getireceği vurgulanır. Akıcılık esas kabul edimiştir.

-Cumhuriyet Devrinde Müslümanlık.

"Çocuklar siz ne mesutsunuz ki cumhuriyet devrinde yaşıyorsunuz. Kafanızda medreselerin köşelerindeki örümcekler yaşamıyor. İlim fen öğrenerek günden güne zihinleriniz açılıyor, düşünceleriniz ilerliyor. Çok şükredin ki cumhuriyet bu saçma şeyleri kökünden kazıdı. Medeniyet ışığı, bu buzdan yapılmış korkulukları eritti. Ne türbe kaldı ne tekke..²⁰⁹" cümlesiyle konuya giriş yapılmaktadır. 30 Kasım 1925'de tekke ve zaviyelerin kapatılmasına atıfta bulunulur. Devamında Hz. Peygamber "Fal yoktur. İstikbalden haber vermeye kalkan, adamın niyetine bakmaya yeltenen adamlar yalancıdır. Bunları yapan falcılar üfürükçüler bunlara inananlar Müslüman değildir." hadis-i şerifi ile konuya açıklık getirilir. Hz. Peygamber'in ilim ile tıp ile ilgili üç hadisine daha yer verilir. İslâmiyet'in ilerlemeye ve ilme engel olmadığı, medenî yemenin içmenin giyinmenin kuşanmanın sakıncası olmadığı ilave edilir.²¹⁰

Pozitif bilimlerin değeri öne çıkarılarak kafaların örümcek bağlamamasının yolunun akılcı düşünmek ve modern çağın gereğini yapmak olduğu buna engel olmaya çalışan yerlerin kapatılmasının gereğini izah eden cümleler yine inkılapları anlatmaya yönelik tercihlerdir.

-Din İşleri Dünya İşlerinden Ayrıdır.

Hz. P.eygamber Medine'ye geldiği zamanlarda yaşanan aşılama ile ilgili bir olayda bilgi ve tecrübe sahiplerinin görüş ve işleri konusunda karışılmaması örnek gösterilerek din işinin başka dünya işinin başka olduğu belirtilir.²¹¹ Osmanlı padişahlarının bu ayrımı yapmadıkları için isabetli kararlar veremediği dinî konuların vicdan işi olduğu inancın din işleriyle alakasının olmadığı dile getirilir. Namaz oruç Kur'an eğitimi işlerinin hocalar tarafından dünya işlerinin seçilmiş vekiller tarafından yapılmasının gerekliliğinden bahsedilir. "Din itikattır, dünya işleri ise zamana göre değişir" denilir.

²⁰⁸ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 10.

²⁰⁹ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 12-13.

²¹⁰ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 12-15.

²¹¹ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 18.

Konu tamamlanırken ‘Bir iş ehil olmayan bir kişiye verilirse oondan hayır çıkmaz, o işin kıyameti kopar.’ hadisi yer alır.²¹²

Lâiklik ismi kullanılmamış olmasına rağmen bu inkılapla ilgili temel argümanlar dillendirilir.

-Müslümanlıkta Allah İle Kul Arasına Kimse Giremez.

Hristiyanlıktaki ruhban sınıfının ayrı bir “din adamı” statüsünün olmadığı vurgulanır. Her Müslüman erkeğin camide veya evde imam olabileceği, Müslümanların aynı safta dünyevî ünvanlarını bir kenara bırakarak aynı safta yer aldıkları, emeğiyle geçinen her bir ferdin eşit oldukları, Müslümanlığa göre bütün kuvvetlerin kudretlerin ve duyguların Allah’tan olduğu Allah ile kul arasına kimsenin giremeyeceği vurgulanarak insanların din hassasiyetlerini sömürenlere fırsat verilmemesi gerektiği belirtilir. Konu dâhilinde Süleymaniye Camii’nin mihrap ve minberinin bir fotoğrafına da yer verilmiştir.²¹³ “Biz, sadece sana ibadet eder, sadece senden yardım isteriz.” ayeti kerimesi zikredilir.²¹⁴

-Dünyadaki Müslümanlar.

Konuya İslâm Memleketleri’nin taralı alanla gösterildiği bir dünya haritasıyla giriş yapılır. Dünyadaki Müslümanların yaşadığı tek yerin Türkiye olmadığı belirtilir. Asya Avrupa Afrika ve Amerika kıtalarında yaşayan Müslümanlardan ve Müslüman Memleketlerden bahsedilir. Müslümanlığın fikir hürriyetine ve yeni görüşlere verdiği önemden bahsedilir. Konu içerisinde bütün Müslümanların ortak değeri olan Mekke-i Mükerrreme’nin Kâbe-i Şerif’in ve Medine-i Münevvere’nin fotoğrafları yer alır.²¹⁵

-Müslüman Milletlerin İçinde En Kuvvetli Millet Türklerdir.

Türklerden başka Araplar, Acemler, Tatarlar, Afganlar, Hindiler gibi pek çok Müslüman millet olduğu ancak sadece Türklerin özgürce dinini yaşayabildiği anlatılır. “Öldü” denilen Türklerin düşmanlarını yendiği, İslam dinini doğru anlayarak modern hayata uyum sağladığı, değişime ayak uydurduğu, önderleri sayesinde cumhuriyeti kurduğu istiklâlini koruduğu ifade edilir.

“Düşmanlar, Türkü öldü zannederken Türk onlara dirildiğini gösterdi. Allah’ın emri yerini buldu ve Türk istiklâli kurtuldu. Bundan sonra Türk, kendisine bu saadeti veren Büyük Gazi’nin nurlandırdığı cumhuriyet ve medeniyet yolunda yürüdükçe düşmanlar, ona dokunamayacak ve istiklâlini daima muhafaza edecektir. Türk Çocuğu da cumhuriyet ve medeniyet yavrusudur. Gazi’nin ona emanet ettiği cumhuriyeti yaşatacak ve yaşayacaktır” cümleleriyle konu tamamlanır.²¹⁶

Başlıkta sanki ümmet anlatılacak gibi başlanırken Türk Milleti’nin cumhuriyet ve medeniyetle güçlenmesi anlatılır. Anlatımın ümmet fikrinden millet fikrine geçişi dikkate şayandır.

-Her Millet Allah’a Kendi Diliyle Hitap Eder.

²¹² Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 19.

²¹³ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 21.

²¹⁴ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 24.

²¹⁵ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 28-30.

²¹⁶ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 35.

Hız Peygamber Arap kökenli olduğu için Arapça konuştuğu ancak İslâm Dini'nin bütün insanlara bu nedenle bütün insanlara ait olan İslâm Dini'nin tek bir dilinin olmadığı vurgulanır. Anlayarak dua etmek gerektiği, anlamadığı bir dilde dua etmesinin papağan gibi tekrardan ibaret olduğu belirtilir.²¹⁷

Türkçe ibadetin gerekçesinin izahı ve ona zihinsel bir hazırlık görülür. Kişinin kendi dilinde dua etmesinin duygu düşünce ve isteklerini kendi dilinde yapabilmesinin kıymeti dile getirilir. Cumhuriyet sayesinde artık hutbelerin de ibadetlerin de anlamı bilinerek yapıldığı ve dinlendiği eklenir.

-Kur'an-ı Kerim'deki Sözlerden.

Bu başlık altındaki konuda Fatiha Suresi'nin Arapça metni ve Türkçe meali bulunur. Fatiha Suresi'nin sonunda yazılı bulunan "Amîn" sözünün Kur'an'dan olmadığı dipnot olarak gösterilmiştir.²¹⁸

-Müslümanlar Allah'ı Nasıl Bilir?

Besmele ile birlikte İhlas Suresi'nin Arapça metni ve Türkçe Meali verilmiş ve 5. sınıflar için hazırlanan ders kitabı son bulmuştur.²¹⁹ Bu başlık altında başka bir açıklama yapılmamıştır.

2.3. Dil ve üslup açısından değerlendirme

İlk mektep ders kitaplarında kullanılan dil sade ve seçkin bir üsluptadır.

"Görüyorsunuz ya çocuklar"²²⁰, "Evvelce görmüştünüz ya"²²¹ ve "Yavrularım"²²² ifadeleri ile öğrencilerle karşılıklı sohbet ediliyor tarzında samimi bir dil kullanılmıştır. "Bizim Peygamberimiz"²²³ şeklindeki cümlelerle konu benimsetilmeye çalışılmıştır.

"Görüyorsunuz ya çocuklar"²²⁴, " Evvelce görmüştünüz ya"²²⁵ ve "Geçen derslerde söylediğim gibi"²²⁶ ifadelerle önceki ders ve konuların hatırlatılması ile konu tekrarının ve pekiştirilmesinin sağlandığı, zihinsel örgüyü doğru şekillendirecek olan ilintilerin kurulduğu görülür. Aynı zamanda öğrenci konuya dâhil edilmeye çalışılmıştır.

Özellikle örneklendirmeler yapılırken genellikle sen – ben diliyle muhatap alınarak karşılıklı konuşuluyor gibi bir ortam hissedilir bazen de biz dili kullanılmıştır." Anamız babamız bizi mektebe yolluyor ekmek yemek giyecek düşündüğümüz yok. Bütün bu fedakârlığa karşılık bizim

²¹⁷ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 36-38.

²¹⁸ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 39.

²¹⁹ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 42.

²²⁰ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

²²¹ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 27.

²²² Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 27-28.

²²³ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

²²⁴ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 20.

²²⁵ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 27.

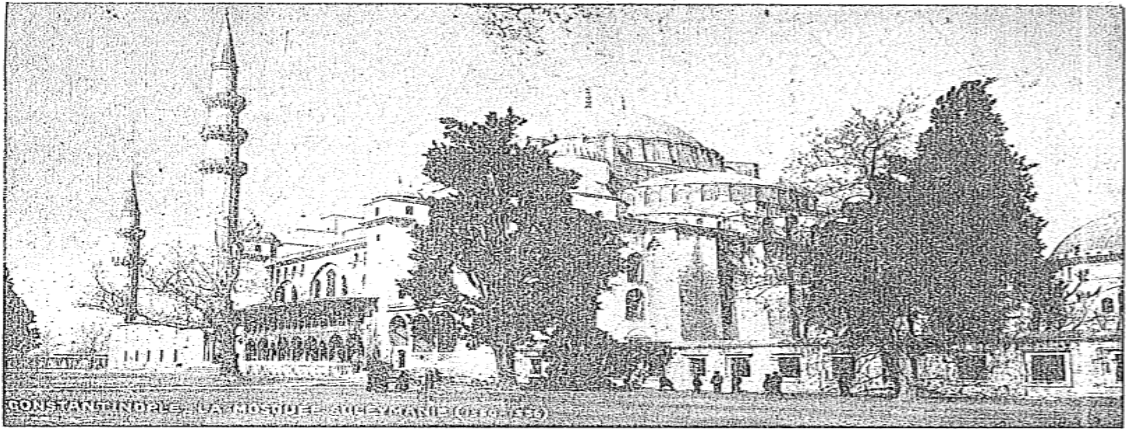
²²⁶ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 28.

adam olmamızı istiyorlar... ²²⁷ "Şimdi bu cümleden ne anlıyorsunuz ?"²²⁸ "Değil mi?"²²⁹ "Anladınız ya çocuklar"²³⁰, "Anlıyorsunuz ya"²³¹, "Muhakkak sizin de aklınız yetiyor ki"²³², "İşte yavrularım" "Çocuklar yukarıdaki sözü duymuşsunuzdur"²³³, "Şimdi ben size bunun ne olduğunu güzelce anlatacağım"²³⁴, "Çocuklar"²³⁵, "Münevver Türk Evlatları"²³⁶, "Siz ne mesut bir devirde yaşıyorsunuz çocuklar"²³⁷, "Bilirsiniz ya çocuklar"²³⁸, "Çocuklar, şu yukarıdaki haritaya bakın!"²³⁹ gibi ifadelerle muhatabının karşısında onunla konuşuyor gibi bir üslup kullanıldığı görülür.

2.4. Görsel materyal kullanımı açısından değerlendirme

Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan ders kitaplarının ve özelde din dersi kitaplarının görsel materyaller açısından kısıtlı olduğu görülmektedir. Buna karşın zaman zaman çeşitli görsellerin az da olsa yer aldığı görülmektedir. Örneğin 3. sınıflar için hazırlanan kitapta camiinin önem ve özelliğinin anlatıldığı bahiste "İstanbul, Süleymaniye Camii"'nin bir fotoğrafına²⁴⁰

Resim 2.3. İstanbul, Süleymaniye Camii



« استانبول » سليمانیه جامعہ

yine aynı konu kapsamında "camii ve minare" notuyla başka bir fotoğrafa da yer verilmiştir.²⁴¹

²²⁷ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 37.

²²⁸ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 6.

²²⁹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 7.

²³⁰ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 9.

²³¹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 11.

²³² Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 16.

²³³ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 30.

²³⁴ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 30.

²³⁵ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 43.

²³⁶ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 45.

²³⁷ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 46.

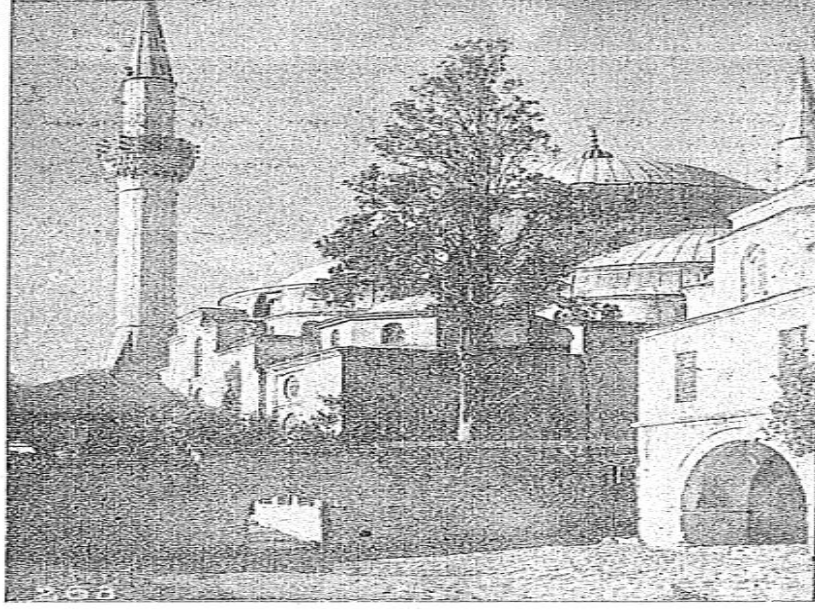
²³⁸ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 20.

²³⁹ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 27.

²⁴⁰ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 5.

²⁴¹ Gölpınarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 7.

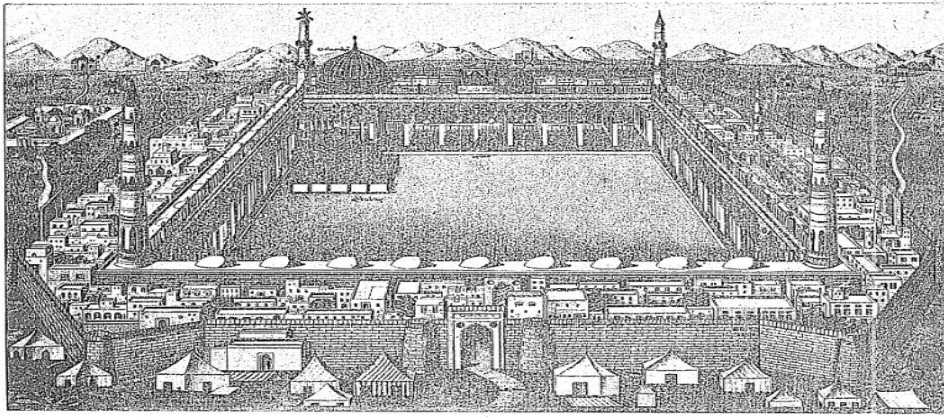
Resim 2.4. Camii ve Minare



جامع و مناره

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin anlatıldığı konu dâhilinde Medine, Mescid-i Nebevî, Hiz. Peygamber'in Kabir-i Şerifi 'nin yer aldığı bir resim yer almaktadır.²⁴² "Medine'de Peygamber'in Camii ve Mezarı"²⁴³ görsellerine yer verilmiştir. 3. 4. ve 5. sınıf görsellerinde aynı görsel kullanılmıştır.

Resim 2.5. Medine'de Peygamber'in Camii ve Mezarı



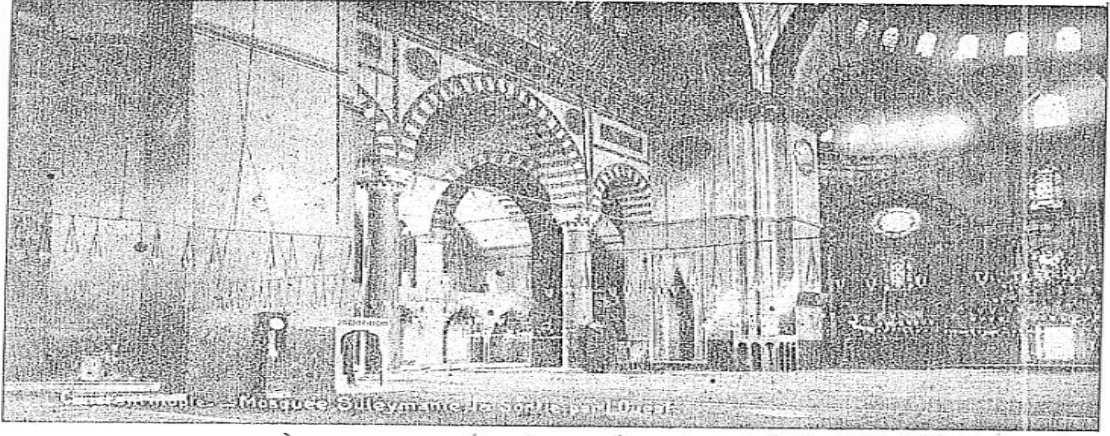
« مدینه و پیغمبر ﷺ جاعی و قبری »

²⁴² Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 31.

²⁴³ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 68; Gölpinarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 31.

Benzer bir şekilde camii, camii görevlileri ve camii özel mekânları içerikli konu içeriğine Süleymaniye Camii'nin mihrap ve minberinin fotoğrafları üniteye görsel olarak ilave edilmiştir. (Mihrap ve Minber "Süleymaniye Camii").²⁴⁴ Aynı görsel 5. sınıf kitabında "Müslümanlıkta Allah İle Kul arasına Kimse Giremez" konusunda da kullanılmıştır.²⁴⁵

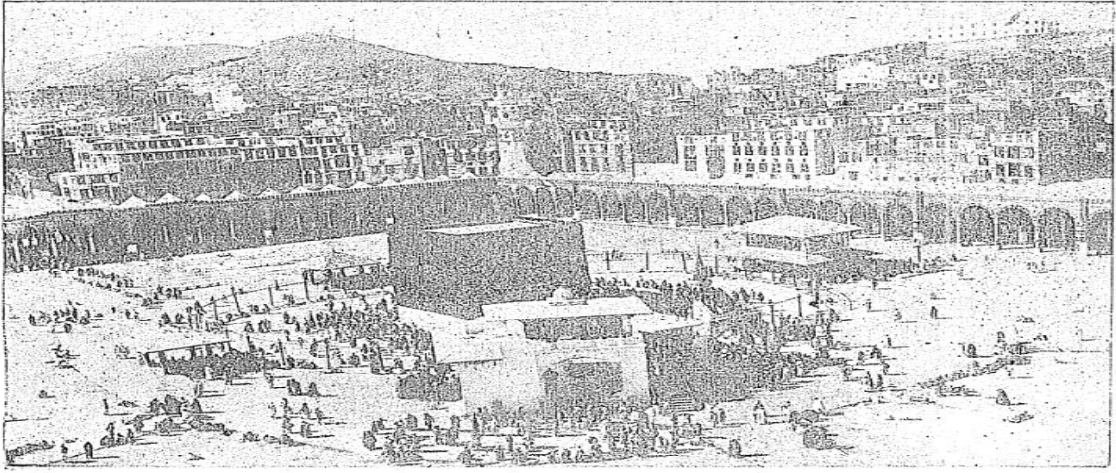
Resim 2.6. Mihrap ve Minber "Süleymaniye Camii



« مینبر و میحراب »

4. sınıf kitabında "Muhammed Aleyhisselam" başlıklı konuda "Mekke ve Kâbe"²⁴⁶ görseli kullanılmıştır.

Resim 2.7. Mekke ve Kâbe



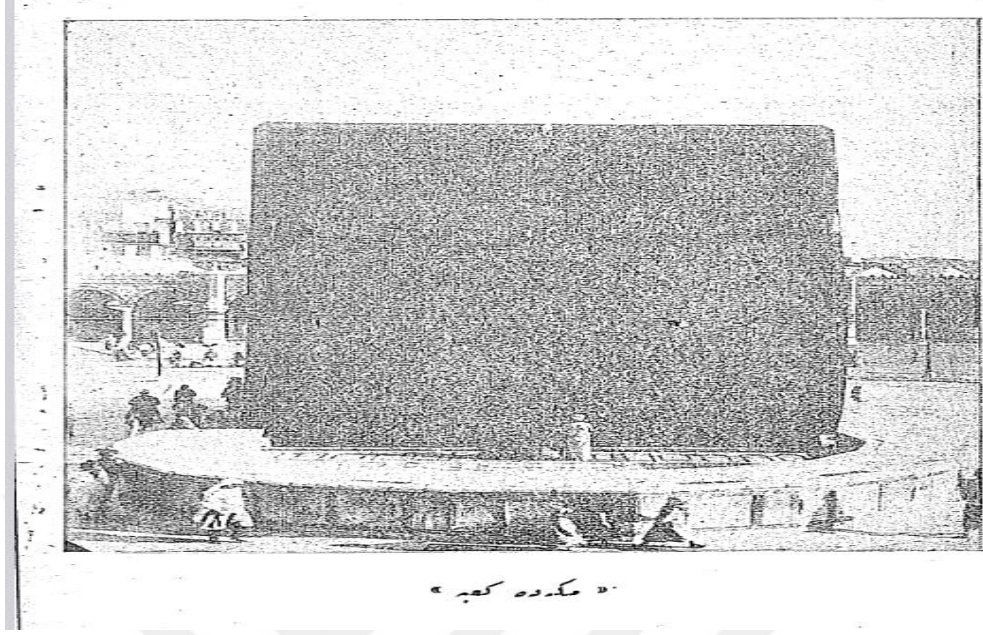
مكة و کعبه

²⁴⁴ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 9.

²⁴⁵ Gölpinarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 21.

²⁴⁶ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 61; Gölpinarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 28.

Resim 2.8. Mekke’de Kâbe



Aynı konu içerisinde “Mekke’de Kâbe”.²⁴⁷ ve “Medine’de Peygamber’in Camii ve Mezarı”²⁴⁸ görsellerine yer verilmiştir.

5. sınıflar için hazırlanan kitapta “Dünyadaki Müslümanlar” bahsinde dünya haritası üzerinde Müslüman memleketlerinin gösterildiği taralı alan görseli ile konu desteklenmiştir.²⁴⁹

²⁴⁷ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 66; Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 29.

²⁴⁸ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 68; Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 31.

²⁴⁹ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 26.

Resim 2.9. Dünyadaki Müslümanlar



Aynı kitapta “Dünyadaki Müslümanlar” bütün Müslümanların ortak değeri olan Mekke-i Mükerreme’nin Kâbe-i Şerif’in ve Medine-i Münevvere’nin fotoğrafları yer alır.²⁵⁰ Bu fotoğraflar 4. sınıf kitabında da Hz. Peygamber’in anlatıldığı konuda paylaşılan fotoğrafların aynısıdır.

Kullanılan görsel materyaller günümüz için az olsa da dönemin kısıtlı imkânları gözönüne alınırsa yeterli görülebilir.

2.5. Konular İle İlişkilendirilen Ayetler ve Hadisler Açısından Değerlendirme

Cumhuriyetin ilk yıllarında dünyevî hayatı düzenleyen temeli “İslâm” olmayan bir ahlâk anlayışı, Millî bir iman, vicdanlarda bireysel alanda kalması istenilen bir din anlayışı çizilirken, zekat, fitre ve sadaka gibi maddî tasarruflar, devletin uhdesindeki sosyal kurumlara finansal destek olarak aktarılacak istenmiştir. Aklın ve feningereklerini yapmak bilime sarılmak tek doğru ve tek hedef olarak telakki edilmiştir. Pozitivist bir yaklaşımla akla ve fenne uygun olmayanların dinde olmayan yalanlar olduğu görüşü kabul edilmiştir. O yıllarda hazırlanan Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri kitabı bunun en belirgin örneğidir.²⁵¹ Din dersi kitaplarında konula ele alınırken yeri geldikçe ayet ve hadislerin kullanıldığı görülmektedir. Tercih edilen ayet ve hadislerde bu bakış açısı dikkat çeker.

Bu kullanımda konular arasında geçen ayet-i kerimeler için sure adı ayet numarası gibi detaylar verilmeden “bu söz Kur’an’dandır” ifadesi kullanılır. 5. sınıflar için hazırlanan kitapta, “Kur’an-ı Kerim’deki Sözlerden” başlığı altında, Fatiha Suresi’nin Arapça metni ile Türkçe tercümesi birlikte yer alır. Fatiha Suresi’nin sonunda yazılı bulunan “Amîn” sözünün Kur’an’dan olmadığı dipnot

²⁵⁰ Gölpinarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 28-30.

²⁵¹ Ertaş, “Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)”, Şırnak Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Şırnak: 2017), 191.

olarak gösterilmiştir.²⁵² 3. sınıf kitabında “Bugün ki Türklerin Dini” başlığında ecdadın İslam Dini’ne uyduğu, benimsediği ve İslam Dininin özünün kelime-i tevhid olduğu belirtilir. Kelime-i tevhid, Arapça metni ve Türkçe manasıyla verilmektedir.²⁵³

Hadis i şeriflerden örnekler verilirken “Peygamberimiz demiştir.” “...demiştir ki...” gibi ibareler kullanılmış başka detay bilgi verilmemiştir. Dört halifeden bahsedilirken İslam Devletinin Birinci/İkinci/ Üçüncü/Dördüncü Reis i Cumhuru sıfatı kullanıldığı görülmüştür.

3. sınıflar için hazırlanan kitapta 4 tane hadisi-i şerif tercümesine yer verilmiştir.

İman bölümünde; “Bir gün Peygamberimize üç defa “din nedir?” diye sorulmuş, Peygamberimiz de “Ahlâk güzelliğidir.” cevabını vermiştir.²⁵⁴ Aynı hadis-i şerif 4. sınıf kitabında İslam dini ve ahlâkı bahsinde de zikredilmiştir.²⁵⁵

Veda haccı anlatılırken “Hepiniz kardeşsiniz, bütün Müslümanlar birbirinin kardeşidir, birbirine müsavidir. Aranızda ayrılık yoktur. Kadınlarınıza hürmet edin, onların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Hizmetçilerinize iyi muamele edin. Onlara yediğiniz şeylerden yedinin giydiğiniz elbiseyi giydirin.”²⁵⁶

Ayrıca Peygamberin ahlâkı konusunda “Öğrenin, doğru ve iyi olanı, kimde ve nerede bulursanız alın.”²⁵⁷ denmiştir.

Ve yine aynı konuda “Din güzel huydur.” hadisleri 3. sınıf kitabında kullanılmış bilgiye sahip olmanın ve güzel huylu olmanın en üstün meziyet olduğu ahlaki güzel olmayanın imanının zayıflığı vurgulanır. 3. sınıf ünitelerinde tercih edilen hadislerde iyi insan olmanın, ahlâklı olmanın öneminin vurgulandığı görülür. 3. sınıf kitabında “Bayramlarda Ne Yapılır” bahsinde tekbirin Arapça metni ve Türkçe anlamı ders notu olarak kaydedilmiştir.²⁵⁸

4. sınıflar için hazırlanan kitapta 6 tane ayet-i kerime, 14 hadis-i şerif tercümesi zikredilmiştir. 4. sınıf kitabında şu ayet-i kerimeler bulunur:

Besmele ile başlanmış ve “Bu söz Kur’an’dandır.”²⁵⁹ diye belirtilmiştir.

²⁵² Gölpinarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 39.

²⁵³ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 22-23.

²⁵⁴ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 19.

²⁵⁵ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 22.

“İslam güzel ahlaktır.” Kenzü’l-Ummâl, 3/17 Hadis No: 5225.İ “Din güzel ahlaktır.” hadisi, Gazali tarafından İhya’da nakledilmiştir (İhya, 3/50). Zeynu’l-İraki, bu hadisin mürsel olduğunu belirtmiştir.

²⁵⁶ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 40.

‘...’Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah’ın emaneti olarak aldınız. Onların namus ve iffetini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız iffet ve namuslarını korumalarıdır. Kadınların sizin üzerinizdeki hakları geleneklere uygun biçimde yiyecek ve giyeceklerini sağlamanızdır. Kadınlar hususunda Allah’tan korkun ve onlara en iyi şekilde davranın....” (Müşned, VII, 307, 330, 376; Buhârî, “Hac”, 132, “Megâzî”, 78; Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56, 61; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 76, 84; Vâkidî, III, 1103, 1110-1111; İbn Hişâm, IV, 259-261; İbn Sa’d, II, 183-186; Câhiz, II, 31-33; Taberî, III, 150-152; ayrıca bk. Gökalp, s. 35-96). Vedâ hutbeleriyle ilgili muhtelif çalışmalar yapılmıştır.

²⁵⁷ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 47.

“Hikmet müminin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır” (İbn Mâce, “Zühd”, 15; Tirmizî, “İlim”, 19).

²⁵⁸ Gölpinarlı, 3. Sınıf Ders Kitabı, 14.

²⁵⁹ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 5.

"Kimsenin yaptığı şey, kimseden sorulmaz."²⁶⁰

"Din zorla olmaz."²⁶¹

"İnsan ancak çalıştığı şeyi kazanır."²⁶²

"Elinize geçen nimete şükrederseniz daha çok veririm."²⁶³

"Yazık o namaz kılanlara ki namazlarından haberleri yoktur, onlar namazlarını gösteriş için kılarlar ve insanlardan hayrı men ederler."²⁶⁴

"Doğru namaz, insanları kötülükten ve fenalıktan men eder."²⁶⁵

4. sınıf kitabında şu hadis-i şeriflere yer verilmiştir:

"Müslüman o kimsedir ki halk onun elinden dilinden emindir."²⁶⁶

"İman ile yalan birarada bulunmaz."²⁶⁷

"Müslümanlıkta zarar görmek olmadığı gibi zarar vermek de yoktur. En hayırlı insan, başkasına iyiliği dokunan, en şerlisi ise kötülüğü dokunandır."²⁶⁸

"Ben güzel huyları tamamlamak için gönderildim."²⁶⁹

"Kazancın onda dokuzu ticarettedir. Kazancınızı toprak işlerinde arayın, ziraat edin, Allah sanat sahibi olan müslümanı sever"²⁷⁰ rivayet zayıf olarak değerlendirilmiştir.

"Az kaldı ki fakirlik, imansızlık oluyordu."²⁷¹ rivayet zayıf olarak değerlendirilmiştir.

²⁶⁰ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 8.

Fâtır suresi 35/18. ayette; "Hiçbir günahkar kimse bir başkasının günahını çekmez".

²⁶¹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 9; Bakara, 2/256 "Dinde zorlama yoktur....".

²⁶² Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 25; Necm, 53/39 "İnsana ancak çalıştığına karşılığı vardır."

²⁶³ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 53; İbrahim Sûresi, 14/ 7. Ayet "Hani rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."

²⁶⁴ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 55; Maûn Suresi, 107/ 4-7 . Ayet " Vay haline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar".

²⁶⁵ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 56; Ankebut Suresi, 29/69 "...Namazı da hakkını vererek kıl! Çünkü namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Elbette Allah'ın zikri/kitabı en büyüktür. Unutmayın ki Allah, yaptığınız her şeyi bilir".

²⁶⁶ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 6; Tirmizî, İmân, 12.

²⁶⁷ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 10; İbn Hanbel 2. Cilt 349, "Bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanet bir arada bulunmaz."

²⁶⁸ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 11; İbn Mâce, Ahkâm, 17, İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."

²⁶⁹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 21. (İmam Mâlik, Muvatta, Husnu'l-Hulk, 8, Peygamberimiz: "Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."

²⁷⁰ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 26; Halil İbrahim Doğan, "Halk Dilinde Müştehir Bir Hadis "Rızkın Onda Dokuzu Ticarettedir". Trabzon İlahiyat Dergisi 10/1 (2023), 137-162, s. 155 "başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel hadis kaynaklarımızda bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar böyle olsa da Süyûtî, İbn Hacer ve Bûsîrî gibi âlimlerin kitaplarından hareketle bizlere ulaşmayan bazı temel hadis kitaplarında yer almaktadır.

²⁷¹ Gölpınarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 27; Nesâî, İstiâze, 29, "Allah"ım, küfürden, fakirlikten sana sığınırım." sözleriyle dua ettiğini duyan bir sahâbî kendisine, "İkisi (küfür ve fakirlik) birbirine denk mi?" diye sormuştu ve Allah'ın Resûlü, "Evet." diye cevap vermişti.

"Allah cemiyetle beraberdir"²⁷² rivayet sahih olarak değerlendirilmiştir.²⁷³

"Deveni bağladıktan sonra tevekkül et"²⁷⁴ rivayet hasendir.

'Allah'ın emrettiklerinden sonra en hayırlı amel, müminin kalbini sevinç vermek ve onu sevindirmektir."²⁷⁵, "Allah'a iman ettikten sonra en güzel amel, insanları sevmektir. Rivayet zayıftır. Bunlar "önce Allah'a inanmak, sonra insanları sevmek gibi yüce işler" olarak sıralanıyor. Bu rivayette şöyle denilmektedir: "Allah'ın emrettiklerinden sonra en hayırlı şey, müminin kalbine sevinç vermek ve onu sevindirmektir." Şöyle de tercüme edilir, "Amellerin en hayırlısı, önce Allah (cc)'ın emrettiği amel, sonra da müminin sevinci ve kalbini sevindiren ameldir." Çeviride, daha iyi ameller, Tanrı ile ilgili emirler ve insanlarla ilgili emirler şeklinde ikii gruba ayrılmış gibi bir izlenim verir. İman-amel ilişkisini ifade eden bir diğer rivayet ise şöyledir: "En kâmil mümin, güzel ahlak sahibi olan ve ailesine en şefkatli davranan kimsedir." Hadis sahihtir²⁷⁶ Mü'minler, iman bakımından en kâmil, ahlâk bakımından en güzel olanlardır ve onların en hayırlıları, aile fertlerine karşı en güzel davrananlardır." Hadis iki cümleye değil, tek cümleye çevrilmiş. İslam sadece vicdanla sınırlı olmayan, davranışsal uygulamaları da olan bir dindir. Yani imanda ve amelde dürüstlük esastır. Demek ki iman kemaline kavuşan mü'min, güzel ahlakının yanı sıra çevresine ve ailesine de iyi davranan kimsedir.²⁷⁷

Dini konular da diğer dersler gibi dini ve ahlaki olduğu kadar siyasi ve sosyal amaçlara göre de yorumlanıyordu. Konu seçimi, sunum şekli, eklenen ayet ve hadisler, verilerin orijinal Arapça metinlerden alınma şekli, çeviri yöntemi gibi pek çok yöntem kullanıldı.

"Elbisenizi yıkayın, saçlarınızın bıyıklarınızın fazlasını kestirin, dişlerinizi fırçalayın, temiz olun." hadisinin tamamı, kaynaklarda bulunamadı. (Metninde geçen "dişlerin misvaklanması" ifadesi, dişlerin fırçalanması şeklinde çevrilmiştir..)²⁷⁸

²⁷² Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 29; Tirmizi, Fiten, 7, "Allah'ın eli cemaatle beraberdir."

²⁷³ Hikmetullah Ertaş, *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tesbit ve Tahlili*, Doktora Tezi, Atatürk Ü., Erzurum, 2015, s. 30; Tirmizî, Muhammed b. İsa, el-Câmiu's-Sahîh, Tahkîk: Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, Fiten 7; (Rivayet sahih olarak değerlendirilmiştir.

²⁷⁴ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 34; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60, "Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et!" Tirmizî, Zühd, 60; (Rivayet hasendir. Bkz. Elbânî, S. Sağır, I, 242 (h.no: 1068).

²⁷⁵ Gölpinarlı, 4. Sınıf Ders Kitabı, 43.

²⁷⁶ Ertaş, *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tesbit ve Tahlili*, 32; Taberânî, Evsât, 6: 156 (6070); Beyhakî, 11: 24; (Rivayet zayıftır: Bk. Derviş, Ebu Abdillâh Muhammed, Esne'l- matâlib fî ehâdîse muhtelifeti'l-merâtib, (Beyrut: 1991), 1:149; Elbânî, Daîfe, 3: 584 (1395)) rivayetinde, "Üstün ameller, önce Allah'a iman sonra insanları sevmek" şeklinde sıralanmıştır.

"Mü'minlerin iman bakımında en mükemmeli, güzel ahlâklı olan ve ailesine en zarif davranandır." (Tirmizî, Muhammed b. İsa, el-Câmiu's-Sahîh, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, (Beyrût: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1998), "İman", 6, "Radâ" 11. Hadisin rivayeti sahihtir. bkz. Hâkim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1990), 1:119 (173).

²⁷⁷ Hikmetullah Ertaş, "Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarına Alınan Hadislerin Türkçe Çevirilerinde Görülen Aşırı Yorum ve Sapmalar", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, (Kocaeli: 2018), 273-274.

²⁷⁸ Hikmetullah Ertaş, *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tespit ve Tahlili*, 32; Dişlerin misvaklanması, bıyıkların kısaltılması ile ilgili rivayet için bkz. Müslim, "Tahâret", 15, 16.

“Tuvalet yapın.”(öz bakımınızı yapın.)“Edep dairesinde süslenin, insanların arasında bir ben gibi olun, ağzınız kokarak yanıma gelmeyin.” Türkçeye tercüme edilirken rivayetin sonunda yer alan ifade “İsrail oğulları gibi olmayın” şeklinde çevrilmiştir.²⁷⁹

“Allah insana bir nimet verince, eserini üstünde görmeyi sever.”²⁸⁰ “Yiyiniz, içiniz, sadaka veriniz ve giyininiz. Ancak kibirlenmeyin ve israf etmeyin. Şüphesiz Allah (c.c.) nimetinin eserini (görüntüsünü) kulunun üzerinde görmek ister.”²⁸¹

İman fikirden doğar vurgusu yapılır. Kimsenin giyimine kuşamına itikatına karışılmaz. Millet menfaatine zarar vermedikçe fikirlerin hür olduğu belirtilir. Yalan ve fena huyla ilgili bahislerde” böyle adamlar kara kuvvet dediğimiz kör taassubun kara suratlı çığırtkanlarıdır” ifadeleri kullanılır. Müslümanlığın esaslarından birisinin de hayırlı insan olmak olduğu bir köşeye çekilerek sadece ibadetle meşgul olmanın üzerimizde hakkı olanlara yapılan bir kötülük olduğu tekraren vurgulanır. Çalışmanın ve vazifeyi bihakkın yerine getirmenin önemi Hz. Peygamber’in hadisleriyle ve hulefa i raşidinin sözlerinden örneklerle anlatılır. Savaşlardan yeni çıkan ve bu süreçte çok yıpranan ve düşman ülkelerce borçlandırılan²⁸² Türk Milleti’nin ticaret ve ziraatle zanaatle sanatla kısacası çalışmakla bu cendereden kurtulabileceği Türk Çocuğunun tembellikten uzak vatan ve milleti için çalışmasının aynı zamanda ibadet olduğu farkettilir. Asrî ve güzel elbiseler giymenin İslam’a aykırı olmadığı değişime açık olunması gerektiği vurgulanır inkılapların kabul ve uygulanmasının ön hazırlığı yapılır.” Hayır, yapmayan namazcıların namazı, din sahtekârlığından başka bir şey değildir.”²⁸³“Müslümanlık körükörüne adetlere saplanmak, korkulara bağlanmak değildir... Hükümler zamanlara göre değişir. Aklın kabul etmediğini, medeniyetin muvafık olmadığını, din hiç kabul etmez ve muvafık bulmaz. Mutaassıpların din sahtekârlarının artık hiç hükmü kalmamıştır. Büyük Gazimiz ve Arkadaşları çok yaşasınlar ki bizi bu cahillerin ellerinden kurtardılar... Din, güzel ahlaktır. Millette, ülkesine ve devletine yararlı kişi, dini ve imanı bütün bir kişidir. Yoksa yüce Allah’ın kimsenin kuru ibadetine ihtiyacı yoktur.”²⁸⁴ İfadesi yer alır. 4. sınıf konularında iyi ve hayırlı insan olmanın dindar insan olmakla denkleştirildiği kılık kıyafet ve camilerde ibadet etmenin çok da önemli olmadığı zihinlere yerleştirilir. Vazifeye bağlılık, vatana sadakat, yeniliğe açık olmak ve vazife ahlâkı öncelenir. Yalnız sınıfı geçmek için çalışmanın vatanın menfaati gibi ulvi bir hedef taşımadığı için tasvip edilemeyeceği vurgulanır.²⁸⁵

5. sınıflar için hazırlanan kitapta 8 tane hadis-i şerif, Fatiha ve İhlas Surelerinin Arapça tam metinleri ve Türkçe mealleri yer almıştır. Adı geçen kitapta şu hadisler yer almaktadır:

²⁷⁹ Ertaş, *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tespit ve Tahlili*, 30; el-Muttakî, *Alâüddîn Hindî, Kenzû’l-Ummâl fî Süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1981, VI, 640/17175. Hadis, rivayet bakımından zayıf olarak değerlendirilmiştir. bkz. Elbânî, *Daîfe*, IV, 1131/7029.

²⁸⁰ Gölpinarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 51.

²⁸¹ Buhari, *Libas 1*; İbnu Mace, *Libas 23*.

²⁸² T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 6 Mart 1339/1923, c: 28 s. 2-42.

²⁸³ Gölpinarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 57.

²⁸⁴ Gölpinarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 58-59.

²⁸⁵ Gölpinarlı, *4. Sınıf Ders Kitabı*, 50.

"Din akıldır, akli olmayanın dini de yoktur."²⁸⁶ Rivayeti sıhhat bakımından mevzudur. "Din akıldır; kimin akli yoksa dini de yoktur" rivayet, aklın ya da pozitivist zihniyetin üstünlüğü ortaya koymak üzere uydurulmuştur, ideolojik kaygılarla yorumlanmıştır. Burada bir taraftan aklın üstünlüğünü ispat etme gayreti diğer taraftan, dini ussal bir faaliyet görme (Aydınlanma dönemi rasyonalizm) zihniyeti vardır.²⁸⁷

'Size benim sözüm diye bir söz iletildi mi o söze bakın; şayet Kur'an'a ve aklınıza uygunsa kabul edin, aksi halde o benim sözüm olamaz."²⁸⁸

"Fal yoktur, istikbalden haber vermeye kalkan, adamın niyetine bakmaya yeltenen adamlar yalancıdır. Bunları yapan falcılar üfürükçüler, bunlara inananlar Müslüman değildir."²⁸⁹

"Hasta olunca doktorlara gidin, kendinizi tedavi ettirin her hastalığın muhakkak bir ilacı vardır."²⁹⁰ "İlim ikidir, evvela doktorluk ondan sonra din ilmi."²⁹⁰ Ebû Nu'aym, ders kitaplarından hadis olarak rivayet edilen bu ifadenin, İmam-ı Şafii'ye ait bir söz olduğunu söylemektedir.²⁹¹

"İlim ve hikmet, müminin yitiğidir, nerede bulursa alır. Siz de hikmetin kaynağına bakmadan alın."²⁹²

"Bir iş ehil olmayan birine verilirse o işten hayır çıkmaz. O işin kıyameti kopar."²⁹³ hadisi dünya işlerini anlayan adamlara verin olarak izah edilmiş konu içinde laiklik anlatılmıştır.

5. sınıf kitabında aklın önemi, akla uymayanı terk etmek gerektiği, insanların dini duygularını suistimal edenleri İslamiyetin de reddettiği bu yalancıların da onlara prim kazandıranların da dinle ilgisi olmadığı ısrarla anlatılır. İlim öğrenmenin ve ilme değer vermenin ehemmiyeti üzerinde durulur.

Gençlerin laikliği ve inkılapları doğru anamalar için de:

"Oruç namaz gibi din işlerini mukaddes kitabımız olan Kur'an'dan ve yahut hocalardan öğreniriz. Dünya işleri milletimizin seçtiği vekillerin birbirleriyle konuşup anlaşarak yaptıkları kanunlarla nizamla idare edilir. Bu kanunların din ile alakası yoktur. Zaten din insanların itikadına tabidir. Halbu ki dünya işlerini idare eden kanunlar zamana göre, milletin ihtiyaçlarına göre değişir. Öyle bir şey bilmeyen bir şeyden anlamayan adamlar böyle mühim işlere karışamazlar"²⁹⁴

Ders kitaplarına bakıldığında zayıf ve mevzu her türlü rivayetin bu kitaplarda yer bulması, ders içeriğinin siyasi tartışmalardan ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Birçok rivayet bunu kanıtlıyor. Örneğin; "Din akıldır; "Akli olmayanın dini de yoktur." Bu rivayet, tamamen mevzudur. Bu mevzu rivayeti ilk bahseden, ilk ders kitabı Muallim Abdülhak'ın (Gölpınarlı) "Cumhuriyet Çocuğundan Din Dersleri kitabıdır. " Aynı rivayet 1957, 1968 ortaokul ve 1968 lise ders

²⁸⁶ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 5.

²⁸⁷ Ertaş, "Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarına Alınan Hadislerin Türkçe Çevirilerinde Görülen Aşırı Yorum ve Sapmalar", 272.

²⁸⁸ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 10.

²⁸⁹ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 13.

²⁹⁰ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 13.

²⁹¹ Ertaş, Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tesbit ve Tahlili, 31.

²⁹² Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 14.

²⁹³ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 19.

²⁹⁴ Gölpınarlı, 5. Sınıf Ders Kitabı, 18.

kitaplarında da mevcuttur. Buralarda aklın üstünlüğünü ifade edilirken mevzu bir hadisten yararlanıldı. Pozitivist düşünce tarzının üstünlüğünü göstermek amacıyla ideolojik nedenlerle kitaplara eklenmiştir. Böylece bir yandan aklın üstünlüğü, diğer yandan da dini, rasyonel bir faaliyet olarak görme anlayışını ortaya konulmuş olmaktadır. "Vatan sevgisi imandandır." Bu hadis, mevzu olup Kütüb-i Sitte dışındaki hadis kaynaklarında ve özellikle mevzuat kaynaklarında yer almaktadır. Bu, "Vatan Sevgisi" başlıklı "Köy Çocuklarına Din Dersleri 3" adlı kitapta Arapça okunuşu "Hübbül-vatan mine'l-ıman" şeklinde geçmektedir. Üç kıtadan Anadolu yarımadasına kadar daralan bir coğrafyada doğan yeni ülkenin vatanını korumak önemlidir. "Bu rivayet, üç tarafı düşmanlarla çevrili bir ülkede yaşamının, ülkesine sahip çıkmanın ve onu korumanın önemli bir sorumluluk olduğunu bilmenin öğretildiği nesiller bağlamında geçiyor. "Yaşanacak yer" olarak uydurulmuş, mevcut vatan kavramından oldukça farklıdır. Tarihîsel süreç içerisinde bu rivayetlerin 1949, 1967 ilkököl ile 1993 lise ders kitaplarında yer alması da "vatan" kavramının her zaman vurgulandığını göstermektedir.²⁹⁵

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra din derslerinin kademeli olarak azaltılması/kaldırılması, 1949'da yeniden başlatılması ve 1982'de zorunlu hale getirilmesi din eğitimi politikasını yansıtmaktadır. Pozitivist, milliyetçi ve laik anlayış ön planda tutularak, buna dayalı rivayetler kitaplarda yerini aldı; Tevhid-i Tedrisât'ta ortaya çıkan bu felsefe temel olarak benimsenmiş; Hadisler döngüsel siyasi amaçlar için seçilmiştir. Sıhhat durumu ne olursa olsun siyasi paradigmanın siyasetiyle tutarlı anlatılar benimsendi. Paradigmanın ürettiği politika değiştiğinde seçilen rivayetler de değişti. Sonuçta rivayetlerin hikâyelerin gerçekliği/zayıflığı hiç dikkate alınmamış, dersin içeriği dönemin siyasi müdahalelerine maruz bırakılmıştı.²⁹⁶ Söz konusu kitaplarda rivayetlerin; bab, hadis numarası yanında cilt ve sayfa numaralarının da bulunmaması, dikkat çeken hususlardandır.²⁹⁷

²⁹⁵ Ertaş, "Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)", 194.

²⁹⁶ Ertaş, "Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)", 196.

²⁹⁷ Ertaş, "Din Dersi Kitaplarındaki Hadislerin İncelenmesi", 97.

SONUÇ

İnsanın devraldığı kültürel ve tarihî mirası kendi yaşantısında gerçekleştirmesi ve kendini farketmesi hayata karşı duruşunu gözden geçirmesi tavrını doğru olarak ortaya koyabilmesi öz değerini bilebilmesi için değerler eğitimi özel ve önemli bir yere sahiptir. Hükümetler iktidarları döneminde yaptıkları değişim ve yenilikleri benimsetme serüvenlerinde baş rolü örgün ve yaygın şekliyle eğitime veregelmişlerdir. Ev dışındaki eğitimin aileyi çok etkilediği bilinen bir gerçekliktir. Değer yargılarının ortaya koyma ve hayatı anlamlandırma böylece adaptasyonu hızlandırma zorlu bir süreçtir.

Bu açıdan bakınca Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün bir millet olarak, ilk dönemde değişiklikleri, yenilikleri, inkıpları, savaşlarla taşımak zorunda olduğu yükleri, bunun yanında kültürel mirası, millî öz dinamikleriyle bürokrasiye bilime ticarete zanaate ziraate sanata eğitime zaman ve zemin hazırlaması gerekiyordu. Yönetimde söz sahibi olanlar bu yoğunluk arasında başlamaları gereken yerin eğitim olduğunun farkında idiler. Eğitim alanında özellikle ilkökul sınıflarındaki din eğitimi ile ahlâklı, karakterli, yurtsever vatandaş profilini oluşturmaya çalışırken bu çaba, idare cihetinde yoğun mesailer, halk cihetinde zorlu ve yorucu bir gayreti gerektirdi.

Araştırma dahilinde ilkökul seviyesinde 3. 4. ve 5. sınıflarda din eğitiminin hükümet politikalarından etkilenişi, müfredat konularının tercihi ve etkileri dikkate değerdir.

Kendi döneminin içinde bulunduğu toplumun ama özellikle devlet politikalarının değer verdiği görüşlere göre en çok farklılığa ve değişime maruz kalan, el atılan alan eğitim olmuştur. Yaygın ve örgün din eğitimi platformlarında (camii, okul vb) devrimlerin halka izah edildiği, dinden bağımsız seküler bir modelin, din dersi aracılığıyla anlatılmaya çalışıldığı farkedilmektedir. Din derslerinde ahlâk eğitimi ve vatanseverlik duygusu önemsenmiştir.

İncelenen ders kitaplarında farklı sınıfların konuları ve tek sınıf içi konularda da hatırlatmalarla amaca yönelik konu bütünlüğü, süreklilik sağlanmaya çalışıldığı görülür. Kültürel ve siyasal değişikliklerin ders içeriklerindeki etkisi dikkat çekicidir.

Cumhuriyetin ilk dönemi din dersi kitaplarında devletin batılılaşma ve modernleşme çabalarının izleri görülmektedir. İlk dönem din dersi kitaplarında milliyetçilik ve devletçilik vurgusu hâkimiyeti farkedilmektedir. İlk dönem din dersi kitapları laiklik çerçevesinde din devlet ilişkisi hakkında ipuçları barındırmaktadır. Dönemin din eğitimi dersleri kitapları hazırlanırken temel dinî kaynaklar referans alındığı yerler bulunmakla birlikte kaynak gösterilmemiştir. Dönemin şartlarına uygun konu tercihi yapılmıştır. İlmihal dizilişi tarzında iman, ibadet, ahlâk, muamelât vb. konu akışı tercih edilmemiştir. Temel dini konular ağırlıklı değil, vatan millet bağlılığı öne çıkartılmıştır. Ahlâkî duruş öncelenmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaş profilinde dinin etkisi bilindiği için, hükümetlerin siyasi tercihleri din derslerinin müfredatını etkilemiştir. Materyal kullanımı kısıtlıdır. Görsel unsurlara yer verildiği görülür.

Eğitim amaçlarının ve özellikle din eğitiminin zihinsel duygusal yetilerin geliştirilmesi istenilen yönde bilgi, beceri ve ilgiyi artırma, toplumun değer yargılarını benimsetme, kişisel ve sosyal

uyum ve vatandaşlık vazifelerini yerine getirme, yararlı yapıcı ve sorumlu yurttaş yetiştirme amaçlarına yönelik faaliyetlerde yeni yönetim şekli, yeni ufuklar, inkılaplarla yapılması amaçlanan dönüşümün halkla uyumlu olmasının geçiş köprüsünün eğitim ve özelde din eğitimi olduğu fark edilmiş bu alanda çalışmalar ivedilikle uygulamaya geçirilmiştir. Kademeli olarak sınıflar arası ders işlenişinin, öğrencinin yaş ve hazır bulunuşluğuna uygun tercihlerle şekillendiği söylenilebilir. Ancak öğretim ilkelerinden aktifliğin olmadığı görülmektedir. Didaktik bir anlatım, öğretmenin salt anlatımı göze çarpar. Pasif durumdaki öğrencilere bilgi iletimi olduğu görülür. Örnek olay inceleme yönteminin o dönem adı konulmamış olsa da örneklerle “mesela” ifadeleri görülür. Özellikle yerli malı olan ürünlerin tercihinin öncelenmesi ve kaza, kader ve tevekkül kavramları anlatılırken somuttan soyuta, hayata yakın anlatımlarla konunun kavranması sağlamaktadır.

Aklın öncelenmesi, akıl kıstasına herşeyin vurulmasının gerekliliği artık bir nevi hayata atılacak olan 5. sınıf öğrencilerine çeşitli konu başlıkları altında tekraren anlatılması dikkate değerdir. “Cumhuriyet Çocuğu”, “Münevver Türk Evladı” olmanın ne kadar büyük bir bahtiyarlık olduğu, bu nimet için şükretmek ve gayret, azim ve fedakârlıkla çalışmak gerektiği vurgulanır.

Din, ibadet, ahlâk, muamelat ve siyer dersleri, 1922 yılında ilkokul ve ortaokulların müfredatında dengeli bir şekilde bulunuyordu. Bir ilkokul mezununun günlük hayatında gereken yeterli miktarda din bilgisini altı yıllık din dersi müfredatı içermekte idi. Cumhuriyet dönemindeki müfredatla karşılaştırıldığında detaylı ve kapsamlı bir program olduğu görülmektedir. Araştırmamıza konu edindiğimiz dönem ve kitaplarda konular işlenirken ilmihal bilgilerinin olmaması din dersi kitabının daha çok bir ahlâk kitabı olarak konulandırıldığı görülmüştür. Ancak İlk Mektep Müfredatında Kur’an-ı Kerim dersleri işlenirken dersin hocasının insiyatifinde iman, ibadet ve siyer konularının verileceği açıklaması yer almıştır. Din eğitiminin dönemin politik temel konuları olan inkılaplarla ilintili anlatımları dikkat çekmektedir. Millî duyguların ve bağların ön planda tutulması, yeniliklere açık olunmasının dine aykırı olmadığının izaha çalışılması, vatan ve millet için çalışmanın ve fedakâr ve uyumlu olmanın, vazife ahlâkı ve vazife şuurunun aşılması konuları tercih edilmiştir. İslam tarihinden örnekler de bu konularla insicam içindedir. 1926-1968 yılları arasında dönemlerde müfredatta fazla değişiklik yapılmamıştır.

Daha önceki yıllarda iman esasları, İslâmın şartları bahisleri ilmihal sıralanışı gözönüne alınarak işlenirken incelediğimiz kitaplarda böylesi başlık ve anlatımlar görülmemektedir. Millî iman fakındalığı oluşturulmak istenmiş dinî iman kalpte saklı tutulurken uygulama ve davranışta millî iman gereğinin yapılması temele konulmuştur. İmanın vicdanî ve şahsî bağlar nitelikte olduğu imajı verilir. İmanın davranışa dönüşen hali olan ibadetler ise, daha çok ahlâkî güzellik, vazife bilinci ve vatana adanmışlık olarak görülür.

Eğitimde yeniliklerle eğitimi çağdaşlaştırmak, milli demokratik ve laik bir toplum oluşturmak, eğitimi birleştirmek, eğitimdeki ikilik ve karışıklığı önlemek cumhuriyet rejimini güçlendirecek eğitim sistemini oluşturmak, kültür ikiliği ve çatışmasını önlemek amaçlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimde birlik sağlandı. Bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Eğitim devletçi, milliyetçi ve laik bir karakter kazandı. Azınlık okullarının zararlı faaliyetleri durduruldu. Yabancı okullara Türkçe dersleri kondu. Medreseler kapatıldı. İlk öğretim

zorunlu ve parasız duruma getirildi. Eğitimde eşitlik sağlandı. 1928’de devletin laikleşmesi büyük oranda tamamlanmıştı. 1922-1928 arası laikleşmenin, 1923-1933’de ise çağdaşlaşmanın hızlı olduğu dönemdir. Bu dönemlerde saltanat, hilafet, Şer’iyye ve Evkaf Vekaleti, tekke, zaviye, dergah ve türbeler kapatılmış; Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun çıkartılmış, kılık kıyafet devrimi yapılmış, medeni kanun kabul edilmiş, 10 Nisan 1928’de ise anayasadan “Devletin dini İslam’dır.” maddesinin kaldırılmış ve 1937’de laikliğin anayasaya alınması ile laiklik, resmen anayasa maddesi haline getirilmiştir. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, inkılapçılık, laiklik ilkeleri temel kabul edildi. 1928’de milletvekillerinin yemin şekli bu günkü haline getirildi. Türk Milleti için dini dış politikada kullanma dönemi I. Dünya Savaşı ile birlikte din belirleyici olmaktan çıkmış. Kurtuluş Savaşı ile ise ümmet ideolojisi yerini millet ideolojisine bırakmıştır.²⁹⁸ Okullarda çeşitli derslerde (hayat bilgisi, vatandaşlık dersleri gibi) ve incelediğimiz Gölpınarlı’nın yazdığı din dersi kitaplarında bu değişikliklerin anlaşılabilmesi ve kabul görebilmesi için konuların özenle seçilip işlendiği görülmektedir.

Ulusca geçirilen zor günlerin ardından yeni kurulan devlet Millî Eğitim marifetiyle bir yandan yaraları sararken diğer taraftan dimdik ayağa kalkma hedefi için genç dimağlara yılmadan gayret, azim, karalılık ve gerektiğinde fedâkarlıkla çalışmayı salık veriyor bunun için Hz. Peygamber’in yaşadığı zorluklara karşı dirençli duruşunun örnek alınması gerektiği dikkatlere sunuluyordu.

Temel eğitimde kişilerin, düşünsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyici bir din eğitimi almalarının, şahısların hayatlarını anlamlandırmada ve hedeflerini belirlemede ne kadar önemli olduğu aşîkârdır. Aşkın Varlık ile irtibat içgüdüsel olarak varolduğu için dinin ve dinî duygunun yok sayılması veya baskılanması maalesef zaman zaman ehil olmayan şahıslarca suistimal edilerek tabiri caizse merdiven altı kontrolsüz ve gerçeğe dayanmayan yanlış yalan ve hurafelere boğulmuş bir din algısının palazlanmasına fırsat verebilmektedir. Bu sebeptendir ki liyakâyat sahibi şahsiyetlerle, doğru sahih bilgiyi aktaran din eğitimi verilmelidir. Türkiye’de de bazı dönemlerde ki bu baskılama sancılı ve zor yıllar geçirilmesine sebep olmuştur.

Anlamlandırma hayatı anlamada hayatın kendisi üzerine bina edileceği bir doku veya çatıdır. Dünyaya bütüncül bir bakış açısı kazandıran insanın hayatını tutarlı hale getiren bir kaynaktır. Kişinin varlık sebebini ve âlem içindeki yerini kavramasıdır. Kişinin sıkıntı ve yokluklarda elindenden tutup kaldıran, her yer ve şartta erdemli olmasını temin eden, ruhunu doyuran kişinin kendini ve hayatını anlamlandırmasıdır. Bu anlamlandırmanın en sağlam ayağı din ve buna bağlı olarak din eğitimidir. İncelediğimiz kitaplarda da gördük ki her ne kadar dine belli bir mesafe konulmuş olsa da onun yerine kişinin kendini konumlandığı ve anlamlı gördüğü yerin millet bilinci, millet ve vatan için çalışmak olarak yönlendirildiği, yurtsever sağlam iyilik yapan vatandaş olmanın sürekli dile getirildiğini görürüz. Hatta sınıfı geçmek için ders çalışmanın bile doğru olmadığı doğru olanın vatan menfaati için çalışmak olduğu bu ulvî duyguyla hareket etmek gerektiği vurgulanır.

Maalesef din dersi laiklikle birlikte olur mu olmaz mı, müfredatta din dersi olsun mu olmasın mı, seçmeli mi olsun zorunlu mu olsun, şu kadar saat mi olsun, eklensin mi çıkartılsın mı tartışmaları

²⁹⁸ Tunca Özgişi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi İkinci Dönem Ders Notları, Yalova Ü., <https://yalova.edu.tr/> 17-18.

Cumhuriyetin ilk yıllarında enerji ve imkânların doğru değerlendirilmesini engellemiş ve millî terakkî hedeflerine ulaşmayı geciktirmiş, zaman zaman hükümetten halkın incinmesine ve kabağuna çekilmesine sebep olmuştur.

Fert ve toplum meselelerinin çözümünde en büyük iş eğitime düşmektedir. Eğitimin bu işi başarabilmesi için genel eğitim içinde nitelik ve nicelik bakımından yeteri kadar din eğitimine yer vermesi gerekmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında din dersi kitaplarında “Millî İman” vurgusunu ümmet bilincinden Millet bilincine yönelişi görölmektedir. Dönemin siyasi tercihlerinin, inkılapların hedeflediğı vatandaş profilinin din dersi konuları içerisinde işlendiğini farkedilmektedir. Ahlâklı, iyi, çalışkan, fedakâr, milliyetçi ve laik yurttaşlar hedefi eğitim eliyle şekillendirilmeye gayret edilmiş din eğitimi bu konuda üzerine düşen görevi ifa etmiştir.



KAYNAKÇA

- Adak, Mustafa. 1923-1933 Yılları Arasında İlkokullarda Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Akıncı, Adem. "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2005.
- Akyüz, İsmail. "Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2017.
- Alparslan, Ali. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Aral, Neriman-Sağlam, Mehmet. "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2016.
- Aslan, Erdal. "Türkiye Cumhuriyeti’nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Program; 1924 İlk Mektepler Müfredat Program", *İlköğretim Online*, 2011.
- Aydın, M. Şevket. "Barış/Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi", S. Cebeci içinde, *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, Adapazarı: Değişim Yayınları. 2002.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 5. baskı, 2009.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Bağlı, Mazhar-Ertan, Özensen. *Çok Kültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.
- Barutçugil, İsmet. *Eğitiminin Eğitimi-Eğitim Becerilerinin Geliştirilmesi*, İstanbul: Kariyer, 2002.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Gül Yayınevi, 1997.
- Batar, Yusuf. "Türkiye’de Din Eğitimi ve Toplumsal Beklentiler-Konya Örneği", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012.
- Bein, Amit. *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi 1.baskı, 2013.
- Binbaşoğlu, Cavid. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlâk" maddesi, *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989.
- Çapcıoğlu, İhsan. Din Siyaset Ekseninde Türkiye’de Din Eğitimi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2009.
- Çoştı, Kamil. *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Demir, Ömer-Acar, Mustafa. Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Demirci, H. Aliyar-Özkan, Enes. "Abdülhamit Devrinden Milli Şef’li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip’ten Okullar Güneşi’ne", *Belgi Dergisi*, 2021.

Demirtaş, Zülfü. "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007.

Dilek, Hızır. "Cumhuriyet Döneminde Kesintisiz Eğitim: 1924 İlkokullar, Ortaokul, Lise Müfredat Programları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016.

Doğan, Recai. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları 1999.

Doğan, Recai. "1980 'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2003.

Ergiş, Tunca. *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi İkinci Dönem Ders Notları*, Erişim tarihi: 10.04.2024, https://yalova.edu.tr/Files/UserFiles/50/2_dnm_tarih_notlar.pdf

Ertaş, Hikmetullah. "Din Dersi Kitaplarındaki Hadislerin İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2015.

Ertaş, Hikmetullah. *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tespit ve Tahlili*, Erzurum: 2015.

Ertaş, Hikmetullah. "Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017.

Ertaş, Hikmetullah. "Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarına Alınan Hadislerin Türkçe Çevirilerinde Görülen Aşırı Yorum ve Sapmalar", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2018.

Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri İlk Mektep 3. Sınıf*, İstanbul: Tefiz Kütüphanesi Ahmet Kamil Ve Şeriki, 1928-1929.

Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri İlk Mektep 4. Sınıf*, İstanbul: Tefiz Kütüphanesi Ahmet Kamil Ve Şeriki Matbaası, 1928-1929.

Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri İlk Mektep 5. Sınıf*, İstanbul: Tefiz Kütüphanesi Ahmet Kamil Ve Şeriki Matbaası, 1928-1929.

Gündüz, Turgay. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998.

Jackson, Robert. *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, İstanbul: Dem Yayınları, 2005.

Kemaloğlu, Muhammed. "11. ve 13. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devleti'nde Eğitim Öğretim (Medreseler)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2015.

Kesgin, Safiye. *Cumhuriyet Dönemi Ahlâk Eğitimi*, Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.

Kılınç, Mahmut Erol. *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri: Vucûd ve Merâtibu'l-Vucûd*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosya Bilimer Enstitüsü, 1995.

Kılıç, Remzi. "Türk Eğitim ve Öğretim Tarihinde Selçuklu Medreselerinin Yeri", *Birinci Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, Kayseri: 2010.

Koç, Ahmet. "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Üzerine Genel bir Değerlendirme", *Din Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2000.

- Korkmaz, Mehmet Sait-Güler, Hatice. "1926 Yılından Günümüze İlköğretim Okullarının Programları ve Sosyal Bilgiler", *Asia Minor Studies*, 2020.
- Köylü, Mustafa. *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Küçükahmet, Leyla. *Öğretim ilke ve Yöntemleri*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1995.
- Nazıroğlu, Bayramali. *Vatandaşlık ve Din Eğitimi*, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Parladır, Selahattin. "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Öcal, Mustafa. *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Öcal, Mustafa. "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008.
- Öz, Ayhan. "Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014.
- Ranciere, Jaques. *Cahil Hoca*, İstanbul: Metis Yayınları, 2022.
- "Sıbyan Mektebi Tarihçesi", Erişim Tarihi: 04.06.2024, <http://www.siyasalvakfi.org/hakkimizda/sibyan-mektebi-tarihcesi-3.html>
- Şenoğlu, Kemal, "Heyet-i İlmiye" maddesi, Atatürk Ansiklopedisi, Erişim tarihi: 03/10/2024, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/heyet-i-ilmiye/?pdf=3610>
- Selçuk, Mualla-Bilgin, Beyza. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1999.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, (6 Mart 1339 (1923), Erişim tarihi: 22.02.2024, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT04/gcz01004010.pdf>.
- Tarhanlı, İhtar, B. *Müslüman Toplum, Lâik Devlet, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul: AFA Yayınları, 1993.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. "Hristiyan Din Dersi Kitaplarında İslam'ın Tanıtımı", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, Adapazarı: Değişim Yayınları, 2001.
- Tosun, Cemal. "Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye'de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2009.
- Tosun, Cemal-Çapcıoğlu, Fatma. *Din ve Ahlak Öğretimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016.
- Tunç, Fatih-Tuğloğlu, Tuncay. "1926 İlköğretim Müfredatı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Ekonomik Hedefleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2010.
- Turan, İbrahim. "Cumhuriyet Türkiye'sinde Din Eğitimi Politikaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2019.

Türkiye Cumhuriyeti Mearif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, *İlk mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340 (1924).

Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.

Yıldız, İlhan. "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı", *Tübav Bilim Dergisi*, 2009.

Yılmaz, Macid. "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları", *İslami İlimler Dergisi*, 2014.

Yılmaz, Macid. "Sosyal ve Duygusal Öğrenme Bağlamında Ahlâk Eğitiminde Dramanın Yeri", *Tokat İlmîyat Dergisi*, 2021.

Yılmaz, Macid-Akçay, Tuğba. "2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021.

